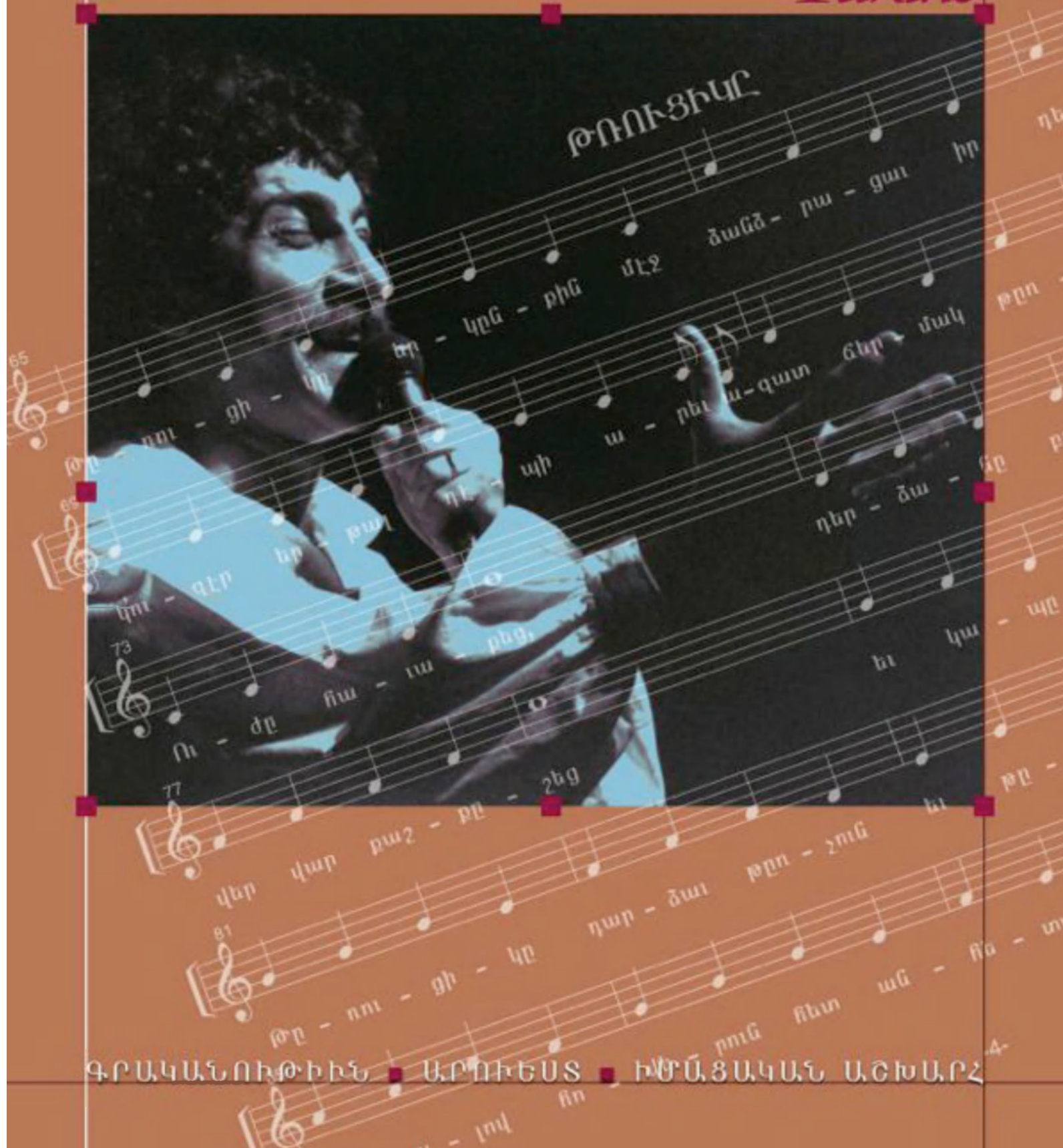

ԲԱԳԻՆ

Pakine

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ■ ԱՐՈՒՇՍ ■ ԻՄՍԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀ

Վարիչ խմբագիր՝
Յակոբ Պալեան

Փոխ խմբագիր՝
Սեդա Գրիգորեան

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄ
Անուշ Թրուանց (Լիբանան)
Սարգիս Կիրակոսեան
(Լիբանան)
Մովսէս Դերկելեան
(Լիբանան)
Յրանդ Մարգարեան
(Միացեալ Նահանգներ)
Արքմենիկ Նիկողոսեան
(Հայաստան)
Յարութիւն Պերպերեան
(Գանատա)
Յակոբ Տէր Ղուկասեան
(Լիբանան)
Զաքար Քէշիշեան
(Լիբանան)

Գեղարուեստական
նկարներու ընտրութիւն՝
Մովսէս Ծիրանի

Էջադրում՝
Զարեհ Զէօրէքճեան

Հասցէ՝
Պուրժ Համուտ,
«Շաղգոյեան» կեդրոն
Բ. յարկ
e-mail :
pakin@hamazkayin.com
Հեռ. 00961-1-241072

Տպագրութիւն՝
Համազգայինի «Վահէ
Սէթեան» տպարանի

Ցրուումի կեդրոն՝
Համազգայինի
Գրատարած,
Շաղգոյեան կեդրոն,
Պուրժ Համուտ
Հեռաձայն՝
(01)241263/4
Ֆաքս՝
(01)260329
Փոստարկղ՝
80-1096 Պ. Համուտ
E-mail :
imphamaz@inco.com.lb

Հրատարակութիւն
Համազգայինի
Կեդրոնական Վարչութեան

ԲԱԳԻՆ

ՅՈՒՆԻՍ 2009
ԽԷ. ՏԱՐԻ ԹԻՒ 2

- ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ, ԳԻՐՔ, ԸՆԹԵՐՅՈՂ, ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ, ԸՆԹԵՐՑԱՍՐԱՅ 1
 - ԶՈՒԼԱԼ ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ ԷՐ - Յ. ՊԱԼԵԱՆ 3
 - ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ - Ս.Դ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ 10
 - ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ - ՅԱԿՈԲ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ 12
 - ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ - ԱՐԹՈՒՐ ԱՆԴՐԱՆԻԿԵԱՆ 16
 - ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ - ԿԱՄԻԼԱ 21
 - ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ - ՏԱՂ ՆԱՅԻՐԻ 23
 - ՎԵՅ-ՄԷԿ-ՎԵՅ - ԿՈԼԻԱ ՏԵՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ 26
 - ԳԻՐՔԻ, ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ, ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ ԵՒ ԵԹԵՐԱՅՆԱՑՄԱՆ* ՄԱՍԻՆ - ԱՐՊԵՐԹՕ ՄԱՆԿԷԼ 31
 - Վ. ՇՈՒՇԱՆԵԱՆԷՆ ԵՐԿՈՒ ՆԱՄԱԿ Ս. ՎՐԱՅԵԱՆԻՆ 38
 - ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ - ՇՈՒՇԻԿ 43
 - «ԿԻՐԱԿՄՈՒՏՔ»՝ ՀԱՅ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԵԱՆ ԳՈՅԱՐԸ - Յ. ՊԱԼԵԱՆ 48
 - ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ – ՄԵԼԱՆԻԱ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ 51
 - «ԱՅՍ ԱՉՔԵՐԸ» - ԴՈԿՏ. ՍԵՂԱ ՔԻԼԷՃԵԱՆ 55
 - ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՐԳԻՆ ԱՌԱՆՑՔԸ, ՈՂՆԱՍԻԻՆԸ՝ ԱԶԳԱՅԻՆ ՀՆՇԵՐԱՆԳՆ Է... - Ս. ՍԱՀԱԵՐԷՃԵԱՆԻ ԶՐՈՅՑԸ՝ ԱՇՈՒՂԱԿԱՆ ԵՐԳԱՐՈՒԵՍՏԻ ՎԱՐՊԵՏ ԹՈՎՄԱՍ ՊՕՂՈՍԵԱՆԻ ՀԵՏ 62
 - ԴԱԿԱՅՈՒԿԻ ԵՈՇԻՄՈՒՐԱ՝ ՃԱՐՈՆՑԻ ԳԻՏՆԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՒ ՀԱՅԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ - Բ. 71
 - ՎԻԳԷՆ՝ ԻՆՔԶԻՆՔ ՓՆՏՈՈՂ ՍՓԻՒՈՔԱԾԻՆ ԱՐՈՒԵՍՏԱԳԷՏԻ ԽԱՈՆՈՒԱՕՔ ՄԸ 74
 - ԳԻՐՔԵՐՈՒ ՀԵՏ - 80

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ, ԳԻՐՔ, ԸՆԹԵՐՑՈՂ, ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ, ԸՆԹԵՐՑԱՍՐԱՅ

*Գիրքերը մեր ունեցուածքի լաւագոյնն են,
անոնք մեր անմահութիւնն են:
Վարլամ Շալամով (1907-1982) ռուս գրող,
Կուլակի զոհ, մեռած հոգեբուժարանի մէջ:*

ԲԱԳԻՆի այս համարով, թարգմանաբար, հատուած մը կը ներկայացնենք մեծ մտաւորական Ալպերթ Մանկէլի գիրքէն՝ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ, ԳԻՇԵՐԸ (ՏԵ՛ս էջ՝ 31): Կ'ըսուի որ լսատեսողական միջոցները անհատներու ու ընկերութիւններու միտքը կ'ողողեն, գրականութեան եւ գիրքի համդէպ հետաքրքրութիւնը կը նուազի, կը նուաղի: Հակառակը պիտի չպնդենք:

Բայց կ'ունենա՞նք ազնիւ յանդգնութիւնը հարց տալու թէ պիտի ընդունի՞նք անհաղորդ մնալ հագարամեակներու ընթացքին կուտակուած հարստութեան եւ ժառանգութեան, որոնք կը տեսնեն, մինչ նիւթական շնորհներ եւ բարիքներ կ'ընկղմին՝ համայնակուլ ժամանակի անյեղի ալեկոծման ընթացքին: Կեանքը շղարշանման խաւ մըն է մոլորակի մակերեսին վրայ, անոր վրայ կը տարածուի անշօշափելի, բայց զայն կ'իմաստաւորէ մարդկային բանականութենէն բխող ստեղծագործութիւնը, իր բոլոր ձեւերով:

Սարդկային միտքի փայլատակումները կը գտնուին մատենադարաններու մէջ, դարերու խորքէն գանազան ձեւերով մեզի հասած գիրքեր, որոնց վրայ կ'աւելնան նորեր՝ վկայութիւն աստուածաշնչական առաջին յայտնութեան. «Ի սկզբանէ էր Բանն», Խօսքը: Ժողովուրդներ այս գիտակցութեամբ պահպանած եւ յաւերժացուցած են իմացականութեան արգասիքը. գիր, մատենադարան. սեպագիր կամ եզրագրական արձանագրութիւններ, Աթենքի կամ Աղեքսանդրիոյ եւ ժամանակակից մեծ մատենադարանները, Ամերիկաներ, Եւրոպա, ուր մարդիկ ապրած են, նաեւ մե՛ր Մատենադարանը, գոր կը սիրենք դիտել եւ նկարել, յաճախ անտեղեակ անոր բովանդակութենէն: Անոնք կենդանի են երբ կը բացուին մեր առջեւ, եւ արտադրող եւ սպառող մարդը անոնցմով կը հաղորդուի: Իսկ այս հաղորդութեան համար դեռ չիճուկ եւ դեղահատ չեն հմարուած, հարկ է էջերը բանալ... Ալպերթ Մանկէլ էջ բանալու էական արկածախնդրութեան մասնակցութեան հրաւեր կ'ուղղէ:

Արձագանգել հրաւերին եթէ կ'ուզենք տէր ըլլալ ժառանգութեան, որպէսզի ինքնուրոյն ինքնութիւն նուաճենք: Վարձու սենեակի տանտէրը չենք, այլոց մշակոյթով վարձու ինքնութիւն կ'ունենանք: Այս պարզ ողջախոհութեամբ հարկ է վերանուաճել հայերէն գիրքը եւ նուաճուիլ անով, Հայաստան եւ Սփիւռք: Գեղակազմ հատորները, որոնց յաճախ կը հանդիպինք հիւրասենեակներու մէջ, երբ չեն ընթերցուիր, մշակոյթ չեն փոխանցեր, սոսկ գեղօր են, ինչպէս կեղծ վարդի փունջը:

Ի՞նչ իմաստ ունի մատենադարանը, երբ չկայ ընթերցողը, երբ չկան ընթերցասրահներ, չկան հոն յաճախողներ, չկան գրավաճառներ: Ո՞ր ինքնութեան մասին խօսիլ, երբ բազմահարիւր հազար անդամ հաշուող հայկական համայնքը մէկ հատիկ գրատուն չունի, ազգի ժառանգութիւնը ստանձնելու փորձ կ'ըլլայ օտար դռներէ անցնելով, ինչպէս... վարձու սենեակներ բնակութիւնը, որ տիրութիւն չէ:

Գիր-գրականութեան հանդէպ հետաքրքրութիւնը ինքնութեան կերտման ընթացք է, հազարամեակներու ժառանգութիւնը հարստացնելու մասնակցութիւն, տեւելու երաշխիք: Անոնց իրականացման համար ԳԻՐՔԸ, ՀԱՅԵՐԷՆ ԳԻՐՔԸ հարկ է վերադարձնել մեր հոգիի եւ միտքի անդաստանը, նոյնիսկ եթէ տեղատուութիւններով եւ անտեսումներով անապատացում տեղի ունեցած է:

Վերականգնումին համար՝ հարկ է նախաձեռնել. ընթերցման հանդիպումներ, ընթերցասրահներ, գիր-գրականութեան մատչելիութիւն: Գործնապաշտութենէ առանց հրաժարելու, մտածել նաեւ վաղուան մասին, իրաւութեամբ տեւելու եւ անխարդախ ինքնութեան մասին: Հայ ընտանիքներու ո՞ր տոկոսի տունը հայերէն թերթ կը մտնէ, ո՞ր տոկոսը տարին մէկ գիրք կը կարդայ եւ կը գնէ...

Մատենադարաններու կողքին կ'ունենա՞նք ընթերցասրահներ, որպէսզի ապակեդարանները բացուին ոչ միայն ընտրանիի մը համար, այլ դառնան՝ հայու եւ հայ հոգիի ու միտքի հարստացման զբօսայգիներ: Յիշել Բենիամին Թաշեանի *Տիրոջ Այգիմ*՝ ուրկէ յաճախ բացակայ ենք...

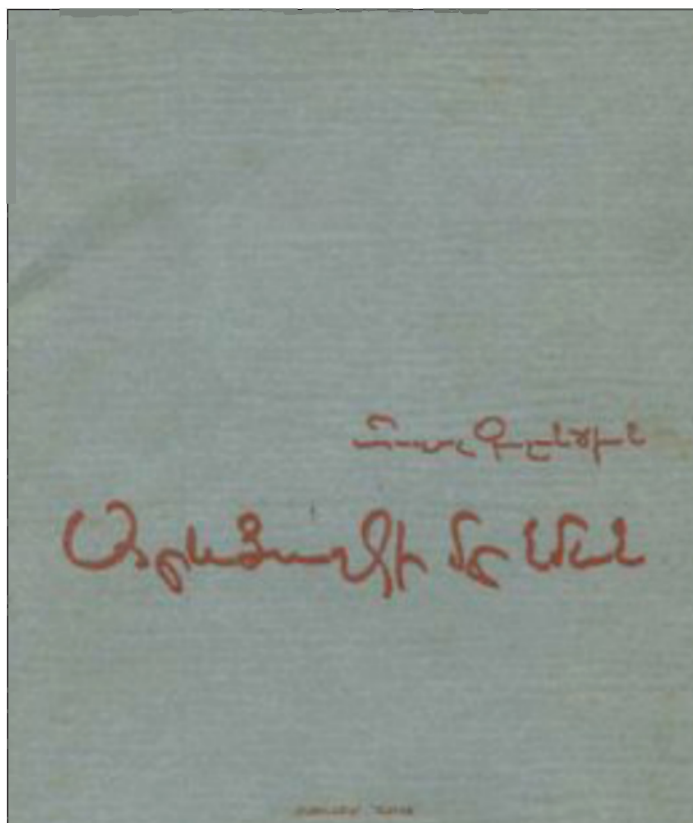
Բ.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ
ԳԻՐՔ
ԸՆԹԵՐՑՈՂ
ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ
ԸՆԹԵՐՑԱՍՐԱՀ

ՋՈՒԼԱԼ ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ ԷՐ (1936-2009)

*Ինչպէս ամէն յոյս, երազ՝
Այս երկինքին տակ.
Ինչպէս մեր սուրբն է ըսած՝
«Յապայսն յիշատակ»:*

Ջուլալ Գազանճեան

ԲԱԳԻՆԻ նախորդ համարով տուած էինք իր մահուան լուրը: Բայց բանաստեղծին կեանքը կը շարունակուի Բանի հզօրութեան կտակով:

Ջուլալ Գազանճեան տիպարի եւ վաստակի մասին միաժամանակ հարկ է խօսիլ, քանի որ բանաստեղծ էր եւ տեսաբար կ'ապրէր կոչման եւ ընտրութեան այդ մթնոլորտին մէջ, որ կը յատկանշուի ընկերականութեամբ, պարզութեամբ, պատշաճութիւններու անսերտեւթ մերժումով: Կարծեք կ'ըսէր որ Եականը հոգեկան աշխարհն է, ուր կը համաձուլուին մարդը ընդհանրապէս, սերը, կիրքը, լայն առումով մշակոյթը՝ որ իրեն հասած էր ազգային ակունքներէ՝ լեզու, պատմութիւն, անկողութիւններ, առասպելներ, զորս ներծծած էր բնութեան հրաշալիքի նմանող կամ հրաշալիքի վերածուած գանձարան կղզիէ մը:

Իր կենսագրութիւնը գրողներ պիտի ըլլան: Պիտի ուզեմ, իր ոճը որդեգրելով, թափառիլ իրեն հետ, չանջատելով մարդը եւ անոնք: Ս. Ղազարէն կը հասնի Հալէպի Ազգային Ճեմարան, ապա՝ Փարիզ, որուն կապուեցաւ պատանիի սիրով եւ այդպէս մնաց: Սիրեց քաղաքը իր լոյսերով եւ ստուերներով, իր գետով, թրթռաց անոնց հետ, փնտռեց ակընթարթի եւ յանձնութեան սահմաններուն վրայ արթնցող եւ մարող գեղեցիկը, գանոնք թափեց իր բանաստեղծի անգանին մէջ: Բայց անվթար մնաց եկեղեցիով, հարազատ, որ ազգային լեզուն էր՝ որուն ճոխութիւնը գիտէր եւ անով կ'ապրէր, որ իրեն կը բերէր դարերու վրայ տարածուող գիրին հրաշքը: Հիացում՝ որ ծնունդ տուաւ զոյգ հատորներու մէջ ամփոփուած հայ դասական գրականութեան աշխարհաբարի վերծանման, գրաբարի կողքին՝ անաղձատ աշխարհաբարով: Հայերէնով գրականութիւն մշակելու ցանկութիւն եւ փորձու-

թիւն ունեցող երիտասարդին եւ նուազ երիտասարդին համար, այդ զոյգ հատորները ոսկեղէն դարպաս են, որոնց դրոշմով հարազատութեան կրնան հասնիլ նորերը, փոխանակ օտար եւ պղտոր աղբիւրներէ սնունդ ստանալու: Համոզուելու համար կարդալ Նարեկացիի աշխարհաբար էջերը, ուր բանաստեղծի արեւմտահայերէնը գրեթէ ետ չի մնար գեղեցիկ գրաբարէն, կը գումարուի ժամանակակից հայ գրական հարստութեան վրայ:

«Հատընտիր»ի առաջին հատորին մէջ կը գտնենք Գրիգոր Նարեկացիի «Մատեան Ողբերգութեան» բանաստեղծական երկին արեւմտահայերէնի վերծանումը, որ սոսկ եւ անշահ թարգմանութիւն չէ: Եջ 390-391ի վրայ, կողք-կողքի կը գտնենք հատուած մը, գրաբար եւ աշխարհաբար, երկու էջեր՝ որոնց ընթերցումը գաղափար մը կու տայ անհուն սիրով կատարուած աշխատանքի մասին, եւ արդար է փորձութիւնը զանոնք արտագրելու:

Գրաբար բնագիրը.

«Սոյն գիր իմովս ձայնիւ, իրր գիւս, ընդ իմ աղաղակեսցէ,
«Տարածեսցէ զծածկեալսն, հռչակեսցէ զգաղտնիսն,
«Կականեսցէ զկատարածն, հնչեսցէ զմոռացեալսն,
«Յայտնեսցէ զաներեւոյթսն, բարբառեսցէ զբարոյրուսն,
«Քարոզեսցէ զխորոցն, պատմեսցէ զմեղացն,
«Մերկացուցէ զանտեսիցն, ցուցցէ զկերպարանս թաքուցելոցն:
«Շաւշաւփեսցին սովաւ որսքն, գտցին գայթակղութիւնքն,
«Յանդիմանեսցին անճառքն, քամեսցին չարեացն մնացուածք,
«Եւ թագաւորեսցեն կեանքդ շնորհաց ողորմութեան քոյ, Քրիստոս,
«Ի գանձս պահեստի ոսկերացն ցամաքելոց,
«Որով ի ժամանակս կենդանականս
«Սկընաւորս լուսոյ մտի գարնայնոյն՝
«Նորոգման աւուրն պայծառութեան՝
«Քոյովդ ցաւղով յոգի աճեցեալ
«Այս փրկութեամբ անմահականաւ
«Եւ անցամաքելի վերամբարձութեամբ
«Բառաւիղս ձգեալ իմանալեացն բարեաց՝
«Դարձեալ դալարացայց եւ կրկին ծաղեկեցայց,
«Ըստ քոյինաշունչ Գրոյն յուսադրութեան:
«Եւ քեզ միայնոյ փրկողի եւ Հոգւոյդ քում՝ Հաւր իսկակցի,
«Միասնական տէրութեանդ եւ անճառ Երրորդութեանդ
«Խորհրդական գովեստիւ փա՛ռք եւ երկրպագութիւն յաւիտեանս:
«Ամէն»:

Չուլալ Գազանճեանի կողմէ էջին աշխարհաբարի վերծանումը.

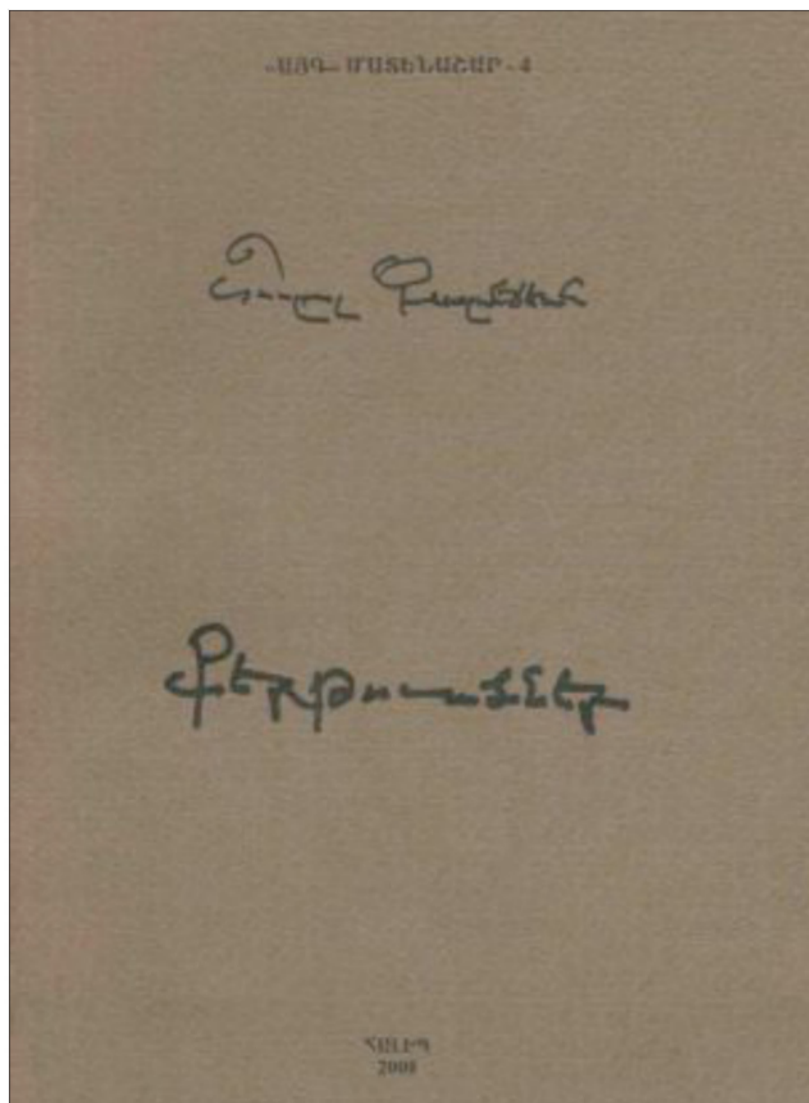
«Այս գիրքը իմ ձայնովս, իրրեւ է՛ս՝ հետս թող աղաղակէ՛.
«Թող բանայ ծածկուածները, հռչակէ գաղտնիքները,
«Ողբայ կատարածը, ձայնէ մոռցուածները,
«Յայտնէ աներեւոյթները, գոչէ չքմեղանքները,
«Աղաղակէ խորութիւնները, պատմէ մեղքերը,
«Մերկացնէ անտեսանելիները, երեւան բերէ թաքնուածներուն կերպարանքները:
«Ասո՛վ ձեռք բերուին որոգայթները, գտնուին գայթակղութիւնները,
«Յայտնուին անպատմելիները, քամուին չարիքներու մնացածները,

«Եւ թող թագաւորէ ողորմութեանդ շնորհներուն կեանքը, Քրիստո՛ս,
«Յամբած ոսկորներու պահեստանոցներուն մէջ,
«Որպէսզի վերակենդանացման ժամանակ,
«Նորածագ լուսաւորութեան գարնանամուտին,
«Վերանորոգ պայծառութեան օրը՝
«Քո՛ւ ցօղովդ վերածնած,
«Անմահական այս փրկութեամբ
«Եւ մշտադալար վերնձիւղումով
«Իմացական բարի շնորհներու շառաւիղներ արձակած՝
«Դա՛րձեալ կանանչնամ եւ կրկին ծաղկիմ
«Ըստ քո՛ւ, (Աստուածաշունչ) դիրքին յուսադրութեան:
«Եւ քեզի՛ միայն, փրկողիդ եւ Հոգիիդ՝ Հօրը իսկակից,
«Միասնական տէրութեանդ եւ անճառ Երրորդութեանդ
«Բանական գովեստով փա՛ռք ու երկրպագութիւն յաւիտեանս:
«Ամէն»:

Հայ հին բանաստեղծութիւնը հայոց ստուար մեծամասնութեան անմատչե-

լի է: Այս երախտաշատ գործը պատեհութիւն կ'ընծայէ ընթերցման ճամբով այդ ժառանգութեան տեր ըլլալու, արմատներու գիտակցութիւն եւ ինքնութիւն հիմնաւորելու:

Չուլալի բանաստեղծութեան մէկ գրքոյկը լոյս տեսաւ Փարիզ, գրասէր Մարտիկ Տակառեանի մեկենասութեամբ: Գիտէինք. գիտենք այսօր, հայ գրողը եւ բանաստեղծը, մանաւանդ Սփիւռքի պարագային, սին յոյսեր չէ ունեցած եւ չունի. հեղինակի գիրքի վաճառքը երբեք չէ բաւած հրատարակութեան ծախսը հոգալու: Ուշագրաւ էր, յուզիչ եւ հայ մարդուն համար արդարօրէն քիչ մը վիրաւորական - եթէ նման հարցերով վիրաւորուողներ ըլլան -, այն որ գիրքի կողքի էջերէն մէկուն վրայ գրուած էր որ տպաքանակը երկու հարիւր էր եւ նուէր կը տրուէր... բարեկամներու: Եզրակացուցա՞ծ էր որ գրասէր եւ ընթերցող զանգուած չկար, որ ան

փոքրացած էր, սեղմուած եւ դարձած սոսկ բարեկամներու շրջանակ...: Ազգ պահած ժառանգութեան հանդէպ ստուար մեծամասնութեան տեղատուութիւնը ո՞ր կրնայ առաջնորդել մնացորդացը եւ...: Նորերը: Չուլալ գիրք հրատարակած էր միայն բարեկամներու համար, զրոյցը մնայուն դարձնելու տեսակ մը ցանկութիւն եւ ցաւցնող գիտակցութիւն:

Յիշենք նաեւ Չուլալի այլ երկու բանաստեղծական հատորները. «Կեանքը-Քոյրս» եւ «Նորատուգ»:

Չուլալի բանաստեղծութիւնը կը յատկանշուի հակահռետորութեամբ, հակա-ամբոխավարութեամբ, համաձուլում մը զգայարաններու եւ միտքի:

Գրասեղանիս վրայ է իր բանաստեղծութեան հատորներէն մին. «Արեւածաղկի մը նման», լոյս տեսած՝ 1975ին: Հատորը նուիրուած է Արփիկ Միսաքեանին, սիրոյ եւ յարգանքի ազնիւ տուրք մը: Հոս, շեղում մը պիտի կատարեմ, ցաւով պիտի յիշեմ եւ յիշեցնեմ, որ աւելի քան կէս միլիոն հայկական համայնք ունեցող Ֆրանսայի եւ Ներկայիս աւելի քան մէկ միլիոն հայութիւն հաշուող Եւրոպայի միակ հայագիր եւ հայաբարբառ թերթը կանգ առաւ, եւ գնաց միանալու Միւխթարեաններու փակուած «Սամուէլ Մուրատ» վարժարանի եւ Կիպրոսի «Մելգոնեան Կրթական Հաստատութեան» տխուր եւ տխրեցնող յուսալքման...: Չուլալի գիրքը մաս կը կազմէ ՅԱՌԱՋի մատենաշարին, ինչպէս անոր մաս կազմած է Շաւարշ Նարդունիի գրականութիւնը: Ի դէպ, երբեմն հարց կու տա՞ք, թէ ո՞վ էր Շաւարշ Նարդունի, «ոսկեղնիկ»ով գինովցող միւս բանաստեղծ-բերդապահը:

«Արեւածաղկի մը նման» հատորի բանաստեղծութիւններու փունջը ձեւով մը Չուլալի ներքին անշարք կենսագրութիւնն է, իրաւը, իր հիացումներով, սերերով, ժառանգուած հարստութիւններու առթած ապրումներով, որոնք ինքնատիպ ամբողջութիւն մըն են, միաժամանակ, առանձին առնուած՝ գեղագիտական իրականացումներ:

Չուլալ բանաստեղծի աչքերով կը դիտէ Փարիզը, միաժամանակ կը փնտռէ Փարիզի անառակ բանաստեղծ Պոտլէրը, կ'որդեգրէ անոր Spleen-ը, Մեծարենց պիտի ըսէր «պակուցում մը հոգեգրաւ», համազգացման կենսափորձ մը...

Բանաստեղծը անշատուած է մահկանացուի անմիջական մտմտութեն, կը գտնուի ժամանակ-տարածութեան վրայ այլ տեղ.

*Իրիկնացած Փարիզ, իմ գինեմու աղջիկ.
յոգնած երկինք ուր անշարժ են շուք ու տերեւ
երբ ամէն ինչ գունաթափ է, արիւնաքամ:
«ալ չերկարող ձեռքի նման»:*

*«Թափուած գինի: Որո՞ւն ինչ հոգ
«Թէ տխրութիւնը պէտք ունի պատրանքներու:
«Կ'երթայ Սէնը գորշ ու լռին. ոչ մէկ այլիք՝
«ալ չկանչող սիրոյ նման»:*

Փարիզը եւ անոր գետը սիրելու, սեր խաղալու հրաւեր են, կորսուելու եւ գտնուելու յարաշարժութիւն, երբ բանաստեղծ հոգի մը կ'անցնի.

«Պիտի գայ օր մը, երբ բանաստեղծ տղայ մը վերջին անգամ պիտի պատմէ իր սիրած աղջկան, թէ ժամանակին, կար ու չկար, Սէն գետը կար:

«Սէնը կը հոսէր դանդաղ, կարծես յամենալով, լճանալով, ինչպէս մեծ ցաւերը,
«Ինչպէս սէրը՝ որ նուաղում է ունեցած եւ այլեւս չի տենչար:
«Գետի երկու ափերուն կը տարածուէր քաղաքը՝ Փարիզ:
«Փարիզի մէջ միլիոններով մարդիկ կային եւ բոլորը կը նմանէին իրարու՝
մեռելներու նման»-

«Երեւակայէ, սիրելիս, միլիոններով մարդիկ նոյն աչքերով
«Եւ ամէնուն սրտերուն մէջ կեանքն յիշատակ էր այլեւս.
«Հակառակ անոր որ Աէնի երկու ափերուն կար արշալոյս եւ վերջալոյս,
«Կար գիշերը Փարիզի եւ լոյսերը կը թափէին Աէնին վրայ տարտամօրէն, հոս ու հոն,
«Գերեզմանի մը վրայ նետուած ծաղիկներու նման:
«- Ճիշդ- այդպէս են աչքերդ, սիրելիս, ուր կը տեսնեմ ահա թէ այլեւս չես սիրեր»:

Բանաստեղծը կը զգայ, կը տեսնէ, մեծ քաղաքներու մէջ ծնող եւ տեւող
առանձնութիւնը, անթափանցութիւնը, հոգեկան մեկուսացումը, հաղորդակ-
ցութեան եւ հաղորդումի դժուարութիւնը, ուր սերը կը խամրի:

Ընդհանրականի եւ համամարդկայինի յառաջացուցած խռովքները չեն
մոռցներ արմատներու ինքնատիպ գիտակցութիւնը: Կը սաւառնի «Աղթա-
մար»ի վրայ, զրոյցի մը կամ առասպելի թռիչքով: Եւ պատմութիւնը կը խուժէ
բանաստեղծական եւ գեղագիտական պատկերներու մէջ.

«Աչքն ծով ի ծով ծիծաղախիտ, ծաւի՛
«Ծաւալեցաւ, ծաւալեցա՛ւ առաւօտուն.
«Եւ որովհետեւ լոյսն էր մարմին
«Եւ մարմինն էր գեղեցկութիւն
«Թշնամիները մեր երկրին
«Օր մը մորթել զայն ուզեցին.
«արիւնեցաւ, արիւնեցա՛ւ լոյսը յանկարծ՝
«Խորը սրտիս՝ զոր գերեցին Բարեւացւոց գետի ափին:
«Խորը սրտիս լոյս իմ, լո՛յս իմ,
«գուրգուրանքով պահուած Նարեկ,
«աստուածներուն իմ հայրենի լուռ զոհարան
«ուր դեռ կրնամ ես աղօթել.
«դուն իմ արցունք՝ գեղեցկութեան համար թափուած,
«լուսաքանդակ դուն Աղթամար:
«Բարեւացւոց գետի ափէն, երգս ահա ըրած երդում -
«Կ'աղաղակեմ
«- Կարկի՛ լեզուս եւ սրտիս մէջ լոյսը մեռնի՛
«արիւնաքամ՝
«Թէ ուրանամ քեզ՝ լուսաստինք իմ սիրական,
«եթէ մոռնամ քե՛զ, Հայաստա՛ն»:

Ապրում փոխանցող պատգամը թելադրական է. Աղթամարը Հայաստան է,
այսինքն, փրկուած «հողակտոր» Հայաստանը մասնիկ է միայն, Հայաստանը
ըլլալով ընդհանուր եւ լայնածիր հասկացողութիւն: Այս ոգեկան տրամաբանու-
թեան հետեւելով, Չուլալ իր ձեւով կը պատմէ «Անի»ն, ժամանակակից մար-
դուն տուայտանքը վերածելով մոգական բառի.

«Ո՛ւր ես, Արքա՛յ,-

«Կը յամառիս թէ տակաւին
«ապրողներուն վրայ միայն թագաւորել»
«արդ, ժամանակն է յայտնութեան,-
«երբոր տակաւին հոգիներուն մէջ
«դառնութիւններ կան որ չեն անուշցած,
«աւերակներու համակերպութեամբ»
«կեանքը մահուան չափ չէ հասարակցած»:

Բանաստեղծը զգացողութիւնը ունի տարբերութիւնները հարթող ժամանակին, մարդիկ կը պատշաճին եւ վերջակէտ կը դնեն իրենց պատմութեան, իբրեւ սկիզբ նորի մը, ինչպէս կ'ըսէ Վիգէն Խեչումեան, որ նախկինի շարունակութիւնը չ'ըլլար:

Մեզմէ իւրաքանչիւրին բաժին եղած անկարելիութիւն-պատրանք զոյգի մասին Չուլալ ունի թափանցող տողեր.

«Եւ եկաւ օրը, սիրելիս, որ հողին պէս սիրտս մնաց անապատ, հողին պէս, սիրելիս, սիրտս ամէն ինչ մեռցուց՝ ապրեցնելու համար քեզ՝ իբրեւ պատրանք, իբրեւ ալլեւս կրկներեւոյթ»:

Հայ բանաստեղծները ընդհանրապէս ուզած են տուրք տալ հայրենասիրական գեղումներու, սահելով դէպի ամբոխավարութիւն: Չուլալի հայրենիքը զրոյց է հողի, պատմութեան, տապանաքարերու տակ պառկած ծիներու հետ, որպէսզի ինք իր տեղը գիտնայ եւ գտնէ: Բազմադարեան դամբաններ եւ խաչքարեր կան բաց երկինքին տակ, «Նորատուգ», խուլ անկիւն հայրենի, ուր մոգական Բանով պեղումներ կ'ընէ, կը լսէ, կը տեսնէ.

«Ալլեւս ձայնն աղմուկ է պատիր
«Մութին մէջ զառանցանք ահաւոր.
«Խարխլած են երկինք ու երկիր,
«Շփոթուած՝ մեռելներ ու ապրող»:

Չուլալի «հայրենաբաղձութիւն»ը խորքային է, արմատ ունի, ոչ ձեւական է, ոչ ալ տխրօրէն քաղաքական, կրնանք ըսել որ կը յատկանշուի փոխզգացողութեամբ.

«Օ անդամ, անմարմին յայտնութիւն
«Ու բարբառ՝ չէացած հակի,
«Աներկինք լոյսերու պէս տրտում՝
«Օ՛ հայրու դեռ անանձն հոգի.

«Դեռ անձեւ կերպարանք, դեռ քառս.
«Դեռ քեզի չհասաւ Եղիցին.
«Մոռութեան սուրբերդ՝ չատախօս
«Աստուած մը չգտան տակաւին»:

Անսկիզբի եւ անվախճանի զգայնութիւնը ոչ թէ լաւատեսութիւն կամ յոռետեսութիւն, այլ՝ իմաստութիւն կը թելադրէ բանաստեղծին, «Նորատուգ»ը տեսակ մը բաց գիրքն է ուր ան կը կարդայ յաւերժի օրէնքը.

«Տխուր՝ բայց այսպէս է, Նորատուզ»
 «Զկայ անսկիզբ ու անվերջ»
 «Աշխարհին մէջ ոչ մէկ նորութիւն»
 «Մէկ անուն կայ միայն. եւ վերջ»:

Բանաստեղծութիւնը հարկ է կարդալ, կարդալ գիրքը, քանի որ ընթերցումը «փաշուրք» է, փոխառութիւն է, միջնորդով չ'ապրուիր, անհատական վերըստեղծման փորձ է, գտնելու համար միւսը, գեղեցիկը, Բանին գաղտնիքը կամ գաղտնի Բանը:

Եւ չբաւարարուիլ օտարի եւ օտարագիրի արդիականութեան պիտակով գրականութեամբ: Կարդալ հայագիր բանաստեղծ Չուլալը, Նաեւ միւս հայագիրները, քանի որ անոնցմով տեւած ենք եւ դեռ կրնանք տեսել որպէս տեր հոգեմտաւոր մեր ժառանգութեան, որ ինքնութեան պատուանդանն է:

Բառերը իրենք ժառանգութիւն են եւ իրենց մէջ կը պահեն անցած դարերու յիշողութիւնը, այնքան անհրաժեշտ անեղծ ինքնութեան:

Յ. ՊԱԼԵԱՆ
 Յունիս 2009

Մատենագիտութիւն

Կեանքը-Զոյրս, Փարիզ. 1964
 Արեւածաղկի մը նման, Փարիզ, 1975
 Շարունակելի, Վենետիկ, 1988
 Նորատուզ, Վենետիկ, 1992
 Բանաստեղծութիւններ, Երեւան, 1996
 Զերթուածներ, Յալէպ, 2008
 Հատընտիր Հայ Հին Գրականութեան, Երկհատոր, Վենետիկ, 1998

ԳՈՅԱՐՄԱՏ

Գոյութիւնս է արմատաւոր
Պինդ ու ամուր

Դարերուն հետ հաշուի նստող
Երկայնամիտ

Գետնին տակէն նոր գետիններ յայտնաբերող
Տիեզերքին սրտին վազող

Տէրունական աղօթքին պէս քաղցր ու հեզիկ
Մարդեղէն գոյ-ն արմատիս

ՍՐԱՐՇԱԲ

Սո՞ւրս է ելած արշաւի
Քէ արշաւս է սրածայր
Արշաւասոյր այս կեանքին

Ուր օրերս չունին հաշիւ
Ոչ այսօրուան
Ոչ գալիքին

Բայց սուր մը կայ տեղ մը կախուած
ճօճական
Զ-արշաւական

Սուրը մահուան հրեշտակիս

ՄԱԶԱՊՈՒՐԾ

Միլիոններով մազեր պրծան
Անէացան

Պուրծն ալ մազ-մազ տեղի տուաւ
Թուրք հորդաներուն ընդառաջ

Միայն մեծ հայրս մազապուրծ եղաւ
Տէր Զօրէն ի Լիբանան

ՎԵՐՋԱԼՈՅՍ

Լոյսին վերջը չէ
Այլ
Վերջը լոյս է

Ինչպէս սերերս

Երբ որ վերջանան
Լոյս մը կ'արձակեն
Ինձմէ ներս թէ դուրս

Կեանքի ալիքին հունը կը փոխեն
Հաւատքի մ'հանգոյն

Դէպ նոր վերջալոյս

Ս.Դ. ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

20 Մայիս 2009 - Պէյրութ

Amalia Rodrigues

Je n'ai jamais rêvé d'une carrière.
je n'ai jamais eu d'ambition.
Amalia Rodrigues

Օնար գարնան օր մը չքնաղ,
Երբ կը ժպտար ձեր պարտեզի կեռասենին
Արեգակի ճաճանչներուն ոսկեթոյր՝
Վառ միրգերով բեռնաւոր:

Դու՛ն աճեցար պայմաններու տակ անձուկ,
 Երբ կ'ընթանար կեանքը քու շուրջ՝
 Թշուառութեան հետ թեւանցուկ.
 Երբ դեռ մատղաշ պարմանուհի՝
 Գողտրիկ զամբիւղ մը թելիդ,
 Խոր տքնութեամբ կը ճարէիր
 Օրուան հացը ընտանիքիդ,
 Վաճառելով մայթերուն վրայ Լիզպոնի
 Ծաղկեփունջեր բուրաւետ
 Եւ պտուղներ բազմախայտ...

Վաղ հասակիդ՝
 Դու՛ն կառչեցար երգի անանց հմայքին
 Ու ցաւի մէջ թէ հրճուանքի՝
 Երգը դարձաւ քու վշտակո՛ծ ներաշխարհիդ
 Սփոփանքը գերագոյն...

Երգը դարձաւ քեզ համար
 Յորդորաշունչ կանչ մը աղու,
 Որ քեզ փրկեց մահուան վիհէն ահարկու,
 Երբ յուսահատ թռչէի մէջ յեղակարծ,
 Դու՛ն փորձեցիր վերջ տալ կեանքիդ,
 Վերջ տալ տարփոտ երգերուդ՝
 Փորձութեամբ մը մահացու...

Համեստ էիր թէ՛ս դու՛ն
 Եւ մինչեւ իսկ կը ստեղծէիր սերտակցութիւն՝
 Պարզ ու խոնարհ մարդոց հետ...
 Բայց ունէիր նկարագիր արտակարգ,
 Այնքան զօրեղ եւ տարօրէն ինքնատիպ,
 Որ արուեստիդ կու տար ապրում ոգեշունչ
 Եւ քաղցրութիւն յուզական...

Դու՛ն քու ծայնով դիթական՝
 Նուաճեցիր հորիզոններն ներայայտ
 Եւ մինչեւ իսկ դարաւանդներն յանկուցիչ՝
 Տարաշխարհիկ ափերու,
 Ամոքելով վիշտն անդարման
 Եւ անձկութիւնն ալեխռով՝
 Սիրատոջոր սրտերու...

Կախարդեցիր վերասլաց քու ծայնով,
 Քու երգերով սրտայոյզ,
 Ծովասէզերն անգամ ծփուն
 Ու ծաղիկներն անանուն

Ատլանտեանի աներելոյթ խորշերուն,
Քու ձայնական ալիքներուդ տակ պահելով՝
Լեռնակուտակ կոհակներու
Շառաչներն իսկ մոլեգին...

Դուն սնուցիր ո՛չ մէկ ձգտում փառատենչ,
Այլ թողուցիր որ հոլովոյթն օրերու՝
Տնօրինէ ճակատագիրն արուեստիդ.
Ու մնացիր մինչեւ մահ
Համայնական զգացումով բաբախուն՝
Նոյն երգչուհին սիրերգակ.
Ու երգեցիր մինչեւ մահ
Նոյն եռանդով անսպառ,
Ու քալեցիր նոյն հաւատքով տենդայոյզ՝
Երգարուեստի բարձունքն ի վեր երկնուղէշ,
Պարուրելով աշխարհն ամբողջ
Հոգւոյդ վճիտ ընդերքներէն աղբերակուող՝
Յուզումներով ալեկոծ...

Մարտ, 2006
Պէյրուս

ՔԱՐԱՆՁԱԻԱՅԻՆ ՏԽՐՈՒԹԻՒՆ

Les paroles sont les souffles de l'âme

PYTHAGORE

Օր մը մտայ քարանձաւէն ներս լռութեան
Խառնաշփոթ վիճակներէն աշխարհի
Պահ մը հեռու մնալու:
Կը ծաւալէր ներքեւ տամուկ իր որմերուն
Զգայութիւն մը տրտում՝
Իմ կենսաբաղձ խառնուածքիս անյարիր,
Ու կը տիրէր մթնոլորտ մը անձկայոյզ,
Ուր ողջունեց զիս ոչ մէկ ձայն,
Եւ ոչ մէկ բառ կենսալիր:

Կային այնտեղ անձեր բազում՝
Ստուերադէմ ու խոհուն,
Որ անժպիտ կը նայէին իրարու
Անշարժացած յայտնապէս՝
Խոր լռութեան կախարդանքէն յանկուցիչ...

Անցան ժամեր

Ու մնացի ներփակուած՝
Ցանցերու մէջ սարդոստայնին լռութեան:
Անցան ժամեր
Ու ես գտայ ոչ մէկ ուղի փրկարար,
Որ զիս յանձնէր կեանքի լոյսին բերկրաշող.
Գտայ ոչ իսկ նրբերանգ մը ձայնանիշ,
Որ թարգմանը հանդիսանար
Ձեղումներուս յուզական
Եւ առընչէր ներաշխարհին իմ՝
Լուսակարկաչ ակունքներու մտերմութեան...

Բայց չեմ յիշեր թէ ինչպէս
Տառապանքիս մէջ յանկարծ
Իմ խոհերուս բառացանկէն յայտնուած
Բառ մը միայն փրկեց զիս՝
Անձաւային կալանքէս
Եւ այդ բառին կենսահրաշ ներգործութեամբ՝
Ես վերստին դարձայ մասնիկն այս կեանքին...

Շրթներուս վրայ բառերն իսկոյն կենդանացան,
Առին իմաստ ձայնաւոր.
Եւ ձայնական խայտաբղետ խաղերով՝
Լծորդեցին էութիւնն իմ
Տիեզերքի բազմանուագ ձայներուն...

Երբ դուրս եկայ քարանձաւէն լռութեան,
Անդրադարձայ որ, ով կեանք,
Ես չեմ կրնար ներթափանցել
Քու լուսախայտ խորհուրդներուդ դիւքանքին՝
Առանց բառի հոգեղորդ ջերմութեան:

Երբ դուրս եկայ քարանձաւէն լռութեան,
Ես զարմանքով նկատեցի,
Որ միս - միմակ կ'երազէի
Մենութեան մէջ թանգարանի մը շիրմաբոյր,
Ուշքս յառած՝
Հնադարեան արձաններու փիւնիկեան...

ՅԱԿՈԲ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

30 Նոյեմբեր 2006
Պէյրութ

ՏԵՍԱՐԱՆՆԵՐ

1

Ես քամու ուղղութեամբ երբեւէ չեմ քայլել՝
ճաշակելով հացը սիրոյ. երբ ցուրտ էր՝ ծառերը
ծաղկում էին իրենց թիկնոցներում,
երբ մթնեց՝ օտարականները փոխանակեցին վերջին
փշրանքներն իրենց հայեացքի՝ ձիւների հետ ձմրան:
Սպասումն այլեւս իմ ու իմ միջեւ դուռ է բացելով՝
թէ ժամանակը երբեւէ աւարտ ունենայ՝ մոխրագոյնով
խօսիր, ցուրտ աչք.

2

Բոլորն անուններն են մատուցում իրենց անուան.
Ես դժուարութեամբ եմ թափօրի մէջ սրտի զարկեր լսում,
ծաղկած միամտութեամբ՝ քաղաքագիւղ Երեւան,
ինչե՞ր են տարիներ շարունակ տեսնում քո
կիսաքանդ երազում:

3

Ամեն ինչ ծաղկում է՝ պատերին բուրմունքն է փոշու.
որեւէ մէկին հետաքրքրե՞լ է իմ անուան ծաղկումը՝
ձեր անուան միջից՝ հետիոտներ եւ եկուորներ. գորշ ու
միապաղաղ անձրեւ, արթնացման քներակի անտրոփ անկումը

ձեզնից կախուած չէր. բոցկտացող աշունն հեռացաւ:
Բայց կայ Մէկը, որին զգուշացրել էին. օրը տիրում էր,
հնամենի ժպիտն էր անյոյս ծաղկանց
բողբոջում՝ իրար հետ չկենակցող տարեցների ջերմ

ոգեւորութիւնը համարելով քնածի վախուորած ժպիտ
 ու կիսաբաց շուրթեր՝ աղօթաբոյր. բայց կար Մէկը
 ինքզինք չհանդուրժող, ալեկոծում ու անորոշ խիւղ
 փայլեցնող՝ կայծակներով մթութեան, ե՞րբ էր՝
 նրա դէմքը խորշումած լուացուել կնճիռների ջրով,
 ե՞րբ էր աղօթք ծորել՝բուժելի նրա աչքերից:

4

Այրի ծառեր, գարնան հայեացք՝ ծաղկած միջօրեի
 անուշադրութիւնից. եւ արտաթորուող բառեր՝
 բեմահարթակներից - նեխահոտ բուրող օրերի
 լրջութեամբ, երբ կեղծ ձեռքերն են
 քծնում՝ վարձու, երեկոն ստուերի պէս է սահում՝
 աննկատ մնալու համար - իրեն պատուազրկող
 գաղջութիւնից. բայց կայ Մէկը, որ չի խորհում
 ապրել անուշադրութիւնից դուրս՝ խողխող
 ստուերներով այրի, որ մի ժամանակ փայլել են
 իրենց ողջամտութեամբ՝ տարուբեր,
 որդեգիրն են եղել վանկաշէշտ մտքերի նենգ,
 թրծուած սառնութեամբ: Դրսում՝ որբեր

5

եւ գարուն՝ սպիածածկ, բուժման հնարաւորութիւնից
 զուրկ.
 չհաշուած՝ տարիներով կուտակուած պարտք՝
 ստուերներին.
 բայց կայ Մէկը, որ արտասում է ծանրահեւք,
 շուրջբոլորն ամայացնում եւ կառչում ծառերի թելերից,
 չհասկանալով, որ թիավարում է անինքնուրոյն,
 վառուելով իր զգեստների մէջ՝ փորձում է փրկուել
 մտովի,
 եւ սառնութիւնը քրտինքի վարարում է, տեսարանը
 նոյն
 կրկնում է. բեմահարթակը լքած արքան է
 մերկանում կամովին
 եւ յուզումը տեւում է այնքան, որքան՝ օրը, մահառիթմ:

Թ Ա Տ Ր Ո Ն

1

Կօշիկները սպառել էին իրենց ապրելու
 ժամանակը եւ բոլորովին մերկ էին
 հանդես գալու ուրիշ դերերում,
 նայած թէ ովքե՞ր պետք է բեմի վրայ երկնէին

մտահոգութիւնները՝ սրունքներից վեր
 գաղտագողի մագլցող մտքերի,
 եւ յուշարարի դեմքով այլեւս չպետք է ցցուէր
 իշխանութիւնը՝ հին ու նոր ոտքերի.

չնայած երբեւէ երեւան քաղաքը չի եղել
կիսաքաղց, կամ ընդհանրապէս սովն է աճուրդի հանել
իր շքեղութիւնները, եւ նոյնիսկ համատեղ
աչքակապութեան հետ շնորհանդէս է կազմակերպել

օդերեւութաբանների ճշմարտութեամբ՝ կեղեւ տուող:
Մնացեալ օրերին ոչ ոք ոչնչից չի խորշել,
զգուշացնելով նոյնիսկ ներկայացմանը աւարտուող,
որ հեռանայ ոտքերի մատների վրայ՝ այլ խորշեր:

*
* *

Դժուար պահերին երաժշտութիւնը
ձեռք է մեկնում, թողնում, որ
հանդարտուի՝ իրավիճակը. նոյնը
կրկնում է լուսարարը՝ տխուր,

հետաքրքրութիւններից յոգնած,
երբեմն սաստիկ ուժգնօրէն դռներ
բախող, քանի դեռ սթափուած չէ նա,
ոչ ոքի չեն հրաւիրում ներս,

այնտեղ, ուր գալարուել են
տարիներով՝ դեմքերն են ածխաթթու
գազից վհատօրէն մոլորուել,
եւ հարբել՝ այգաբացներով թունդ.

մնալով միայնակ՝ սանդիսահարթակի
երազի մէջ՝ քրտնախորշերով անցնող-
դարձողները եւ բոլոր նրանք՝
նոյնութեամբ իրար նմանակող:

Տարիքով ուրախութիւնը՝ նոյն
քայլող ուրուականը, առողջացած,
մի օր կը կախուի, ու կ'իջնի վարագոյրը

սպասուած օրերի. ու ոչ ոք չի փորձի
ըմբոստանալ, դրսում մութը՝ մերկ
ջղածգւում է՝ դերը չհասկացած անփորձի
ազնութեամբ, բեմական հայելու դէմ...

*
* *

Ընդմիջմանն այլեւս ծափողջոյններ
չի մատուցուելու՝ անքնութեամբ տառապողներին,
որպէսզի թախիծը մինչեւ վերջ սպառել
չյանդգնի՝ երեւակայութիւն չունեցող ոչ մի աննինջ:

Մտքերով տարուած դրսում այս մասին
բնաւ չեն մտածում, քանի որ ապրում են
իմաստաւորելով կատարուածը՝ ներսի,
բայց երբեմն զգայախօս ու յանդուգն են,

երբ ճիշդ են ուզում պատկերել՝ ձեռքերը
մեկնելով հակառակ ուղղութեամբ: Մտքերի
վայրիվերոյ ընթացքից սառնութիւնը ելք է
փնտռում դժուարութեամբ, որ գոնէ հետաքրքրի

անօթեւաններին՝ սպառնող իրենց իսկ մտքի մէջ.
նրանք չեն ցանկանում վտարուել բեմական
չարչրկուող տեսարաններից, քանի որ մերկ
ապրելիս՝ գերադասում են ուժասպառուել:

*
* *

Թող ճօճուեն, վերջին ճիգով սաղարթներին
ամայութեան ոչինչ չի մնացել, երբեւէ
մթնե՞լ են տները՝ ջրամոյն աչքերի,
չթողեցին, որ հասունանայ պտուղը՝ ծառին,

արմատներն ի վեր լողացին մակոյկներով
քամու. քամիւ, օտար արեամբ ե՞րբ ծաղկեց
ստուերդ՝ գրքի էջերին մոլորութեան, ներող
եղաւ միայն ծառը, թաքցրեց աղեկէզ

մնացեալ օրերդ՝ չապրած նոր տարում.
երբ մօտ էր ձմեռը՝ յուշարար, բեմը ճաքել էր
նռան պէս, եղեւնին տեսիլք էր զարդարուն,
մանուկներն հեռաւոր օրերի եղերերգ

լսելիս՝ փորձում էին խաղաղուել, երբեւէ
չտեսա՞ն լեռն ի վեր մագլցող խոհերի
արտացոլքը իրենց աչքերում, առ յաւետ
մարմրող, ինչպէս պատգամը զոհերի...

ԱՐԹՈՒՐ ԱՆԴՐԱՆԻԿԵԱՆ

Երեւան

ԼՈՒՍԱԾԵՐՊԵՐ (Շարքից)

1

Կապտանուագ երազներիս ոլորապտոյտում
 Կանգնած եմ մերկ,
 Իբրեւ հայելին
 Բոլոր ժամանակների:
 Շուրջս պտտուող
 Տարածութեան սլաքները
 Մաքրում են
 Անցած ու չանցած
 ճանապարհներիս
 Ոտնահետքերը:
 Արեւը մայր է մտնում իմ մէջ:
 Ես, մայրամուտն եմ Արեւագալի...
 Իմ մէջ ծաղկող գիշերը
 Սփռում եմ աստղերի առաջ,
 Ու Արեգակն իմ մէջ առած
 Պտտում եմ
 Իմ առանցքի շուրջը:

2

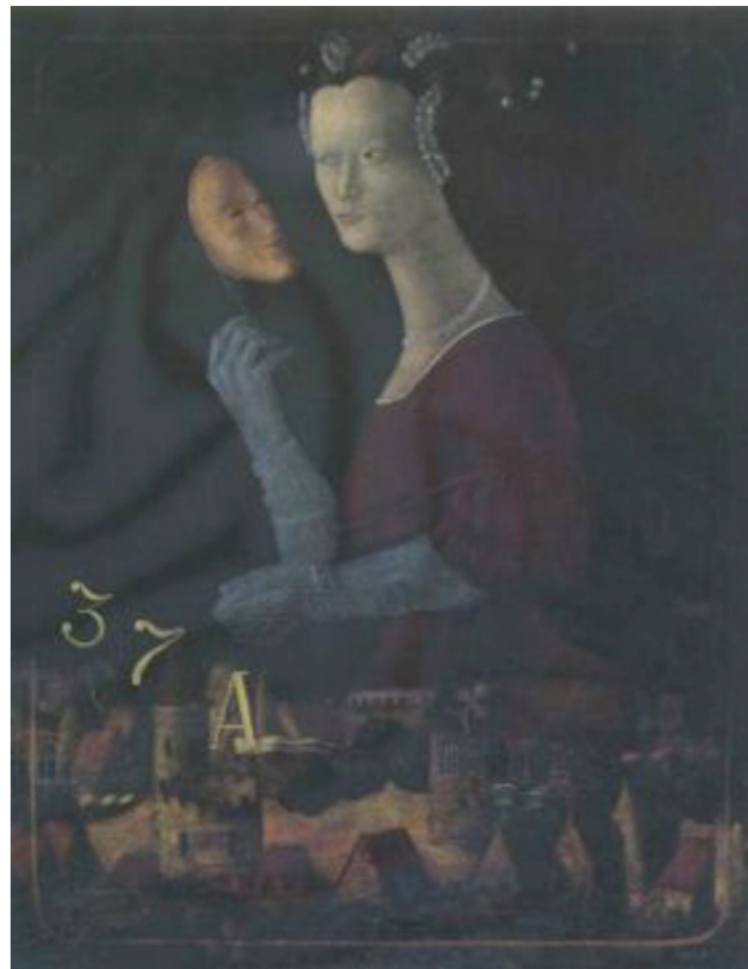
Կանգնիր
 Իմ ու իմ
 Միջեւ:
 Քաղի՛ր
 Մանուշակաբոյր բուրմունքը մարմնիս:
 Ես երամն եմ բոլոր թռչունների:
 Էութեանս միջով
 Գնա՛ դէպի
 Լանջադաշտը
 Հորիզոնի:
 Սպասի՛ր ինձ...
 Նուագում եմ
 ճակատագիրս:
 Գալիքի ներկան՝
 Այս օրուայ
 Յիշողութիւնն է:
 Կանգնիր
 Իմ ու իմ
 Միջեւ:

3

... Անձրեւը
Իմ մէջ թափուող
Տիեզերքի
Մենախօսութիւնն է...

4

Հեռացող մարդիկ
Կարօտում են
Վերադարձը:
Լուսաբացի ճանապարհը
Անցնում է երակներիս միջով:
Լսիր
Դեղնաճաճանչ
Զրնգոցը առաւօտուայ:
Նրա՛նք,
Իմ միջով
Գնում են
Դէպի
Լուսապանօ հորիզոնի
Օրօրոցում արարուող
Գիշերը...

5

Զանգակածաղիկներ են կախւում
Օրուայ մերկ պարանոցից:
... Թռչունը՝
ճեղքում է
Ներկան:
Ես հաւաքում եմ
Անյայտի հետքերը
Իբրեւ՝
Լոյս...

ԿԱՄԻԼԱ

27 Մարտ 2009

ՀԱՅՐԵՆԻՔՍ ԵՂԻՐ

Հայրենիքս եղիր,
 Այս մեծ տան մէջ՝ անհայրենիք...
 Ածխացած մազերդ փռուած գլխուդ
 Թող ըլլան խնկաբոյր կնիքը
 Սրբատաշ ներքնաքարերուն,
 Ներքնաքարերուն մեր հնամեայ:
 Լայնականար ճակատդ ըլլայ խորանը,
 Ուր աղօթքի առընթեր
 Քրիստոնէացման խօլ արշաւի
 Սպիները դեռ կը մխան...
 Յօնքերդ ըլլան հայկեան աղեղ,
 Կոպերդ՝ կապարճ՝
 Ու թարթիչներդ՝ նիզակներ,
 Որոնք սոնչալով սլանան ու մխրճուին
 Ցիրուցան հայորդիներու սրտերուն՝
 Քիչ մը աւելի հայացնելով զանոնք:
 Արտեւանունքիդ ներքեւ թող պլպլան
 Զոյգ փարոսներ՝
 Լուսաւորչի կանթեղի պէս:
 Մէկ բիրն ըլլայ ցայտաղբիւր՝
 Զուլալ, անարատ,
 Միւսը՝ փոթորկաշունչ Արաքս:
 Ռունգդ իսկական արծիւ մը դառնայ,
 Որ նայուածքդ տանի դէպի եթեր:
 Հին դարերու արծազանգը
 Թող լսուի կիրճերէն ունկերուդ.
 Ու դուն մատղաշ ձայներով
 Ագուցես հինը նորին՝
 Անհատում, մեր լեռնաշղթաներուն պէս:
 Թող շուրթերդ այգեկութի
 Խաղողի քաղցրութիւնն ունենան,
 Թող անոնց գինիով ես արբենամ.
 Թո՛ղ տաղերգեն անոնք,
 Թո՛ղ սիրերգեն,
 Ու մարտի երգեր ղօղանջեն՝
 Ճգնաժամի թէժ պահուն:
 Գառնի տաճարի սիւնը ըլլայ
 Պարանոցդ առնական
 Քրմուկի շուրթերս
 Թող սահին անոր վրայ:
 Թիկունքդ թող վահան ըլլայ
 Ընդդէմ սադրանքներու եւ դաւերու.
 Ու ողնաշարդ ըլլայ

Վեճը մեր տան,
Անառիկ մեր ամրոցներուն նման:
Մշակի ամրակուռ բազուկներ ունենաս,
Որոնք գիտնան նաեւ պարտասիլ
Ու հանգչիլ կոնքիս...
Ձեռքերդ արդար վաստակի
Ձոյգ բաիեր դառնան,
Ու մատներն անոնց
Նուագներ յօրինեն մարմնիս վրայ:
Լանջդ լայն թող Արարատ դառնայ՝
Հպարտ կանգնի,
Ու կարօտի դողը պահէ
Ընդերքը խոր:
Ձիստերդ թող մեր
Պատմութեան հեւքոտ ու խիզախ
Վազքը վազեն,
Բայց նաեւ վսեմաբար
Կանգ առնել գիտնան՝
Ու հեռանան սայթաքումէ:
Թող որ մէջքդ դառնայ
Մեր երկիրը յուռթի,
Սերմերդ թող
Հողիս մէջ արգասաւորուին
Ու ցորեանի հասկեր բարձրանան
Ձերթ դաշտը մեր Շիրակի:
Առինքնող իմ Արաս դարձիր՝
Հաւատարիմ իմ Նուարդին.
Իմ հայրենիքս եղիր,
Այս մեծ տան մէջ՝ անհայրենիք...

ԿԸ ՅԻՇԵՄ

Երբ արեւն ազատութեամբ
Արձակէ արմատներն ամենուրեք՝
Կը յիշե՞ս դուն արդեօք
Ա՛յդ առաւօտեան արշալոյսի
Արցունքներս արփիացող:

Երբ խիճերն ոտքիդ տակ
Խժդուժութեամբ զիրար խարանեն՝
Կը յիշե՞ս դուն արդեօք
Ծովեզերքն այդ ծաւի,
Ուր խցեցիր սէրս ծորածոյ

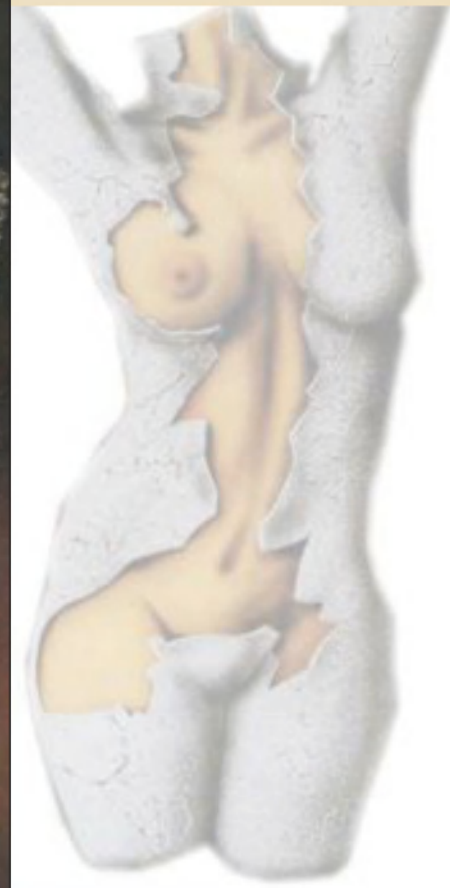
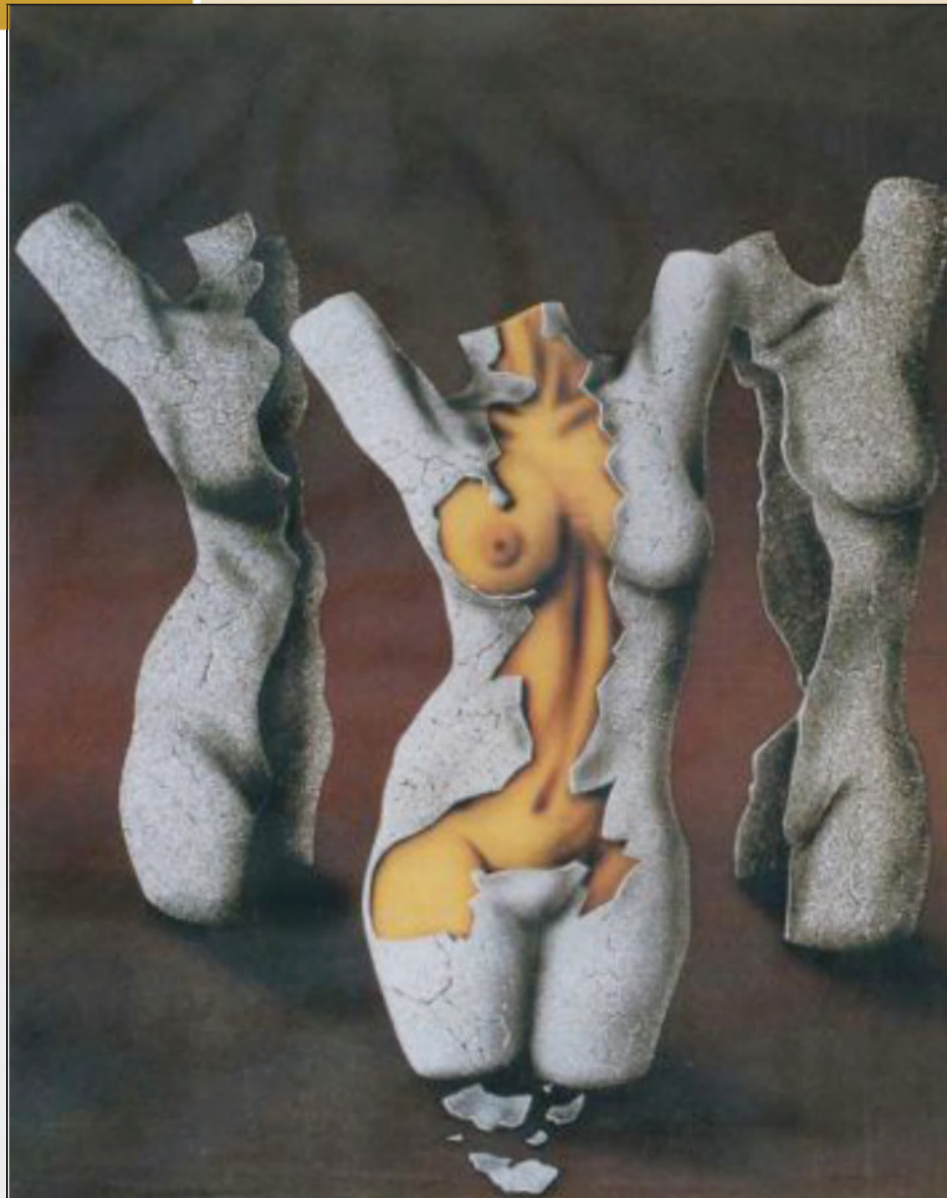
Ու ծուէն-ծուէն ծովափրփուրին
Օախեցիր խելայեղ հոգիս:

Երբ լսես սողոսկը սօսափինին՝
Կը յիշե՞ս դուն արդեօք
Ա՛յդ սարսուռը, որ սահեցաւ
Մեր սրտերէն՝
Սրբազան սիրոյ պահուն
Սաղարթներու շուքին տակ:

Երբ հեշտ հովիկը համբուրէ քեզ՝
Կը յիշե՞ս դուն արդեօք
Յեւքը շունչիս,
Շշունջը շուրթերուս,
Շողարձակումը հայեացքիս՝
Կը յիշե՞ս դուն արդեօք:

ՏԱՂ ՆԱՅԻՐԻ

ՎԵՑ-ՄԵԿ-ՎԵՑ

Մարիշը ճնշկոտաց անկողնում, շուռ եկաւ կողքի ու նորից քնելու անյագ ցանկութիւն զգաց: Երեկ երեկոյեան ամերիկահայ տուրիստների մի ամբողջ խմբի էին հիւրընկալում. «Աղջիկ ջան, էս բեր, աղջիկ ջան, էն բեր»... անդադար պատուերներ էին տալիս. այնքան զնաց, եկաւ, որ ուժասպառ եղաւ: Լիզայի մէջքը ցաւում էր. բոլոր ծանր սկուտեղները ինքը մատուցեց: Բայց աւելի անտանելին՝ հագուստի բացուածքներին սեւեռուած տղամարդկանց պազշոտ հայեացքներն ու ամէն առիթով իրեն հպուելու փորձերն էին, որոնք խմիչքի ներգործմանը հա-

մընթաց՝ դառնում էին աւելի համարձակ: Ամիսներ առաջ, եթէ հայրն իմանար, թէ ինչպիսի պայմաններում եւ հազնուածքով է ինքը սպասարկում ռեստորանում՝ կ'արգիլէր աշխատել. ծնկից շատ վեր՝ կարճ, յետելի կտրուածքով, սեւ գոյնի փէշ, առանց գուլպայի, կարճաթել, նեղ, սպիտակ, բաց օձիքով թափանցիկ՝ բլուզ՝ անուան պիտակը քորոցով կցուած շապիկի փոքրիկ գրպանին. ահա նրա ռեստորանային համազգեստը, որի մէջ պարզօրէն ուրուագըծուում էին մարմնի բոլոր դարուփոսերը... Ջուր չէր, որ խորէնը խանդի տեսարան սարքեց, վերջն էլ խռովեց ու թողեց, զնաց: Բայց

ախր Մարիշն ի՞նչ անէր, շատ դէտուդէն ընկաւ, բայց չյաջողեց իր թերի մնացած ուսմանը համապատասխան կարգին աշխատանք գտնել: Իսկ հիմա ի՞նչ, հիմա երեւի հայրը ստիպուած կը հանդուրժէր ամէն բան... Այս մտքից Մարիշը ցնցուեց ու յիշեց հիւր եկած կանանց խօսակցութիւնից մի պատահիկ.

- Ասոնք բոլորն ալ բարոյագուրկ ըլլալու են:

- Ի՞նժի կ'ըսես, ատանկ է, բոլորն ալ մէկ սանտրի կտաւ են...

Միթէ ինքն էլ այդ տպաւորութիւնն է թողնում: Գուցէ խորէնն իրաւացի էր... Ինչեւէ, տանը միակ աշխատող ձեռքն էր, ուրիշ աշ-

խատանք չկար, չաշխատէր՝ դրութիւնը անյուսալի կը դառնար: Զեռուներից եկաւ՝ դեռ տեղ չհասած՝ միանգամից իրենց տունն էլ ներխուժեց «էդ անտէր մնացած տնտեսական տագնապը»: Մայրն էր դա այդպէս կոչել ամիսներ առաջ. Ինքն ու հայրը ծիծաղել էին: Բայց հիմա ոչ ոք ծիծաղելու հաւես չունէր: Կենսախիւնը բնաւորութեամբ հայրը գործազուրկ դառնալուց յետոյ լրիւ կերպարանափոխուել էր: Ամէն օր, նոր գործ գտնելու յոյսով՝ այս ու այն կողմ թափառելուց յոգնած, երբ ձեռնունայն վերադառնում էր տուն, սմբած ու անտրամադիր նստում էր գորգապատ թախտին, ծխում՝ հայեացքը յառելով մի կէտի՝ խորասուզուում մտքերի մէջ:

- Մարիշ, վեր կա՛ց, ուշ է, - ասես երազի մէջ լսեց մօր ծայնը, - ես գնում եմ:

Յիշեց՝ օրը շաբաթ է, մայրը գնում է վերնիսած անցեալից տան մէջ մնացած վերջին արժէքաւոր իրերը վաճառելու մտադրութեամբ: Երանի յաջողէր: Իր վաստակածը չէր բաւարարում. հազիւ կարողանում էին մուծել բնակարանի վարձը: Գոնէ եղբայրը շուտ վերադառնար ծառայութիւնից, մի բան անէր: Իրենից մեծ, ամուսնացած քոյրը նախընտրեց մնալ գիւղում: Մարիշը կարօտով յիշեց գիւղում անցկացրած իր անհոգ մանկութիւնն ու պատանեկութիւնը, քրոջը, քրոջ անուշիկ բալիկներին... Որքա՛ն երջանիկ էր իր ընկերուհիների հետ: Շնորհիւ իր բարի՝ ծիծաղկոտ բնաւորութեանը՝ մի գիւղ էր, մի՝ Մարիշ, բոլորի սիրելին:

Շոգ էր, Մարիշը ճիգով նստեց անկողնու եզրին, ասիւնը դրեց ճմռթուած սաւանին ու ոտքերը կախեց վար: Այդպիսի յոգնածութիւն՝ մարմնացաւ մէկ էլ զգացել էր գիւղում, ընկերուհիների հետ քարաժայռեր մագլցելիս: Բայց այնտեղ գոնէ միտքը միշտ պայծառ էր, իսկ հիմա կարծես կշռաքարեր էին դրել գլխի մէջ: Լեռնա-

յին մաքուր օդն ո՛ւր, ռեստորանի՝ ծխախոտի ծխով յագեցած, գաղջ օդն ո՛ւր... Լոգարանում հանուելիս, իրեն տեսաւ պատից կախւած խոնաւութիւնից մզապատ հայելու մէջ եւ առաջին անգամը լինելով գնահատողի աչքով նայեց իր մերկութեանը. ճերմակ, անբիծ մաշկ, սլացիկ պարանոց, համաչափ, կլորաւուն ուսեր, որոնց վրայ թափուած էին գանգուր, խարտեաշ մազերը, պիրկ կրծքեր, ձգուած որովայն, բարեկազմ գիտեր ու սրունքներ... Ոչինչ, վատ չէ, սովորական, կանացի մարմին: Գուցէ այսպէս մերկ ու բնական այնքան էլ ուշադրութիւն չգրաւէր... Մարիշը գիտէր, որ կնոջը դիւթիչ դարձնողը նրա հագուկապն է. իր ծաղկաւոր լայն շորերով գիւղում ո՞վ էր իրեն նայողը... Իսկ ահաւասիկ չի կարողանում մոռանալ երէկ երեկոյեան իր կրծքի բացուածքից հայեացքը չկտրող՝ միջահասակ, թեթեւ ալեխառն մազերով բարետես տղամարդուն: Եղաւ մի պահ, երբ ինքը յանկարծ ետ շրջուեց ու նրան բռնեցրեց իր ոտքերին՝ յետոյքին նայելիս... Անշուշտ, դա առաջին դէպքը չէր, որ տնտղում էին իրեն, բայց այս անգամ սովորական դարձած բարկութեան ու զգուանքի հետ միախառնուած ինչ-որ թաքուն հաճոյք զգաց: Նոյնիսկ դրդուած իր արկածախնդիր բնոյթից, որոշեց խաղալ տղամարդու ներկերի հետ. նրան մօտենալիս կռանում էր չափից աւելի, սեթեւեթում էր, կամ նայելով նրա գիւնուց կարմրած աչքերի խորքը՝ խորհրդաւոր ժպտում: Այնուամենայնիւ, յարմար պահ գտնելով՝ այդ մասին իր վրդովմունքը յայտնեց Լիզային:

- Շատ ապուշ ես,- ասաց Լիզան,- ես լինէ՛ի քո տեղը՝ ունենայի քո սիրունութիւնը, կը թքէի այս չարքաշ աշխատանքի վրայ ու...

Մարիշը, ինչպէս միշտ, չլսեց, թէ՞ չլսելու տուեց շարունակութիւնն ու հեռացաւ, թէեւ զգաց, որ Լիզային խօսեցրեց՝ հենց այդ

բազմիցս կրկնուած խօսքերը լսելու համար... Իրօք, դա առաջին անգամը չէր, որ Լիզան բարբաջում էր «էն բանի» մասին... Լիզան ատում էր մատուցողուհու աշխատանքը, «մի գրոշի համար առաւօտից իրիկուն» ոտքի վրայ անվերջ շարժուելը, հնազանդօրէն սրա ու նրա հրամանները կատարելը, արհեստականօրէն ժպտալը՝ որ գլխաւորն է՝ շէֆի կոպիտ ու գռեհիկ վերաբերմունքն անխօս հանդուրժելը. «Եթէ պարապ մնալու վախը չլինէր, էդ վիժուածքի բմբուլը քամուն կը տայի», - ասում էր նա զայրացած: Լիզայի խօսքերն ու «գլխին էկածները» շատ ուժեղ էին ազդում Մարիշի վառ երեւակայութեան վրայ:

- Մեր արածն էլ բոզութիւն ա,- մի օր ասաց նա,- մի՞թէ մեզ չեն ստիպում հագնուել մեր կամքին հակառակ, իրենց ուզածի պէս՝ ամառ-ձմեռ կիսամերկ... Մի՞թէ չեն ստիպում անդադար ժպտալ, երբ բարձրակրունկ կօշիկների մէջ ոտքի ցաւից լացդ ա գալիս... Գոնէ, էն բանում փող շատ կայ, կայֆ կայ, երբ հարուստ տղամարդը չորում ա առջեւդ ու շան պէս լիզում...

Սառը ջրով լոգանքը քիչ մեղմեց մարմնի նընընդոցն ու թարմութիւն պարգեւեց Մարիշի թմրած ուղեղին: «Տեսնես, հորէնն ինչ ա անում, կարո՞ղ ա գտել ա մէկին ու ինձ լրիւ մոռացել»: Մի պահ ուզեց հեռախօսել նրան: Երանի հորէնը զար, իրեն տանէր, ազատէր այս մղձաւանջից: Սակայն նոյնիսկ այն ժամանակ, երբ հայրն էլ աշխատում էր, հորէնի վիճակը, վիճակ չէր, հազիւ էր ծայրը ծայրին հասցնում... Ով գիտի՝ այժմ ի՞նչ օրի է: Որքա՛ն էր կարօտել հորէնին, իրենց համբոյրներն ու թաքուն հանդիպումները, բայց դրա հետ միասին զգում էր նաեւ խորը վիրաւորանք. ինչո՞ւ նա չհասկացաւ իրեն, մի՞թէ չէր գիտակցում, որ ինքն աշխատում էր հօրն օգնելու համար, բեռ չդառնալու համար, մի քիչ տնտեսելու եւ իր օժի-

տը պատրաստելու համար, իրենց ապագայի համար... Ա՞յդ էր նրա սերը, սիրոյ խոստումները. իրեն քաջարելելու, իր անձնագոհութիւնը գնահատելու փոխարէն, կոպտեց, փնովեց, ձենը գլուխը գցեց: «Ուրիշ աշխատանք չկայ, էս էլ զոռով եմ գտել»,- արդարացաւ ինքը: «Չկայ, վեր ընկի տանը, թէ չէ՝ եղ վիճակով...»: Միթէ իր արածն անձնագոհութիւնն էր, չէ՞ր զոհուլ իր անձը յանուն հարազատ մարդկանց: Չէ՞ որ դա անում է սրտանց, առանց պարտադրանքի: Իսկ իր անձնագոհութեան դիմաց մինչեւ անգամ պիտի արդարանայ, պատասխան տայ սիրած մարդուն, ծնողներին... Ինչո՞ւ: Անձը զոհուլ է, հօ չի վաճառում: Իսկ զուցէ՞ վաճառում է. հիմա ամէն-ամէն բան ենթակայ է առ ու վաճառքի... Իսկ ի՞նչ անի, թողնի՞ ծնողներին, հեռանա՞յ...

Ո՞վ է սահմանել այս «հարազատական» պարտաւորութիւններն ու բարոյական նորմերը՝ «էսպէս հագնուի՛ր, էնպէս մի հագնուի՛ր», «էսպէս արա՛, էնպէս մի՛ արա», եւ դեռ փող էլ աշխատիր, հօրդ, մօրդ պահիր... Աշխատանքը կամ փող վաստակելն էլ մի այլ պարտադրանք է... Չզուել էր ամէն ինչից...

Լոգարանում Մարիշը լուացքի համար առանձնացրեց սպիտակեղէն ու շապիկը: Շապիկի վրայից հանեց պիտակը՝ ստուգեց գրպանը: Այնտեղ մի բացիկ կար: Յիշեց, հեռանալիս՝ միջահասակ տղամարդը ժպիտը դնելով մօտեցաւ իրեն ու «Ապրիս, աղջիկս» ասելով՝ կանաչ թղթադրամի հետ մի բան խոթեց ձեռքը: Մարիշն այնքան յոգնած էր, որ անմիջապէս մոռացաւ դրա գոյութիւնը... Հիմա անհամբեր բացեց ծալուած թուղթը՝ հագիւ կարողացաւ կարդալ վատ ձեռագրով գրուած տողերը. «Հոթելի լաբիին մէջ քեզի կը սպասեն երեկոյեան կողմը, հինգէն-վեցի ատեն»։ Իսկ աւելի ցած՝ նշուած էր, միայն հիւրանոցի ամուսնը՝ սենեակի համարը՝ 616... «Ինձ ի՞նչի տեղ ա դրել եղ... եղ... ո՞նց ա յանդգնել»... Մարիշը շառագունեց զայրոյթից: Բացիկն, ասես, այրում էր ձեռքը... Մի պահ ուզեց պատռել ու դնել նետել, բայց անմիջապէս հրաժարուեց այդ մտքից: «Կը գնամ, եղ սրիկային տեղը կը դնեմ»,- մտմտում էր նա ջղայնացած...

Հայրը տանն էր. դեռ չէր նախաճաշել՝ սպասողական նայեց աղջկան. մէկը միշտ պէտք է մատակարարի հօրը: «Ո՛ւհ, այս տղամարդի՛կ...» միջահասակ տղամարդու հանդէպ իր բարկութիւնը մտքում հօր վրայ թափելուց յետոյ Մարիշը դուրս եկաւ մատնաքաշ հաց՝ պանիր գնելու: Քայլելիս ոտնաթաթերը ցաւում էին: Այս գիշեր ի՞նչպէս էր աշխատելու: Օանր օր էր սպասում. քաղաքը լցուել էր արտասահմանից եկած քմահաճ զբօսաշրջիկների խմբերով: Ինչ գնով էլ լինի պէտք է

դիմանայ ու աշխատի, աշխատի, աշխատի... Յայտնի չէ՝ ի՞ր, թէ՞ գործատիրոջ համար: Փաստօրէն իր հոգին բերանն է գալիս չնչին աշխարտավարծի դիմաց, իսկ գրասեղանի յետեւ առօք-փառօք բազմած գործատիրոջը հասնում է առիծի բաժինը... մէկն էլ չկայ, որ պաշտպանի իրենց շահերը, էն էլ էս դարում: Թարսի պէս Լիզայի մէջքացաւն է բռնել: Իսկ գո՞ւցէ դա սկի էլ մէջքացաւ չէ, այլ՝ «փորացաւ» գործից փախչելու համար... Լիզան վատ կին չէ, շատ է օգնել իրեն. Մարիշը հասկանում էր, որ կեանքի դաժան պայմաններն էին նրան ստիպում երբեմն ստել, երբեմն լինել երկերեսանի. դէմքով լաւիկն է, բայց տարիքն անցել է, այնպիսին չէ, որ կարողանար «էն բանով» զբաղուել... Մարիշը յանկարծ զգաց, որ իր բոլոր մտածումները գալիս ու յանգում են այդ կէտին... «Երեւի խելքս թռցնում եմ,- մտածեց նա,- կամ էլ Լիզայի ասելով՝ խելքի եմ գալիս...»: Այս մտքից ողնաշարում սարսուռ զգաց, ցնցուեց: Մի պահ իրեն պատկերացրեց միջահասակ տղամարդու հետ փակուած հիւրանոցի 616 համարում... Ո՛չ, դա անկարելի էր: Ինչպէ՞ս կարող էր այդպիսի բան մտածել: Ինչեւէ, չի երկնչի, կը գնայ, նրան մի լաւ տեղը կը դնի ու այնտեղից հայտն աշխատանքի...

Մայրը յոգնած ու անտրամադիր ներս մտաւ այն պահին, երբ Մարիշը պատրաստուում էր տնից դուրս գալ: Նա հագիւ էր քառ տալիս ձեռքի ծանր պայուսակը:

- Ոչ մի բան չծախուեց,- ասաց վիատ տեսքով,- մի երկու հոգի սակարկեցին, ցածր գնով ուզեցին, չտուի:

- Է՛հ, դու էլ, տայիր, պրծնէիր,- ասաց հայրը դժգոհ:

- Կարաս՝ ինքդ գնա վաճառիր,- ասաց մայրը չարացած:

- Հէնց միայն եղ էր մնացել, որ գնայի էնտեղ, ժամերով ցցուէի ու ծաղրի առարկայ դառնայի,- ասաց հայրը:

- Չոռ ու ցաւ դառնայիր,- մայրը ձայնը բարձրացրեց բարկութիւնից դողալով, բայց յանկարծ նկատելով Մարիշին՝ փոխուած ձայնով զարմացած հարցրեց.

- Էդ ի՞նչի ես էդպէս զարդարել, ո՞ւր ես գնում:

- Աշխատանքի,- սառը պատասխանեց Մարիշը: Վերջերս շատ էր նեղուում հօր-մօր միջեւ ծաւալուող՝ ամէնօրեայ վեճերից:

- Էսքան շո՞ւտ, միթէ քո հերթափոխը ժամը վեցի՞ց չի:

Մարիշը անխօս դուրս եկաւ՝ դուռն անձայն ծածկեց իր յետեւից: «Երեւի չստեցի,- անցաւ մտքով ու նորից ցնցուեց,- գնում եմ աշխատանքի, բա ո՞նց»... Մայրը դարձեալ դատարկածեռն էր վերադարձել, հայրը չէր ցանկանում վար իջնել իր օդային ամբողջներից: Ի՞նչ էր լինելու այս բոլորի վերջը: Տարուած տխուր մտքերով, Մարիշը չհասկացաւ, թէ ինչպէս հասաւ շքեղ հիւրանոցի նոյնքան շքեղ ապակե դրան առջեւ: Զգաց, որ հետզհետէ թուլանում է միջահասակ տղամարդուն իր տեղը դնելու վճռականութիւնը: Ի՞նչ գործ ունէր անծանօթ, օտար մարդու հետ: Իսկ գուցէ նա պարզապէս հաւանել էր ուզել է հանդիպել իրեն, ինչո՞ւ այդքան շուտ եզրակացրեց, որ նա իրեն դրել է... Մարիշը նորից բռնկուեց, բայց զգաց, որ կորցնում է քաջութիւնը: Ակամայից նայեց շուրջը. այս որտե՞ղ էր գտնուում ինքը: Ներս մտնէ՞ր, թէ՞ հեռանար: Ենթագիտակցօրէն զգում էր, որ իր յաջորդ քայլը լինելու է անկիւնադարձային: Ինքն այդպիսի զգացում ունեցել էր տարիներ առաջ, երբ մի անգամ քարափներում ստիպուած պիտի ցատկէին մի լայն ճեղքի վրայից. ընկերուհիները վախեցան, ընկրկեցին ու որոշեցին շրջանցել ճեղքը: Բայց ինքը հաւաքելով շրջագոցստի փէշերն ետ-ետ գնաց ու ցատկեց... Օ՛, որքան խորն էր իր հրճուանքն ու ուրախութիւնը, երբ ապահով կանգնած ճեղքի միւս կողմում՝ սկսեց

տնագ անել ընկերուհիներին... Հիմա նրա մէջ խօսում էր արկածախնդրութեան նոյն մոլուցքը: Գիտէր, որ այդ պահին, ոչ մի ուժ չէր կարող իրեն հետ պահել կայացած մտադրութիւնից:

Դրան էլէկտրոնային աչքը որսաց գեղեցկուհի աղջկան. ապակե փեղկերը թափով հեռացան իրարից, ու Մարիշը ներս մտաւ համարձակ քայլերով...

* * *

- Եկո՛ւր հոս, աղջիկ ջան, - ետեւից լսեց տղամարդու ձայնը եւ կտրուկ շրջուեց:

- Դուք ի՞նչ էք ուզում ինձանից,- հրացայտ աչքերով տղամարդուն նայելով եւ ձեռքում պահած երկտողը նրան պարզելով՝ ասաց Մարիշը,- ինչո՞ւ էք սատուել հենց ինձ:

- Հանդարտուէ՛, հանդարտուէ՛, աղջիկ ջան, բարեւո՛ր ո՞ւր է. բան մը չէ ուզածս,- տղամարդը բազմանըշանակ ժպտաց,- ըսի ծանօթանա՞նք, եկո՛ւր, եկո՛ւր հոս նստի՛մք:

Տղամարդու վերաբերմունքը բարեկամական էր, սակայն վստահութիւն չէր ներշնչում: Մարիշը նորից տատանուեց, բայց չընդդիմացաւ: Նրանք նստեցին երկու ազատ դեղնագոյն կաշուէ բազկաթոռներին: Շուրջը հիւրանոցային եռուզեռ էր: Մարիշը նախանձով էր նայում համակարգչի առջեւ կանգնած, մուգ կապոյտ կոստիւմներ հագած՝ սպասարկող աղջիկներին, որոնք վարձ խօսում էին օտարերկրացի զբօսաշրջիկների հետ: Ինչո՞ւ ինքը օտար լեզու չսովորեց. այ, սա կարգին աշխատանք է, լսել էր, որ լաւ է վճարում են: Նրանց մօտեցաւ մատուցողը:

- Ի՞նչ կը փափաքի խմել օրիորդը,- հարցրեց տղամարդը:

- Ջին-տոնիկ ջրով ու կիտրոնով:- Մարիշը ճաշարանից գիտէր զանազան խմիչքների տեսակները եւ այստեղ դա պէտք եկաւ. ի՞նչ կարելու էր, որ ինքը երբեք ջին չէր խմել, այլ միայն մատուցել էր...

Տղամարդն իր համար սողայով վիսկի պատուիրեց, ընդ որում հայեացքը չէր կտրում Մարիշի բարեձեւ ծնկներից: Եւ՝ ոչ միայն նա. մօտիկից անցնող համարեա բոլոր տղամարդիկ խեթում էին գրաւիչ արտաքինով, ոտքը ոտքին անկաշկանդ գցած աղջկան: Այդ երեւոյթը թէ՛ վանում եւ թէ՛ շոյում էր Մարիշի ինքնասիրութիւնը: Նրա մտքովն անգամ չէր անցնում կարճ փէշը հնարաւորին չափ հաւաքել ազդրերի շուրջ: «Նայում եմ, թող նայեն, էնքան նայեն, որ կշտանան», - մտքում չարախնդում էր նա ու զարմանում. այդ երբուանի՞ց էր իրեն այդքան ազատ զգացել... Տղամարդը հպարտութիւնից փքուել էր: Նա անդադար խօսում ու պատմում էր իրենց շրջագայութիւնների մասին: Հարուստ գործարար մըն է, հոս եկեր է թէ պտոյտի եւ թէ բիզնեսի համար... Մարիշը ընկել էր երանութեան մէջ, նայում էր դիմացը նստած տղամարդու անդադար շարժուող ձկանման, նուրբ շրթունքներին եւ համարեա ոչինչ չէր հասկանում նրա պատմածներից: Լաբիի իւրայատուկ մթնոլորտը, մեղմ երաժշտութիւնը, ամէն ազգութեան ու տարազների տէր մարդկանց չընդհատուող շարժումն ու բլբլոցը, փափուկ ու հանգստաւետ բազկաթոռը եւ խմիչքի ազդեցութիւնը նրան հեռացրել էին իրականութիւնից: Իր ողջ էութեամբ զգում էր երանաւետ հանգստութիւն ու թմբիր: Տղամարդու մուգ սրճագոյն, գծաւոր փողկապը ծռուել էր մի կողմ եւ քրտինքի կաթիլներ էին յայտնուել ճակատին: Նա նորից խմիչք պատուիրեց եւ հաշիւը պահանջելով՝ ստորագրեց ստացականն ու նշեց սենեակի համարը՝ 616: Մարիշը լրիւ մոռացել էր՝ նրան «տեղը դնելու» իր որոշման մասին: Համակուել էր մի տարօրինակ զգացումով. Իրեն թւում էր, թէ այդ բոլորը խաբուսիկ երազ է, թէ այդ տղամարդը մաս չի կազմում շրջապատող իրական-

նութեանը... Չգիտեր նրա ով եւ ինչ մասնագիտութեան տէր լինելը, չգիտեր ամուսնացած է, թէ՞ ոչ, նոյնիսկ անունը չգիտեր ու չէր ցանկանում իմանալ: Ճաշարանի բոլոր հիւրերի պէս նա էլ վաղը ընդմիջտ կ'անհետանար իր կեանքից: Նա սենեակ համար 616-ն էր, ինչպէս ճաշարանում՝ համար այսինչ կամ այնինչ սեղանը... Այնուամենայնիւ, Մարիշը խայթուածի նման վեր թռաւ տեղից, երբ տղամարդը բռնելով նրա ձեռքը եւ բերանը մօտեցնելով ականջին՝ շշմջաց:

- Գարիւր հիսուն դոլարէն աւել չեմ կրնար տալ:

- Ես, ես...

- Կը հասկնամ կոր, պիտի ըսես, որ քեզի աւելին կու տան: Շատ աղուոր ես, շատ գեղեցիկ, չես մնանիր...

Մարիշը ցանկանում էր վեր կենալ ու փախչել: Բայց ասես մեխել էր բազկաթոռին ու զարմացած մայում էր առջեւը նստած ու սպասողական իրեն մայող տղամարդուն:

- Դուք, հասկանո՞ւմ էք՝ ի՞նչ էք խօսում... Ես, ես... ձեր իմացածներից չեմ...

- Հասկցանք, հասկցանք, երկու հարիւր դոլար, եւ վերջ,- ասաց տղամարդը եւ մի անգամ եւս թղթի կտորի վրայ սենեակի համարը գրելով՝ դրեց շշմած Մարիշի ափի մէջ:

- Նայինք, շատ չուշանաս, աղջիկ ջան, վերը կը սպասեմ քեզի... Լաւ չ'ըլլար մեր միասին վեր ելլելը:

Մարիշը լուռ մայում էր նրան անփոփոխ, շշմած հայեացքով:

- Մի երկմտի՛ր, աղջի՛կ ջան,- փաղաքուշ ձայնով ասաց տղամարդը,- դրամը սկիզբէն կանխիկ կու տամ քեզի...

Մարիշը սթափ հայեացքով մայեց դատարկ բազկաթոռին, ուր քիչ առաջ նստած էր տղամարդը: Նրան թուաց, որ քիչ առաջ ոչ ոք նստած չէր այդ բազկաթոռին, որ ոչ ոք չի սպասում իրեն, հիմա վեր

կենայ ու կը գնայ այնպէս, ինչպէս եկել էր... «Ի՞նչի համար էի եկել, ի՞նչ դուրս եկաւ»,- յամենայնդէպս խորհեց նա ու քնծիծաղեց: Սենեակի համարը վաղուց էր սեպուել ուղեղում, բայց ասես վստահանալու համար բացեց ու մայեց սեւով սպիտակի վրայ գրուած համարին. Վեց-մեկ-վեց: Դա նրան վերադարձրեց իրականութեանը. ո՛չ, այստեղ այլեւս անելիք չունէր: Ալարկոտ բարձրացաւ տեղից ու դանդաղ քայլեց դէպի հիւրանոցի դուռը: Ինչքա՛ն արագ աւարտեց վայելքի պահը: Ջինի ազդեցութիւնը դեռ չէր անցել, սակայն Մարիշի ուղեղը աշխատում էր սառն ու բնականոն: Նայեց ժամացոյցին. քիչ էր մնացել հերթափոխին, բայց փոյթ չէ՝ կը հասցնէր ներկայանալ ժամանակին: Յանկարծ, չգիտես որտեղից, հակասական մտքերն ու պատկերները միանգամից սկսեցին խուժել ու յաջորդաբար յայտնուել նրա գիտակցութեան պաստառի վրայ: Ահա ճաշարանի խոհանոցը անլուայ ամանների կոյտերով ու այրուած ճարպի տիած հոտով, ահա ինքը՝ հիւրերի պատուերները կեղծ ժպիտով նշելիս, խորովածով բեռնուած ծանր սկուտեղը կրելիս եւ իրեն յառուած տղամարդկանց լկտի հայեացքները հանդուրժելիս, ահա Լիզան՝ իրեն «ապուշ» անուանելիս, Խորէնը՝ վրան գոռոռալիս, ահա իրենց փոքրիկ վարձու բնակարանը եւ այնտեղ տիրող լարուած մթնոլորտն ու հօր, մօր անվերջանալի վէճերն ու անորոշ ապագայի մռայլ հեռանկարները... Եւ... երկու հարիւր դոլարը, որին տիրանալու բուռն ցանկութիւնը ոչ մի կերպ չի կարողանում վանել իրենից, թէւ նուրիսկ չգիտէր՝ դա քիչ, թէ շատ էր... Միայն Լիզայից լսել էր, որ դրսից եկածները կծծի են... Առաջին անգամն էր, չստուգի՞ Լիզայի հետ... այդ մտքից ծիծաղը եկաւ: Տատամսոտ կանգ առաւ լաքիի կենտրոնում: Իրենից դէպի ձախ հիւրանոցի դուռն էր,

դէպի աջ՝ վերելակը... Երկուսն էլ նրան տանում էին անձնագոհութեան ու տառապանքի ուղիով... Թերեւս միայն այն տարբերութեամբ, որ դէպի ձախ՝ էժան գնով պիտի վատնուէին իր կեանքի լաւագոյն օրերը, երիտասարդական աւիւնն ու թարմութիւնը, իսկ դէպի աջ՝ թանկ գնով պիտի վաճառէր իր... մարմինն ու այդ բարոյակաւորութիւն կոչուածը... Սրանցից ո՞րն էր աւելի ծանր կշռում... Տուեալ պահին ինքը յոգնած էր, թքած ունէր գորշ ու մռայլ աշխարհի վրայ, դեռ ցաւում էր իր շքեղ մարմինը, իր միակ ու անկրկնելի կապիտալը, որի յետեւից վազում էին բազմաթիւ տղամարդիկ...

Պայուսակից հանեց բջջայինը եւ ուզեց զանգել Լիզային, բայց անմիջապէս հրաժարուեց. երկար-բարակ խօսելու եւ բացատրութիւններ տալու տրամադրութիւն չունէր: Բաւականացաւ կարծ հաղորդագրութեամբ.

-Լիզա ջան, չսպասէք, էլ չեմ գալու:

Մարիշը անվարան, կտրուկ թեքուեց աջ ու մօտենալով վերելակին՝ սեղմեց կոճակը: Նա համոզուած էր, որ վեց-մեկ-վեց համարը յաւերժ դաջուած կը մնայ իր յիշողութեան մէջ...

ԿՈՒԽԱ ՏԵՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

Մարտ 2009 թ.

Թեհրան

ԳԻՐՔԻ, ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ, ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ ԵՒ ԵԹԵՐԱՅՆԱՑՄԱՆ* ՄԱՍԻՆ

Սովորաբար կը խօսինք հեղինակներու եւ գիրքերու մասին, բայց հազուադէպօրէն ընթերցման, ընթերցողի, գրադարանի, մատենադարանի եւ գիրքերու պահպանման: 2006ին լոյս տեսած է «Մատենադարանը, Գիշերը», Ալպերթօ Մանկէլի գիրքը, նոյն թուականին նաեւ անոր ֆրանսերէն թարգմանութիւնը^{**}: Այս գիրքին մէջ կը միաձուլուին պատմութիւն, ուսումնասիրութիւն, գրականութիւն, իմաստասիրութիւն:

Հեղինակը ծնած է 1948ին, մեծցած է Իսրայէլի մէջ ուր հայրը Արժանթինի դեսպանն էր: Դրական առումով աշխարհաքաղաքացի է, ծնունդի եւ կեանքի բերումով: Ինչպէս կ'ըսեն, «ծագումով» ռուս եւ աստղը՝ իացի է: Մանկութեան տարիներուն, իր դաստիարակութեամբ զբաղող չեխ խնամակալը իրեն կը սորվեցնէ անգլերէն եւ գերմաներէն: Կը վերադառնայ Արժանթին, կը սորվի սպաներէն, որ իր լեզուն է:

Տեսողութիւնը կորսնցուցած արժանթինցի մեծ գրող Jorge Luis Borgesի համար ընթերցող եղած է: Ապրած է բազմաթիւ երկիրներու մէջ, շուրջ քսան տարի՝ Թորոնթօ (Քանատա), ուր ստացած է քաղաքացիութիւն: 2001էն ի վեր հաստատուած է Ֆրանսա, Փուաթու շրջանի գիւղերէն մին: Լրագրող է մամուլի, ծայնասփիւռի եւ հեռատեսիլի: Լոյս ընծայած է ծաղկաքաղներ, վէպեր, թարգմանութիւններ եւ ուսումնասիրութիւններ: Ֆրանսերէնի թարգմանուած գործերու ցանկը կու տանք ստորեւ^{***}:

Ալպերթօ Մանկէլի գիրքը, «Մատենադարանը, Գիշերը», իր յորձանքին մէջ կ'առնէ ընթերցողը: Գրախօսելու համար գիրքը ամբողջութեամբ հարկ էր մէջբերել, գիրքի վերջաւորութեան տրուած են 40 էջ ծանօթութիւններ:

Գիրքը մտերիմ գրոյց մըն է, դարերու խորքէն սկսած եւ շարունակուող, բառի կախարդանքով, քանի որ, ինչպէս ինք կը մեկնաբանէ, ի սկզբանէ

կար Բանը, որմէ ետք եկած է լոյսը: Միջինէն հեռացող այս մտաւորականը, որ այդպէս է գրող ըլլալէ առաջ, յաճախ եւ տարբեր ձեւով կը կրկնէ որ՝ «Ընթեմնուլ ապրիլ է»:

Արժանացած է բազմաթիւ մրցանակներու:

Գիրքի, ընթերցման եւ ընթերցողի մասին քանի մը մտածումներ իրմէ. կարելի է զանոնք բանալ, տրամադրուիլ հասկնալու ինքզինք եւ միւսը, անցեալը եւ ներկան:

«Գիրք մը ընթերցողին կը բերէ իր սեփական պատմութիւնը»:

«Իւրաքանչիւր գիրք ծնունդ առած է երկարատեւ յաջողութիւններէ ուրիշ գիրքերու, որոնց կողքը անկասկած երբեք պիտի չտեսնուի եւ հեղինակները պիտի չճանչցուին, բայց որոնց արձագանգը կը լսենք այն գիրքին մէջ զոր մեր ձեռքին ունինք»:

«Մենք ենք այն զոր կը կարդանք»:

«Ընթերցումը պսակումն է գրութեան»:

«Որեւէ մարդկային ստեղծագործութենէ աւելի, գիրքը աղիտալի է մենասիրութիւններու համար»:

Une histoire de la lecture, 1996.

«Խտասալիկ մը գիրք մը չէ, ինչպէս լուսանկար մը գեղանկար մը չէ»:

La bibliothèque de Robinson. Autoportrait d'un bouquinier, 2000.

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ, ԳԻՇԵՐԸ

Ալպերթո Մանկել

(Հատուած, էջ 81-91, հայացուած ֆրանսերէն թարգմանութենէն)

1990ական տարիներուն, գիտակցելով որ իրենց հին եւ վեհաշուք շէնքերը չէին կրնար պարփակել տպուած վաւերագիրները, բազմաթիւ մեծ մատենադարաններու տնօրէնները որոշեցին կառուցումը նոր տեղերու, ուր կրնային տեղաւորել իրենց ճոխ հաւաքածոները: Փարիզ, Լոնտոն, Պուէնոս Այրես, (մասնաւորաբար) Սան-Ֆրանսիսքօ, ծրագիրներ մշակուեցան եւ աշխատանքները սկսան: Դժբախտաբար, բազմաթիւ պարագաներու, նոր մատենադարաններու պատկերացումը քիչ պատշաճ դուրս եկաւ գիրքերու պահպանման: Փոխարինելու համար անբաւարարութիւնը Սան-Ֆրանսիսքոյի նոր մատենադարանի ծրագրին, որուն ճարտարապետները դասաւորման համար բաւարար տեղ չէին նախատեսած, վարիչները մատենադարանի հարստութենէն հանեցին հարիւրհազարաւոր գիրքեր, զորս ղրկեցին պահ դրուելիք վայր մը: Փնտցուելիք գիրքերը ընտրուած ըլլալով ըստ այն ժամանակին որ անցած էր անոնց վերջին անգամ փոխ առնուելէն, որպէսզի անոնցմէ առաւելագոյնը փրկեն, մատենադարանի հերոս աշխատողներ, գիշերով մտան պահեստները եւ կեղծ թուականներով կնքեցին սպառնալիքի ենթակայ հատորները:

Ձոռիէլ պարունակը խնայելու համար պարունակողը. Սան-Ֆրանսիսքոյի մատենադարանը միակը չէ որ ենթակայ եղած ըլլայ նման անմիտ ճակատագրի: Ուաշինկթընի Ներկայացուցիչներու Տան մատենադարանը եւս, այս ենթադրեալ «վերջին պատեհութեան մատենադարանը», ենթակայ եղաւ նոյնպէս անպատասխանատու վերաբերումի: 1814ին, երբ Ներկայացուցիչներու Տունը կը սակարկէր նախկին նախագահ Թոմաս ժեֆերսոնի

անձնական մատենադարանի գնումը - փոխարինելու համար այն գիրքերը զորս բրիտանական բանակը այրած էր նոյն տարուան սկիզբը, գրաւելէ ետք Քափիթօլը, Ուաշինկթընի մէջ -, Սիրիլ Քինկ, դաշնակցային (federalist) կուսակցութեան օրէնսդիրը, առարկեց ըսելով որ «գործառնութիւնը Պարոն ժեֆերսոնի գրպանը պիտի մտցնէ քսաներեք հազար ինն հարիւր տոլար, փոխան շուրջ վեց հազար գիրքերու — լաւ, գէշ, որեւէ, հին, նոր եւ անարժէք, քիչ մարդոց կողմէ ընթերցուող լեզուներով, եւ որոնք աւելի լաւ պիտի ընէին խուսափելով անոնց ընթերցումէն»: ժեֆերսոն պատասխանեց. «Իմ մատենադարանս չի պարունակեր գիտութեան ոչ մէկ ճիւղ, զոր Ներկայացուցիչներու Տունը փափաքէր դուրս ձգել իր հաւաքածոյէն: Ճշմարտապէս չկայ ոչ մէկ միւթ որուն առիթով մը դիմելու կարիք չունենայ երեսփոխան մը»:

Մէկ ու կէս դար ետք, կը թուի թէ ժեֆերսոնի այդ պատասխանը մոռցուած է: 1996ին, «Նիւ Եորքըր»-ի լրագրողը (եւ ժողովրդականութիւն վայելող վիպասան) Նիքըլսըն Պէյքըր տեղեկացաւ որ Ներկայացուցիչներու Տան Մատենադարանը ձեռնարկած էր *միքրոֆիլմ*երով փոխարինելու՝ 19րդ դարու վերջաւորութեան եւ 20րդ դարու սկիզբի թերթերու իր հսկայական հաւաքածոն եւ փճացնելու բնօրինակները: Այս աւերման (վանտալիզմ) արարքի արդարացումը կը հիմնուէր թուղթի թրուածութեան եւ դիւրաբեկ դառնալու գիտական «խարդախութեամբ» ուսումնասիրութիւններու վրայ, քիչ մը այնպէս երբ ոճիւրի մը պաշտպանութիւնը կը ստանձնուի զայն կոչելով անձնասպանութեան օգնութիւն: Բազմաթիւ տարիներու հետազոտութենէ ետք, Պէյքըր հա-

սաւ այն եզրակացութեան որ կացութիւնը աւելի լուրջ էր քան այն, որմէ ի յառաջագունէ վախճած էր: Միացեալ Նահանգներու գրեթէ բոլոր համալսարանական մատենադարանները հետեւած էին Ներկայացուցիչներու Տան օրինակին, նմանապէս հանրային մատենադարաններէն շատեր եւ հազուագիւտ պարբերականներէն մի քանին գոյութիւն ունէին միայն *միքրոֆիլմ*ուած վիճակի մէջ: Եւ այդ բնօրինակները, զանազան տեսակիւններէ դիտուած, վատ էին: *Միքրոֆիլմ*երը ենթակայ են խօթումներու, արատներու, սկրթումներու, անոնք գրութիւնը կը կտրատեն լուսանցքներու վրայ, եւ յաճախ, կ'անգիտանան ամբողջ բաժիններ:

Ամերիկացիները միակ յանցաւորները չեղան այս մարզէն ներս: 1996ին, Բրիտանական Մատենադարանը (British Library), որուն թերթերու հաւաքածոները խուսափած էին Երկրորդ Աշխարհամարտի ռմբակոծումներէն, ձերբազատուեցաւ մամուլի հաւաքածոներու աւելի քան վեց հազար հատորներէ, մեծ մասով 1850էն ետք Հասարակապետութենէն դուրս տպագրուած: Տարի մը ետք ան որոշեց ձերբազատուիլ Արեւմտեան Եւրոպայի եօթանասուն հինգ ամբողջական տպագրութիւններէն. քիչ ետք, ան նուէր տուաւ իր Արեւելեան Եւրոպայի, Հարաւային Ամերիկայի եւ Միացեալ Նահանգներու պարբերականներու հաւաքածոներէն: Ամէն անգամ այս թերթերը *միքրոֆիլմ*ի վերածուած էին, ամէն անգամ բնօրինակներու փճացման համար ներկայացած պատճառաբանութիւնը տեղի անբաւարարութիւնն էր: Բայց վերադառնալով Պէյքըրի փաստարկներուն, *միքրոֆիլմ*երը դժուար ընթեռնելի են եւ անոնց վերարտադրութեան որակը՝ միջակ: Նոյնիսկ նորագոյն ելեկտրոնային արհեստագիտութիւնները անկարող են բնագիրին բաղդատելի փորձի մը: Ինչպէս որ գիտէ ամէն ընթերցող, տպուած էջ մը կը ստեղծէ իր ընթերցման շրջապատը, իր նիւթական համայնապատկերը, որուն մէջ թուղթի

հիւսուածքը, մելանի գոյնը, ամբողջի ընդհանուր տեսքը, ընթերցողի ձեռքին մէջ կը ստանան մասնաւոր նշանակութիւններ, որոնք բառերուն կու տան շեշտ եւ բովանդակութիւն: (Փաթրիսիա Պաթթին, Քոլումպիա Համալսարանի մատենադարանի պետը, բուռն կերպով ջատագով է գիրքերու միքրոֆիլմի վերածման, համաձայն չէր այդ տեսակէտին: «Իմացական եզրերով, գրած է ան, գիրքի եւ զայն գործածողի մօտիկութիւնը երբեք բաւարար չափով չէ փաստուած»: Այդպէս կը խօսի կոպիտ մը, ընթերցման փորձին լրիւ անզգայ անձ մը կամ ուրիշներ, իմացական եւ այլ եզրերով):

Բայց մանաւանդ, թուղթին սպառնացող վտանգով փաստարկութիւնը, որ կ'արդարացնէ ելեկտրոնային վերարտադրութիւնը կեղծ փաստարկութիւն է: Ով որ համակարգիչ մը գործածած է գիտէ թէ ո՞ր աստիճանի դիւրին է կորսնցնել պաստառի վրայ եղող գրութիւն մը, դէմ յանդիման գտնուիլ փճացած սալիկի մը (disquette) կամ խտասալիկի մը (CD), կամ տեսնել որ հիմնական ամբարող սարքը (disque dur կամ hardware) անդառնալիօրէն վնասուած է: Հաղորդակցական ելեկտրոնային գործիքները անմահ չեն: *Shuǔt*թի մը կեանքը շուրջ եօթը տարի է, խտասալիկի մը (CD-ROM)՝ շուրջ տասը: 1986ին, Պի.Պի.Սի.ն երկուքուկէս միլիոն անգլիական թղթոսկի ծախսեց, ստեղծելու համար համակարգչային տարբերակ մը Domesday Bookի, Անգլիոյ հողաբաժանման սահմաններու արձանագրութեան, որ պատրաստուած էր 11րդ դարուն նորմանտացի վանականներու կողմէ: Իր նախորդէն աւելի ամբողջական ըլլալու յաւակնութեամբ, ելեկտրոնային Domesday Bookը կը պարունակէր տեղերու երկու հարիւր յիսուն հազար անուններ, քսան հինգ հազար քարտէսներ, յիսուն հազար պատկերներ, երեք հազար քարտեր եւ վաթսուն վայրկեան տեւող շարժուն նկարներ, առաւել մեծ թիւով պատմութիւններ, որոնք կը ներկայացնէին

«Կեանքը Մեծն Բրիտանիոյ» մէջ այդ տարւան ընթացքին: Մէկ միլիոնէ աւելի անձեր մասնակցեցան այդ ծրագրի իրականացման, որ ամբարուեցաւ տասներկու բթաչափ լազեր սալիկներու վրայ որոնք կրնային կարդացիլ միայն Պի.Պի.Սի.ի յատուկ փոքր համակարգիչի մը կողմէ: Տասնըվեց տարի ետք, 2002 Մարտին, փորձեցին տեղեկութիւնը կարդալ այդ տիպի դեռ գոյութիւն ունեցող հազուագիւտ համակարգիչներէն մէկուն վրայ: Փորձը ձախողեցաւ: Դիմուեցաւ այլ միջոցներու, որպէսզի կարելի ըլլայ փրկել տընեալները, բայց անոնցմէ ոչ մէկը յաջողութեամբ պսակուեցաւ: «Ներկայիս այս խնդրին համար գոյութիւն չունի ոչ մէկ արհեստագիտական եւ փաստուած լուծում, որ յաջողակ ըլլայ եւ տեսէ», յայտարարեց Գեֆ Ռոթենպերկ, Ռանտ ընկերութենէն, տուելաներու պահպանման աշխարհի մասնագէտներէն մին, զոր օգնութեան հրաւիրած էին: Եւ սակայն եթէ չլուծենք հարցը, մեր հետզհետէ աւելի թուայնացող (numerisè) ժառանգութիւնը, ենթակայ կ'ըլլայ անհետացման մեծ վտանգի: Որպէս հակառակին փաստը, գրեթէ հազար տարեկան Domesday Bookի բնագիրը, գրուած մեկանով եւ թուղթի վրայ, սքանչելի վիճակի մէջ է եւ դեռ կատարելապէս ընթեմելի:

2004ին, Միացեալ Նահանգներու ելեկտրոնային արխիւներու պահպանման ծրագրի տնօրէնը ընդունած է որ ելեկտրոնային նիւթերու պահպանումը յառաջիկայ տասնամեակին, առանց խօսելու յաւիտենութեան մասին, «ընդհանուր խնդիր մըն է բոլորին համար, գլխաւոր պետութիւններուն, ընկերութիւններուն եւ անհատներուն համար»: Ստոյգ ոչ մէկ լուծում տրամադրելի ըլլալով, ելեկտրոնային հարցերու փորձագէտները կը յանձնարարեն գործածողներուն՝ ընդօրինակել իրենց քարտերը խտասալիկի վրայ, բայց նոյնիսկ անոնց տեւողութիւնը սահմանափակ է: Խտասալիկի վրայ յատուկ սարքով արձանագրուած տըն-

եալներու կեանքի տեւողութիւնը հինգ տարի կրնայ ըլլալ: Իրապէս չենք գիտեր թէ որքան ժամանակ կարելի պիտի ըլլայ 2004ին խտասալիկի վրայ արձանագրուած տուեալները կարդալ: Եթէ նոյնիսկ ճիշդ է որ թթուութիւնը եւ դիւրաբեկութիւնը, կրակը եւ առասպելական “գիրքերու որդերը” կը սպառնան թուղթի պատատներու եւ հին դեղագիրքերու (codex), ամէն ինչ որ դրոշմուած է մագաղաթի կամ թուղթի վրայ դատապարտուած չէ շուտափոյթ մահուան: Քանի մը տարի առաջ, Նափոլիի հնագիտական թանգարանին մէջ տեսայ, զոյգ ապակիներու միջեւ դրուած պապիրոսի մը (papyrus) մոխիրը, ձեռք բերուած Փոմպէի աւերակներէն: Ան երկու հազար տարուան անցեալ ունէր, Վեզիւլի կրակով այրած էր, թաղուած էր լաւայի ալիքի մը տակ, եւ ես դեռ կրնայի կարդալ անոր վրայ, զարմացնող յստակութեամբ արձանագրուած տառերը:

Սակայն երկու մատենադարանները, - թուղթի եւ ելեկտրոնային, - կրնան եւ պէտք է որ զուգահեռաբար ապրին: Դժբախտաբար շատ յաճախ նախապատուութիւն կը տրուի մէկուն կամ միւսին: Աղեքսանդրիոյ մոր մատենադարանը, որուն բացումը կատարուեցաւ 2003ին, կ'առաջադրէր, որպէս իր գլխաւոր ծրագիրներէն մին, եթերայնացած (virtuel) զուգահեռ մատենադարան մը - կոչուած «Աղեքսանդրիոյ Մատենադարանի Բանասէրներու Համախմբում» (Alexandria Library Scholars Collective): Այս ելեկտրոնային մատենադարանը, հաստատուած ամերիկացի արուեստագէտ Ռոնտա Ռոլանտ Շէրերի կողմէ, գործելու համար կարիք ունի տարեկան կէս միլիոն տոլարի, այս գումարը կրնայ զգալապէս աւելնալ ապագային: Այս երկու հաստատութիւնները, որոնք, մին եւ միւսը, Գալիմազի ժամանակաշրջանի հին մատենադարանը վերակենդանացնելու փորձեր են, յարակարծութիւն մը (paradoxe) կը ներկայացնեն: Մինչ նիւթական միջոցներու հետեւանքով մոր մատենադարանի քարէ եւ ապակիէ

դարանները գրեթե դատարկ կը մնան, իրենց գրպանի գիրքերու հաւաքածոներով, եւ միջազգային հրատարակիչներու աւելցած մթերքներով եւ նուէրներով, եթերայնացած (virtuel) մատենադարանը կը լեցուի համայն աշխարհէն եկած գիրքերով, որոնցմէ շատերը ելեկտրոնային ընդօրինակման ենթարկուած են (scanné) Քարնէկի-Մելլոն համալսարանի արհեստագէտներու խումբի մը կողմէ, որ կը գործածէ յատուկ ծրագիր մը (logiciel)՝ անուանուած CyberBook Plus, որ կատարելագործուած է նոյնիմքն Շէրերի կողմէ եւ պատրաստուած գործածուելու համար տարբեր ձեւերու եւ լեզուներու համար, «աւելի կարելորութիւն տալով պատկերներուն քան գրութիւններուն»:

Այս հաւաքականութիւնը միակը չէ որ փառասիրութիւնը ունենայ մրցելու թուղթի մատենադարաններուն հետ: 2004ին, համացանցի վրայ ամենէն ժողովրդական որոնման շարժակը (moteur de recherche), Google, յայտարարեց որ համաձայնութիւններ կնքած է աշխարհի գլխաւոր մատենադարաններէն շատերուն հետ - Զարվարտի եւ Սթանֆորտի, Պոտլէյան մատենադարանի, Նիւ Եորքի հանրային մատենադարանի - որպէսզի ընդօրինակման ենթարկուի (scanné ըլլան) իրենց գիրքերու մէկ մասը եւ համացանցի միջոցաւ հետազօտողներու տրամադրութեան տակ դրուի, որոնք այլեւս կարիք պիտի չունենան երթալ՝ տեղւոյն վրայ պրպտելու, փոշիի մէջ, մելանի եւ թուղթի անհատնում դէգերը: Նոյնիսկ եթէ, դրամական եւ վարչական պատճառներով Google Յուլիս 2005ին հրաժարեցաւ այս ծրագրէն. ապահովաբար ան վաղ թէ ուշ պիտի վերածնի, այնքան յստակօրէն պատշաճ ըլլալով պաստառի կարելիութիւններուն: Քանի մը տարիէն, հաւանական է որ միլիոնաւոր էջեր պիտի սպասեն համացանցի իրենց ընթերցողները: Ինչպէս Բաբելոնի յայտնատեսական պատմութեան պարագա-

յին, «սկսած ըլլալով այդ գործը, պիտի չհրաժարին իրենց նպատակէն զայն ամբողջովին աւարտելէ առաջ», եւ շուտով կարելիութիւնը պիտի ունենանք մատի պարզ շարժումով մը տեսանելի դարձնելու անցեալ ու գալիք Աղեքսանդրիաներու ամէն կարգի ուրուականային հաւաքածոներ:

Ի նպաստ մնան ընթացքի գործնական փաստարկներ անհերքելի են: Քանակ, արագութիւն, ճշգրտութիւն, ըստ պահանջի տրամադրելիութիւն, անվիճելիօրէն կարելոր են ոեւէ հետազօտողի համար: Եւ նոր արհեստագիտութեան մը ծնունդը էականօրէն չի նշանակեր նախկինի մահը: Լուսանկարչութեան ստեղծումը չանհետացուց գեղանկարչութիւնը, զայն վերանորոգեց, եւ համակարգիչի պաստառը եւ արձանագրութիւնները զիրար կրնան սնուցանել եւ կողք-կողքի զիրար լրացնելով ապրիլ նոյն հետազօտողի սեղանին վրայ: Եթէ եթերայնացած մատենադարանը բաղդատենք թուղթի եւ մելանի դասականին, պարտաւոր ենք ի մտի ունենալ բազմաթիւ բաներ, որ՝ ընթերցումը յաճախ կը պահանջէ դանդաղութիւն, խորութիւն եւ համաբընագիր, որ՝ մեր ելեկտրոնային արհեստագիտութիւնը տակաւին դիւրաբեկ է, եւ որ՝ քանի անդադար կը փոխուի, յաճախ արգելք կը հանդիսանայ վերստանալու եւ պահելու ինչ որ օր մը արձանագրուած է մեր ժամանակավրէպ դարձած պարունակիչներուն մէջ, որ՝ գիրք մը թերթատել կամ թափառիլ դարաններու միջեւ սերտօրէն մաս կը կազմեն ընթերցման արուեստին եւ չեն կրնար ամբողջովին փոխարինուիլ սահող եւ տարածուող պաստառով մը, ինչպէս որ կարելի չէ ճամբորդութիւնները փոխարինել ճամբորդական պատմմներով կամ երեք տարածութեամբ խաղալիքներով (gadget):

Այս է թերեւս բախտորոշ կէտը: Գիրքի մը ընթերցումը լիովին նոյնարժէք չէ պաստառի մը ընթերցման, ինչ որ ալ ըլլայ գրութիւնը:

Թատերական երկի մը ներկայ ըլլալ նոյնարժէք չէ ժապաւեն մը տեսնելու, ժապաւեն մը տեսնել նոյնարժէք չէ խտասալիկ մը, երիզ մը դիտելու, խորացումով դիտել գեղանկար մը նոյնարժէք չէ լուսանկար մը քննելու: Իւրաքանչիւր արհեստագիտութիւն ծնունդ կուտայ արտայայտութեան միջոցի մը (տեսակետ արտայայտուած 1964ին Մարշալ ՄքԼուիսի կողմէ) որ բնորոշէ գործը, զոր կը մարմնաւորէ եւ կը սահմանէ անոր պահպանումը եւ անոր յարմարագոյն մուտքը: Կարելի է թատերական երկ մը ներկայացնել բոլորակ տարածութեան մը մէջ որ պիտի չպատշաճէր ժապաւենի մը ցուցադրութեան. խտասալիկի ժապաւեն մը դիտուած մտերմիկ սենեակի մը մէջ տարբեր բնոյթ ունի նոյն ժապաւենէն դիտուած մեծ պաստառի վրայ. գիրքի մը մէջ լաւ արտատպուած լուսանկարներ կրնան լիովին գնահատուիլ, մինչդեռ ոչ մէկ արտատպում թոյլ չի տար զգալու կատարեալ ապրումը զգացում իրական պատկերին առջեւ:

Պէյքըր իր գիրքը կ'եզրակացնէ չորս յանձնարարութիւններով. որ՝ մատենադարանները հրապարակեն ցանկը այն գործերուն որոնցմէ կ'ուզեն ձերբազատուիլ. որ՝ այն բոլոր հրատարակութիւնները որոնք կը դրկուին Ներկայացուցիչներու Տան մատենադարանը եւ կը մերժուին անոր կողմէ, թուագրուին եւ պահ դրուին պետութեան կողմէ տրամադրուած կից շէնքերու յարակից յարկերուն մէջ. որ՝ թերթերը հետեւողականօրէն կազմուին եւ պահուին. որ՝ կամ վերջ տրուի գիրքերը *միքրոֆիլմի* վրայ արձանագրելու կամ թուանագնելու յայտագիրին, կամ պարտաւորիչ դառնայ բնագիրները չփճացնելը, զանոնք ելեկտրոնային միջոցով պահելէ ետք: Միասնաբար, ելեկտրոնային պահպանումը եւ տպագրութեան նիւթական պահպանումը մատենադարանի մը համար կը ներկայացնեն անոր փառասիրութիւններէն գէթ մէկը՝ ըլլալ ամբողջական:

Կամ, եթէ աւելի լաւը կարելի չէ, ըլլալ յարաբերաբար ամբողջական: 19րդ դարու ամերիկացի գրագետ անձ մը, Օլիվըր Վենտէլ Յոլմես, կը յայտարարէր որ իւրաքանչիւր մատենադարանապետ պարտէր ճիգ ընել կատարեալ գիտութիւն ունենալու մէկ նիւթի, նոյնիսկ եթէ ան սոսկ գնդասեղի գլուխներուն կը վերաբերի: Ան արձագանգ կը հանդիսանար ֆրանսացի Կապրիէլ Նօտէի որ, 1627ին, կը հրատարակէր համեստ «Ազդ՝ մատենադարան մը կանգնելու համար»ը (որ քանի մը տարի ետք վերատեսութեան պիտի ենթարկուէր եւ յաւելումներ կրէր), որուն մէջ դեռ աւելի կը խստացնէր ընթերցողի պահանջները. «Նաեւ հարկ է խոստովանիլ, կը գրէ Նօտէ, որ ոչինչ աւելի յանձնարարելի կը դարձնէ մատենադարան մը, երբ հոն ամեն ոք կը գտնէ ինչ որ կը փնտռէ, այլ տեղ գտած չըլլալով, ընդունելով որպէս կանոն որ չկայ գիրք մը, որքան որ գէշ կամ անուանարկուած ըլլայ ան, որ ժամանակի ընթացքին մէկու մը կողմէ փնտռուած չըլլայ»: Այս անկարելին պահանջել է, քանի որ ամեն մատենադարան անհրաժեշտաբար անկատար ստեղծագործութիւն մըն է, ընթացքի մէջ եղող աշխատանք մը, ուր իւրաքանչիւր դատարկ դարան կը սպասէ գալիք գիրք մը:

Նոյն ատեն այդ դատարկ տարածութիւններուն համար է որ մենք կը կուտակենք իմացումները: 764ին, ճաբոնի մէջ, Շոթոքու կայսրուհին, հաւատալով որ աշխարհի վերջը մօտալուտ է, որոշեց գրաւոր հետք մը ձգել իր ժամանակաշրջանէն՝ նոր սերունդներուն համար, որոնք կրնային ծնիլ մոխիրներէն: Իր հրահանգով, չորս *տհարանի-սուդրա* (սանսկրիտ լեզուէն չինարէնի վերծանուած իմաստութեան հիմնական խօսքեր) տպուեցան զանգուածեղ փայտերու միջոցաւ թուղթի բարակ երիզներու վրայ եւ դրուեցան փայտաշէն փոքրիկ *սթիւփան*ներու մէջ (հնդկական ծագումով յիշատակի կոթող կամ մասունքատեղ,

տուփ) - տիեզերքի պատկերացումներ ներկայացնող երկրի քառակուսի խարիսխը եւ Տէր Պուտտայի մականին ամրացուած երկինք բարձրացող շրջանակները: Այդ սթիւիաները ապա բաժնուեցան կայսրութեան պուտտայական տասը գլխաւոր տաճարները:

Կայսրուհին կը խորհէր այս ձեւով փրկել մինչեւ իր ժամանակը ամբարուած գիտութեան էութիւնը: Տասը դար ետք, 1751ին, իր

ծրագիրը խոր գիտակցութեամբ շարունակեցաւ Տընի Տիտղրոյի կողմէ, համահրատարակիչ (Ժան Լը Ռոն տ'Ալամպերի հետ) ֆրանսական Լոյսերու մեծագոյն հրատարակչական նախաձեռնութեան, Համայնագիտարանը, կամ Տրամաբանուած Բառարան Գիտութիւններու, արուեստներու եւ արհեստներու:

Ալպերթօ Մանկէլ

* ԵԹԵՐԱՅՆԱՅՈՒՄ բառը կը գործածեն գիրք եւ գրականութիւն համակարգիչի ոչ-202ափելի տարածութեան մէջ տեղաւորելու աշխատանքը բնորոշելու համար: Կան գիրքերը եւ մատենադարանները, եւ կան համացանցային գիրքերը եւ մատենադարանները, զորս կը կոչենք VIRTUEL կամ VIRTUAL:

** *The Library at Night*, Editor A. Knopf, 2006.

Ֆրանսերէն թարգմանութիւնը՝ *La Bibliothèque, la nuit*, Alberto Manguel, Essai traduit de l'anglais par Christine Le Boeuf, Editeur Actes Sud, 2006, pp. 376.

*** Ֆրանսերէնի թարգմանուած երկեր

- *Guide de nulle part et d'ailleurs* (avec Gianni Guadalupi). À l'usage du voyageur intrépide en maints lieux imaginaires de la littérature universelle (*The dictionary of imaginary places*,) - nouvelle édition sous le titre *Dictionnaire des lieux Imaginaires*, Éditions Actes Sud, collection Babel.

- *La Porte d'ivoire* (*News from a foreign country came*, 1991), roman- réédition sous le titre *Dernières nouvelles d'une terre abandonnée*, Éditions Actes Sud, collection Babel, 1998.

- *Anthologie des sept péchés capitaux, textes réunis et présentés par A. Manguel*. Éditions Joelle Losfeld, 1996.

- *Une histoire de la lecture* (*History of reading*, 1996), essai, Éditions Actes Sud, 1998, Prix Médicis essai.

- *L'Ordinateur de Saint Augustin* (*Saint Augustine's computer*), Éditions , 1997

- *Dans la forêt du miroir. Essai sur les mots et sur le monde* (*Into the looking-glass wood*, 1998), Éditions Actes Sud, 2000.

- *Petites histoires de la littérature américaine* (*A Gossipy History of American Literature*), Éditions Actes Sud, 1999.

- *Le Livre d'images* (*Reading pictures. A history of love and hate*, 2000), Éditions Actes Sud, 2001.

- *La Bibliothèque de Robinson. Autoportrait d'un bouquinier* (*A visit to the dream bookseller. The library of Robinson Crusoe*), éditions Leméac, «L'Écritoire», 2000.

- *Stevenson sous les palmiers* (*Stevenson under the palm trees*), roman, Éditions Actes Sud, 2001.

- *Chez Borges* (*With Borges*, 2003), Éditions Actes Sud, 2003.

- *Journal d'un lecteur* (*A Reading Diary*, 2004), Éditions Actes Sud, collection Babel. Contient la bibliothèque sentimentale d'Alberto Manguel.

- *Un retour*, éditions, Actes Sud, 2005.

- *La Bibliothèque, la nuit* (*The Library at night*, 2006), Éditions Actes Sud, 2006.

Վ. ՀՈՒՀԱՆՆԵԱՆԷՆ ԵՐԿՈՒ ՆԱՄԱԿ՝ Ս. ՎՐԱՑԵԱՆԻՆ

«Բագին»-ի ներկայ թիւով նույնութեամբ հրատարակութեան կը յանձնենք արձակագիր Վազգէն Շուշանեանի ստորագրութիւնը կրող երկու նամակ, յղուած իր երեց ընկերոջ՝ գրող, մտաւորական եւ քաղաքական գործիչ Սիմոն Վրացեանի, որուն հետ Շուշանեան նամակագրութիւն պահած է տարիներ՝ Փարիզ գտնուած շրջանին թէ Ամերիկա:

Արխիւային կարելորութիւն ունեցող այս նամակները խմբագրութեանս տրամադրեց ՀՀ Արխիւներու պատասխանատու Երուանդ Փամպուքեան՝ իր կարգին նշելով, որ ձեռագիր այս նամակները նմուշներ են միայն՝ հայ գրողներու եւ մտաւորականներու միջեւ փոխանակուած բազմաւարիւր այն նամակներէն, որոնք պահ դրուած են Ս. եւ Հ. Արսլանեան ճեմարան զետեղուած Համագայինի արխիւատան մէջ:

23 Փետրվար 1930
V. Ch.
6 place de la Sorbonne 6
Paris (5e)

Յարգելի ընկ. Ս. Վրացեան,

Ձեզ գրելու համար կը սպասէի որ մեր գիրքը յանձնէինք տպարան: Տակաւին չենք յանձնած թէեւ, բայց գրեթէ ամէն բան վերջացած է: «Տիար» Խօրասանճեանը 5000 Փր.ը դրկեց շատ սիրալիր նամակով մը որ մեծ յոյսեր կը ներշնչէ ապագային համար: «Տիար» Զաւրեանը եւս մեզ ընդունեց շատ սիրալիր կերպով - Այլ յոյսեր ապագային համար: Զորեքշաբթի գիրքը պիտի տանիմ տպարան: Սիւն թէ կ'ուզենք - վստահութիւն ներշնչելու համար «Տիար» Զաւրեանին եւ «մեր ովսանն» քաւելու համար ուրիշներու մեղքը - փակագիծ B (Ամէն մարդ, առաւել կամ նուազ չափով կը քաւէ մէկ ուրիշին մեղքը, բոլորս մեր հայրերուն մեղքը, մեր սերունդը պիտի քաւէ «եղեր» ձեր սերունդին մեղքը...) փակագիծ C (Ականջը խօսի «հրկեր» Խոնդկարեանի, եղբայր ի քինախնդրութիւն - որեւէ մէկուն հետ կարելի է գտնել եղբայրութեան եզր մը - որ կրնայ ուսերը թօթուել այս նախադասութեան առջեւ, փնտռել տէր-բային ու սեռի - խնդիրը) ո՛ւֆ revenons à nos moutons, ինչպէս պիտի ըսէր միւսը - առաջին գրքին համար գոնէ յարգել վճարման պայմանները: Ասոր համար կարծեմ պէտք պիտի ունենաք տակաւին 3000 Փրանքի: Այդ երեք հազար Փրանքը է հակառակ գործադրկութեան եւայլն եւայլն ... - Կը յուսանք որ պիտի կրնաք հայթայթել մեզ ... այդտեղէն: Շուտով ուրեմն ձեզ պիտի դրկենք մեր նուիրատուներէն մաս մը, որպէսզի ձեր կազմած կամ կազմելիք յանձնախումբին միջոցաւ աշխատիք գտնենք բաժնել: Որոշ հասցէ մը չունենալով՝ պիտի

ղրկենք «Հայրենիք»ին միջոցաւ: Ուրեմն Ն.Գ.Բ.ի * կողմէ եւ յաղագս հայ գրականութեան expressement ձեզմէ կը խնդրուի՝

Ա) Տարածել ղրկուած նուիրատոմսերը ու փոխարժէքը շուտով ղրկել, որպէսզի կարենանք «ի կատար ածել» մեր խոստումը - Օ՛ր Խոնդկարեան, «խոստումը կը յարգեն եւ ոչ թէ կը կատարեն» - գոնէ մինչեւ երկու ամիս:

Բ) Կազմել Նիւ-Եօրքի յանձնախումբը ու մեզ դնել յարարերութեան մէջ՝ իրենց հետ:

Գ) Մեր ձեռնարկին շուրջ երկու յօդուած գրել «Հայրենիք» շատ ազգօգուտ թերթին մէջ - Առանց առարկելու ձեր բազմազրադ վիճակը, որովհետեւ ամէն մարդ միշտ բազմազրադ է, պիտի ըսէր միւսը:

Ահա՛ ինչ որ ունէի գրելիք Ն.Գ.Բ.ի մասին: Աւելցնեմ, որ երկրորդ գրքին համար շուտով կարգադրութիւններ պիտի ընենք ու յարե՛մ (Օ՛ my God! Թորո՛ր հնարոյր բառերը գրչիս տակ կու գան այսօր) որ ընկերները շնորհակալութիւն կը յայտնեն որ Ն.Գ.Բ.ը չէք մոռցած ու կ'ըսեն որ - ինքզինքը միշտ պէտք է գործօն նախագահ համարէ Ն.Գ.Բ.ի ու ըստ այնմ աշխատի - հակառակ ձեր բազում զբաղումներուն: Ու թո՛ղ հոգուոյն, որդուոյն եւ Սուրբ հոգուոյն - միանձնական երրորդութեան - օրհնութիւնը ձեր վրայ ըլլայ, ամէն...

*

* *

Օօ՛՛ ձեր պզտիկ ու վտանգաւոր նախադասութիւնը — à part ça qu'est ce qu'il y a de nouveau? Mais rien, “à i'est il y a rien de nouveau”. C'est toujours ia même histoire. On marche à reculons et on prépare l'émancipation du peuple a

Անշուշտ շատ մը ուրիշ մարդոց պէս պէտք ունիմ քիչ մը լրջութեան: Կը ներէք նամակիս «անլուրջ» ոճը: Վայել է միթէ ասիկա մարդու մը, որ մերձ է երեսունի հրուանդանին եւ որ փառասիրութիւնը ունի օր մը չորրորդ դասակարգը ներկայացնելու Հայաստանի խորհրդարանին մէջ ... Իմա՛ խորհուրդներու համագումարին (Il est ambitieux, le petit...)

Et puis vous avez tort de me prendre pour un bavard, vous savez et de me poser la-dite question. Peut être je suis plus silencieux et plus fermé que les autres. Seulement j'ai ma manière à moi d'être silencieux et discret. Je dis rarement plus que je veux dire J'ai la prétention d'avoir cette petite qualité, si c'est une qualité

Est-ce que j'Interprète mal votre question? Ca se peut Seulement comme les petites femmes qui écrivent des longues lettres pour ne rien dire et mettent l'essentiel dans un petit Port-Scriptum, vous aussi mais nous gardons le silence!

Donc, à l'est il y a rien de nouveau

Il y a des questions sans réponses, et des réponses sans importance (խնդիրք կարդալու «Յուսարբեր»ի մէջ հրատարակուող գրքիս երրորդ մասին որոշ էջերը՝ ուր խօսք կ'ըլլայ մարդու մը մասին որ սովորութիւն ունի իր ծանր ձեռքը դնելու մարդոց ուսին ու ըսելու - եւ առհասարակ, ի՞նչ կայ չկայ ...):

Il y a des tristesses sans limites, tristesse de vivre dans une grande ville, tristesse d'aimer des gens qu'on ne doit pas aimer, tristesse de ne pas pouvoir hair, tristesse d'être un sale petit-bourgeois, un faux-intellectuel, un petit bonhomme sans importance, quoi!

Que faire, que devenir? Պիտի ըսէր միւսը...

Ու յետոյ կը ներէք այս Ֆրանսերէն տողերուն միամտութիւնը: Ձեզ յիշեցընելու համար է այս մեծ բողբոջ, որ Ֆրանսան է - Tout de même, elle est gentille, la Marianne, rieuse, avec son air moqueur, avec le petit train-train de sa vie, avec sa trahison

Ի դէպ, փոքրիկ պատմութիւն մը: Եթէ արդէն գիտէք - Tant pls

Խօսքը կը վերաբերի ծերունի «վազը»ին որ այն ատեն իշխանութեան գլուխ էր - Ժամանակ չունէր իր մարդատեսցութիւնը որոճալու: Այսուհանդերձ մարդիկ կան որ ընդունակ են խանգարելու ամէնէն հաւասարակշիռ մարդոց ջղային դրութիւնը - Il me tape sur les nerfs - Կ'ըսէ Ֆրանսացին: Ուրեմն պզտիկ եւ աղտոտ ծերուկը որ կը կոչուի Ջօպանեան - աւա՛ղ, աւա՛ղ եղբայր ի գրականութիւն - այնքան կը զգուեցնէ «վազը»ր որ օր մը երբ մանկլաւիկը կը յայտարարէ զայն, «վազը»ը կը մըթմըթայ - Il m'emmerde Ce Tobanian խեղճ Թօպանեան, որակեալն ցայլքոջիլ: Կը տեսնէք որ հակառակ ճեմարանական չրլլալու աղօտ ու աննշան ծանօթութիւններ ունիմ գրաբառի մասին - ականջը խօսի Դուրեան (Արբազան)ին եւ իր գրքին - ընթացք ի գրոց բարբառ...

Գրաբառէն՝ Դուրեան, Դուրեանէն՝ յորելեան...

Յորելեանէն՝ յորելեաններ...

Ça aussi, ça tape sur les nerfs

Երէկ կը մտածէի հետեւեալը - ինչո՞ւ այս յորելեանները:

Իմաստութիւնը, տաղանդն ու այլ ընդունակութիւնները բնատուր ու ընդոծին ձիրքեր են, հետեւաբար ո՛չ մէկ պարագայի տակ առանձին ուշադրութեան ու աչառութեան արժանի: Ինչ որ մարդ մը աւելի բարձր կը դասէ միւսին, այդ իր յարատեւ, անդուր ու վայրագ ճիգն է բարձրանալու, ամէն բան տալու եւ սրբագրուելու: Այդ իր յարատեւ ու չարագործ աշխատանքն է: Եթէ այս այսպէս է ինչո՞ւ չտօնել օրինակ որեւէ բանուորի մը, գիւղական ծեր ուսուցչի մը, ութսունամեայ արհեստաւորի մը յորելեանը եւ տօնել «մեծ» մարդոցը: Կը հասկնամ Դաշնակցութեան քառասնամեայ յորելեանը: Ժողովուրդի մը հաւաքական ճիգին, յուսահատ ընդդիմութեան, թափած տաք արիւնին յորելեանը, որ կրնայ նոյնիսկ ինծի պէս «լիրը»ի մը աչքերուն արտասուք բերել...

Բայց միւս յորելեանները ո՛չ, այդ մասնաւոր ուշադրութիւնը կը զայրացնէ զիս...

*

* *

Երկու բառ եւս: «Երիտասարդական արկած»ը կը վախնամ որ վատ մեկնած էք, aventure իմաստով պէտք է առնել, կը յիշէ՞ք «Աիրոյ եւ արկածի տղաքը» - այդպէ՛ս արկած:

- Տիկին Զաւօ Շանթէն, ձեռամբ Աչոտի, ստացայ խնդրոյ առարկայ գումարը: Պայմանադրական չրլլալու համար կը վերապահեմ շնորհակալութիւններս: Պարտք մը եւս: Ամուր ուսեր պէտք է ունենալ ապրելու համար:

- Իմ հող գալուս հարցը լուրջ է: Յառաջիկայ ձմեռ, ինչ ալ պատահի հոս չկամ, մորթ պիտի փոխեմ: Այնպէս ո՛ր հետաքրքրուեցէք: «Աստուծոյ հաց»ը բոլորին համար է եւ մեծ է տիրոջը զօրութիւնը: Բարեւներ ծանօթ ընկերներու:

Ձերդ՝ Վազգէն Շուշանեան

17 Մայիս 1930 Փարիզ
V. Ch.
6 Place de la Sorbonne 6
Paris (5e)

Յարգելի ընկ. Ս. Վրացեան,

Ձեր վերջին նամակը ստացանք ժամանակին ու ըրինք՝ ինչպէս որ ըստած էր: Բոլորին կողմէ պաշտօն տրուած է ինձ մասնաւոր շնորհակալութիւն յայտնել ձեզ եւ խնդրել որ շարունակէք ներշնչողն ըլլալն Նիւ-Եօրքի մասնաճիւղին: Հեռուէն գրուած նամակները՝ այնքան արժէք չունին որքան կենդանի խօսքը: Մեր ամբողջ յոյսը ուրեմն ձեր վրայ է աշխոյժ ու աշխատունակ մասնաճիւղ մը՝ ոտքի վրայ դնելու համար:

Գրքին վիճակը լաւ է: Որոշեցինք, փոխադարձ համաձայնութեամբ տպել 1000 օրինակ պարզ թուղթի վրայ, 500 աւելի ընտիր թղթի եւ 150 օրինակ ալ ազնիւ թղթի վրայ: Գրքին Texteը շարուած է ու սրբագրելու վրայ ենք: Յառաջաբանը Մ.Պ.ն գրեց: Շատ լաւ չէ, պէտք ունի հիմնական փոփոխութեան, բայց... կը ճանչնաք մարդիկը՝ դիւրագգաց եւ բժախնդիր: Կը կարծեմ որ ստիպուած պիտի ըլլանք ընդունիլ՝ նոյնիսկ եղածին պէս:

Երկրորդ գրքի մասին՝ մեր կարելին ըրինք: «Բանից դուրս է գալիս» որ Հրանդի տղոցը մօտ մեծ բան մը չկայ ու կրկին հաւաքման գործը մենք է որ պիտի ընենք: Աշխատանք մըն է որ բաւական ժամանակի եւ ծախքի կը կարօտի: Գալով Գեղամ Բարսեղեանի գործերուն, որոնք որպէս ամբողջութիւն, աւելի արժէքաւոր են քան Ջարդարեանի էջերը, տակաւին չունինք: Վարդապետէն ձայն չկայ ու այս անտէր ձեռքը, որ անտարակոյս ուրիշ գրողներէ եւս կրնայ ունենալ, յոգնեցաւ անպատասխան մնացած նամակներ գրելէ: Թրքերէն առածը կ'ըսէ - էլ էլիէն երջան թութ... Արդարեւ ուրիշի ձեռքով՝ օձ կարելի է բռնել, բայց ոչ լուրջ գործ կատարել:

Բաց աստի նիւթական դժուարութիւններ կան: Գրքին կողքին դրամը կը պահանջէ յարգելի գարդանկարիչը: Կողքն ալ բոլորիս սրտովը չեղաւ, բայց ստիպուեցանք ընդունիլ, իր վերջնագրին հետ միասին:

Ահա՛ ինչ որ կար ըսելիք Ն.Գ.Բ.ի գործերուն մասին: Կը յուսամ որ այս տեղեկութիւնները շատ համառօտ չէք գտներ:

*
* *

Անցնինք յաջորդ գլուխին:

Խոնարհ անձնաւորութեամբս կրկին ձեզ պիտի գրադեցնեմ: Սիրելի Տավարիշ Հոռչանեանի գործերը «վատ են գնում»: Նախ՝ երկու ամիսէ ... «չի ստացուել»: Երեւի պիտի ստիպուինք գործածել յայտնի տարագը (Ֆորմուլա եմ ասել ուզում) - Մի քիչ փող ուղարկեցէք... «սա շատ տխուր մի բան է»: Մարդիկ գաղափար չունին թէ ի՞նչ ըսել է

Փարիզի մէջ տան վարձքի համար դրամ չունենալ: Ասիկա առ ի տեղեկութիւն ըսի ձեզ:

Լաւ չեն նաեւ միւս գործերս: Կարգ մը գրքեր ձեռք անցուցի ու սկսայ համառօտ աշխատանք մը պատրաստել հայ մամուլի մասին: Բայց չեմ կարծեր որ պիտի շարունակեմ, նիւթի պակասը կը ստիպէ որ ուրիշ բանի ձեռք գարնեմ: Աշխատանքիս կէսին հասած՝ նկատեցի որ լաւ չէ, բնա՛ւ լաւ չէ... Իսկ ես, այս երկու տարուան ընթացքին գոնէ վկայականի համար չեմ աշխատած: Ի՞նչ պիտի ընեմ վկայականը: Երկու հատ ունիմ, Երկր. նախարարութենէն «չքանչանով» մը միասին: Ինչ որ ինձ պէտք է, հիմնական ծանօթութիւն մըն է որ հնարաւորութիւն տայ յետագային՝ մինակ շարունակելու: Յոյսս ամբողջ վրայ է աշխատելու համար: Աշնան պիտի գամ ուրեմն հոս՝ ամէն բան վերջացնելու ու Նոյեմբերի սկիզբները կրկին մեկնելու համար: Կարե՛լի է որ մինչեւ Հոկտեմբերի վերջ, հոգ չէ թէ անկանոն, այդ 700 Փր.ը շարունակեն տալ: Կրնա՞ք միջամտել այս ուղղութեամբ... Այս մասին, առաջին առթիւ, եթէ գրէք շնորհակալ կ'ըլլամ:

Ամերիկա գալուս խնդիրը՝ ուրեմն այդպէս ջուրը ինկաւ: Այսուհանդերձ պէտք ունիմ անգլիերէնի, ի՞նչպէս ընել: «Հայրենիք»ի մասին ու հոն աշխատելու հնարաւորութիւններու մասին՝ ձեր գրածէն տպաւորութիւնս այն էր՝ որ դուք ալ շատ չէք հաւատար որ կարելի է ատիկա: Եթէ կարելի ըլլայ՝ ես սիրով կուգամ: Անգամ մը լուծի տակ մտնելէ յետոյ՝ կարգապահութիւնը՝ օրէնք է ու խղճամիտ աշխատանքը՝ պարտադրութիւն: Եթէ կրնաք կարգադրել՝ կարգադրեցէք: Այդ պարագային Հոկտեմբերի վերջերը պատրաստ եմ այստեղէն հեռանալու: Կը կարծեմ որ կրնամ օգտակար ըլլալ իրենց: Կը կարծեմ նաեւ որ կրնամ աշխատիլ ընկ. Ռ. Դարբինեանի հետ: Կը բաւէ որ կատարելիք աշխատանքս պարզ ըլլայ, մեկին: Ինձ կը թուի որ եթէ կարենաք այս գործը կարգադրել՝ լաւագոյն լուծումը եղած կ'ըլլայ, հակառակ ձեր կարծիքին: Յետոյ այդ երկիրը գիտ չի վախցներ: Յետոյ վերջապէս՝ քիչ մը կ'ազատինք այս «աղքատութեն»էն, որ տարիներէ ի վեր մեր բաժինը եղաւ, գէթ մասամբ: Անընդհատ հաշուե՛լ գրպանիդ դրամը, անընդհատ մտածե՛լ վաղուան մասին, սենեակի վարձքին, ծակած կօշիկներուդ, ամէն գիշեր քնանալ զանազան պարտքերու հոգը սրտիդ մէջ ու միշտ երկմտիլ ճաշարանի դրան առջեւ, ի վերջոյ քիչ մը յոգնեցուցիչ է ու գուցէ նաեւ քիչ մը անբարոյացուցիչ, երբ չափը կ'անցնի: Երեւակայեցէ՛ք անցեալ գիշեր, երազիս մէջ՝ բո՛լոր պարտքերս վճարած էի, մարդու բան պարտական չէի, ազատ մարդ մըն էի ու երջանիկ Taxi մը կանչեցի, պայուսակներս նետեցի ներս ու ըսի - Gare de Lyon: Առաւօտը մարմնիս մէջ տարօրինակ ուրախութիւն մը կար: Յիշեցի երազս ու կարծես թէ բոլո՛ր պարտքերս ետ վերադարձան: Իսկ անցեալ օր կատակով ընկերոջ մը կ'ըսէի, Մայակոպսքիի անձնասպանութեան առթիւ որ մարդիկ կան որ անձնասպան ըլլալու իրաւունք չունին... - Ո՞վ ... - Անոնք որ պարտք ունին ըսի լրջութեամբ, tout de meme: Կարելի չէ գլուխդ առնել երթալ առանց պարտքերդ վճարելու: Երկուքս ալ խնդացինք: Բայց ծիծաղներ կան որ գէշ կը հնչեն:

Հասանք հոս, էջին տակը ու ձեր «Ի՞նչ կայ, չկայ»...ն միտքս ինկաւ: Օ՛ր ձեր «Ի՞նչ կայ, չկայ»ն: Երեւակայեցէ՛ք: Անցեալները Աշոտը քիչ մը տկար էր, տամարս բռնեց, գացի գինքը տեսնելու: Ի՞նչ կրնար ըլլար առաջին տեսած բանս: Նամակի մաս մը ու ձեր հարցումը՝ ձեր գիրերովը - Ի՞նչ կայ չկայ... Շատ բան ու ոչինչ նոյն ատեն:

Ձերդ՝ Վազգէն Շուշանեան

* Նահատակ Գրագէտներու Բարեկամներ

ցանկայարոյց տիկնիկային
 ցաքուցրիւ առօրեական
 եղո՛ւկ մառախլապատ ժամերու
 թուղթերս տարաբնոյթ, ու յիմար երեկոն -
 լոյսեր անծայրածիր
 եւ լուսամփոփ մը անտիկ,
 ջարդած ոտքով խորտակուած

Պէյրուս, 23 Փետրուար 2008

ՈՒՆԱՅՆՈՒԹԻՒՆ

ամէն ինչ ունայնութիւն թափուր
 նանիր խօսք ու ցնորք
 յաճախանքներ - յերիւրածոյ սեւեռում -
 փուն ու սին կեանք այլեւս խոնջ,
 բայց աստուածներ կան վերին

Պէյրուս, 24 Փետրուար 2008

ԱՐԴԱՐ ԱԶԱՏ

շիտակութիւն ազատութիւն հայրենի
 ե՛ւ ուժ ե՛ւ սթափ զօրութիւն
 սաստիկ խոստում ուղղամիտ
 - հաւատարմութիւնդ առ երկիր -
 ու նշանակ հաւատոյ եւ դաւանանք ուղղափառ

Պէյրուս, 24 Փետրուար 2008

ՓԱՌԱԴՈՐՈՒՄ

մեծափառ փարթամ տիեզերքն անեզր
 բողբոջում տերեւներուն պարտեզիդ
 արարած - արարչական - ե՛ւ Աստուած -
 Տիրոջ հոգին ծփացող ասմագուն ջուրերու վրայ
 սուրբ անարատ մի եռանդ, ամէն

Պէյրուս, 25 Փետրուար 2008

ԴԵՂԱԳԻՐ

անկումներու դեմ
դեղագիր, ո՛չ սիրատոմս
քիչ հանգստացուցիչ քիչ ամոքիչ
- սերը կը փրկէ՞ր քեզ երբեք -
կաթիլ մը ուրց կամ վալերիան եւ ... ծխախոտ
փառապսակը տարիներուս այս վերջին
դեղատոմս բայց ինչու ոչ
սիրաթուղթ ու տենդոտ բացիկներ

Պէյրուս, 27 Փետրուար 2008

ԱՆԱՍՏՈՒԱԾ

անաստուած էգի մը

ցածրամուկի եւ նանիւր էութիւնդ խարխափած
թոյն տեղացող աշխարհին
ի՞նչու նախանձ ի՞նչու մախանք հեռ սաստիկ
ձախողութիւնդ նեղին տուիր՝
խաբէբայ ու դրուժան
մաքիաւելական կնիկ անաստուած
ո՛ւշ է արդէն քեզպէսներուն ստորին եւ գռեհիկ

Պէյրուս, 28 Փետրուար 2008

ՇՐՋԱԳԱՅՈՒԹԻՒՆ

օդապարիկիդ մէջ նստած
շրջուն պարիկն եղար
վարդաթերթիկը մոմէ մատներուդ ձուլուած ապահով
կը սիրես օդ եւ այեր՝ ազատագրեալ տարածքներ
երթա՞լ արդեօք հոն Արցախ այլ Շուշի
ուր կարելի էր ապրիլ եւ տեւել
վայելելով լուրթ երկնակամար այլ ցամաքը երկի՛ր
- ո՞ւր էր երազս լինէր իրական, օ՛ր յաւերժահարս ու պարիկ -

Պէյրուս, 28 Փետրուար 2008

ՄԱՌԱՆ

շտեմարան գինւոյ եւ հայրենական բարիքի
գինեգոյն մաշ տակառներուն (փայտաշէն)
Ծակքարի առողջ մառան՝ հին աղօթք, քրիստոսեան ձուկ
ամբար շինականի ու թոնիր տաք
երգ, կայթ, գինւոյ հետ լաւաշ
ծինապատ կերտուածք մեծ լեռներուդ
հպարտ խարոյկ՝ ընդարձակ լիճի մ'ափին

Պէյրութ, 29 Փետրուար 2008

ԿՈՉՆԱԿ

կոչնակը ներս հրաւիրեց
հրեշտակներու թէ կոյսերու դղեակն է
սրբապատկեր մը աջին
 զիս կ'ալեկոծէ ընդերքես
Անիկա է, բացարձակն ու ոչինչը
փողոցի մը վրայ դղեակը Ձինք կ'ամփոփէ
 ու կ'արձակէ դէպի դուրս կ'արտաքսէ,
տիրացուն հոն է, ես կ'արտասուեմ,
մեղմ կոչնակը դողանջող ու նրբօրէն կատարեալ
արցունքներս կիրակին կանխաւ կը գոչեն...

Քրիստոսն է, Օծեալն, որ զիս հանապազ կ'արձակէ

Պէյրութ, 29 Փետրուար 2008

ԹՈՉՈՒՆՆԵՐ ԵՐԳԵՑԻԿ

դայլայլիկ գեղգեղ թռչնակ սիրասուն
դաշնութիւններ գալիք դեռ
ո՛վ երգեցիկ երեխաներ՝ որբացող եւ անտէր

Պէյրութ, 1 Մարտ 2008

ԶՆՁԵԼ

ջնջել ոչինչը կեանքը հողը
չկան կարօտներ սին, չունիմ տուն
սրբել մաքրել եղծանել

չեղեալ՝ ջնջուածք մըն եմ
չեութիւնն իսկ կը ջնջեմ, ամէն րոպէ, ամէն օր

Պէյրուս, 2 Մարտ 2008

ՎԵՐԱԾԻՆ

վերածին փիւնիկ մը կար հեքիաթին մէջ
տողերուս լուսանցքին լո՞յս էր թէ մութ
(Փիւնիկէ երկրի ափին գողգոթաներ մահագոյն)

Պէյրուս, 2 Մարտ 2008

ԴԱՐՁԵԱԼ

դարձեալ արեւային չքնաղ եղանակ
քաղցրութիւն մը օդին մէջ
տարուբերում մը մոլար
տօնայնական զգացումս այս առտու
բայց թախիծ մը մեղմ նրբին

Պէյրուս, 4 Մարտ 2008

ԳԻՆՈՎՈՒԹԵՆԷՆ ՅԵՏՈՅ

գինովութենէն յետոյ տողեր առածիգ
եւ խաղերդ դարձդարձիկ -
ոլորապտոյտ ճամբաներէ ետք՝
հանդարտութիւն սփոփանք
երազանք արդար եւ իրաւացի
առօրեական թուղթերս ու գրիչ,
ճերմակ անյայտութիւնը գրական

Պէյրուս, 5 Մարտ 2008

ԱՐՈՒԵՍ

արուեստ՝ ազատ ազդեցութենէ,
անգլուխ անտէր անկաշկանդ,
արուեստը - յեղափոխ ծննդական գիր -
արուեստ՝ ինքնակալ ինքնօրէն ինքնեկ,
ինքնագիր համաձայնական արուեստ,

Պէյրուս, 10 Մարտ 2008

ՀԱՅ

արիւնոտ հացով զիս կերակրեցիք
 օ՛ խաբուսիկ կեանք (հեգնող)
 խաւարի մարմին չեղայ եւ չե՛մ
 հացս հանապազօր յաւերժ կ'արարեմ
 ո՛վ բարին աշխարհ (զարթօնքի ժամեր)

Պէյրուիթ, 27 Մարտ 2008

ՏԱՃԱՐ

գարնան տաճարը ու եռացող հոգիս
 կապակցութիւն մը հողին արմատին հետ
 սիրայօժար այցս հինաւուրց խորանի
 գարնան օրերը երկա՛ր,
 բայց կանգուն է տաճարը դեռ

Պէյրուիթ, 27 Մարտ 2008

ՇՈՒՇԻԿ ՏԱՍՆԱՊԵՏԵԱՆ

«ԿԻՐԱԿՄՈՒՏՔ»՝ ՀԱՅ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԵԱՆ ԳՈՀԱՐԸ

Եթե բանաստեղծությունն չէր սիրեր անգամ, ի՞նչ փոյթ, բռնացէ՛ք դուք ձեր անտարբերութեան վրայ, պարտականություն կատարելու պէս մի քանի անգամ կարդացէ՛ք Միսաք Մեծարենցի «Կիրակնուտք»ը, տասնըհինգ տողեր: Դուք ձեզ տրամադրեցէ՛ք իր խաղին, փորձեցէ՛ք համազգացումի ճամբով թափանցել եւ թափանցուիլ ընթացիկէն տարբեր մթնոլորտով մը: Եւ կ'ունենաք բանաստեղծություն հասկնալու փորձ, աւելի ճիշդ պիտի ըլլայ ըսել՝ պահ մը դուք ձեզի կ'ընծայէք բանի ստեղծման մասնակցելու պատեհությունը, ծանօթէն դէպի տարբեր իրականություն մը երթալու արկածախնդրություն, մակերեսէն անդին՝ խորքի որոնում, իմաստասէրները կ'ըսեն՝ գոյութեանական էական հարցումներու պատասխան գտնելու միտում:

Բնատուր շնորհ բացատրությունը կը պատշաճի բանաստեղծին որ մահացաւ քսաներկու տարեկանին, այն տարիքին (1886-2008) երբ ուրիշներ դեռ կը մաշեցնեն դպրոցներու նստարանները կամ կը խճողեն ուսանողական աղմկոտ սրճարանները: Գրականութեան քննադատները վերլուծած են Միսաք Մեծարենցի վտիտ հատորները, ըրած են անհրաժեշտ գնահատումները, գիտական մօտեցումով, հանգամանօրէն: Այդ փորձը վերսկսելու միտումը չունին: Կ'ուզեմ անդրադառնալ միայն անկրկնելի եւ բազմերես տաղանդի մը կտակած գոհարին, տաղանդ՝ որ բանի ինքնատիպ ճարտարապետ մըն է, առանց տպաւորելու մարմաջով բառերը չարչրկելու զարտուղություններ:

րու գինովութեան անձնատուր ըլլալու, կառուցում՝ որ չի սառիր տեղ մը, այլ կը շարժի տարածութեան, ժամանակի եւ զգայարաններու մէջ: Ստեղծումը արտաքին աշխարհէն կ'անցնի գիտակցութիւններու (մէկէ աւելի եւ տեւաբար բազմապատկուող) եւ զգացումներու անորոշութեան սահմանները, ուրկէ անդին սովորականէն, շօշափելիէն եւ տեսանելիէն տարբեր պատգամներ կան, որոնք կը բխին մտերիմ մնայունէ, կ'ազատագրեն գնայունէ, որոնք կը բխին թաքնուածէն եւ մեր ներաշխարհի մութ ու լոյս անկիւններէն որոնց գոյութիւնը յաճախ կ'անգիտանանք:

Հարց տուած են ես ինձի թէ ինչո՞ւ Միսաք Մեծարենցի «Կիրակնուտք»ը շարականի չէ վերածուած, չ'երգուիր ժամերգութեան ընթացքին, չ'ընկերանար Կիրակնուտքի համար շուար քայլերով քանի մը անձերու, որոնք լուռ եկեղեցի կը հասնին անշշուկ: Միթէ շարականագիր ըլլալու համար Միջնադարո՞ւն պէտք է ապրած ըլլալ անպայման: Ինչո՞ւ «Կիրակնուտք»ի համակ թելադրականությունը բանի ստեղծագործութեան մատուցումով, արդի մարդը չի հրաւիրեր հաղորդութեան (communication) եւ ոչ թէ հասկնալու: Հասկնալ՝ որ կենսական է զոր ընկերությունը կը սորվեցնէ հաւասարապէս բոլորին: Կ'ըսեմ՝ հաղորդութեան: Մեծարենց, առանց անգիտանալու մեզի հետ ապրող ստուերները, որոնք մեզ շրջապատող ընթացիկ իրականություններն են, կը բնայ անկրկնելի ապրումի աշխարհ մը որ մեզի կը պատկանի, ուր հազուադէպօրէն կը մտնենք, կամ անգիտանալու դժբախտութեամբ կ'անցնինք անոր քովէն,

մեր իրաւութեան գիւտը ընելու համար տէր չենք ըլլար, այսինքն՝ կը մնանք օտար մենք մեզի:

«Կիրակնուտք»ը Ս. Գրոց մեկնաբանութեան ճամբով մեզ չի տանիր խորհուրդները ըմբռնելու: Վարդապետական ճառ չէ: Ոչ Աստուածաշունչէն վերցուած բնաբան, ոչ ալ եկեղեցիի մեծ հայրերէն առնուած խօսք: Մեր ձեռքէն բռնած, ան մեզ կ'առաջնորդէ հոն՝ ուր *Ֆեթիշ* չեղած Աստուածութիւնը կը խօսի սրտին, դարերու ընթացքին մարդկային ընկերութեան պարտադրուած անմիջականօրէն ըմբռնելի, փաստարկուած տրամաբանութենէն, բոլորին կողմէ ընդունելի եւ անվիճելի ճշմարտութիւններէն տարբեր, որոնք, ի դէպ, տեւաբար փոփոխութեան ենթարկուած են: Իսկ Մեծարեմք կը թափանցէ եւ կը թափանցուի տարբեր իմացումով մը: Այս երկփեղկումը միշտ յաճախած է մեծ մտածողները, Պլէգ Փասքալի բանաձեւած «երկրաչափական միտք»ի եւ «նրբութեան միտք»ի տարբերակման խորացման ընթացքով: Տրամաբանութիւնը միշտ ալ ճիշդ ճանապարհը չէ բոլոր հարցումներուն պատասխան ճարելու համար:

Կարդացէք «Կիրակնուտք»ը, ոչ այնպէս ինչպէս թերթի մը վերտառութիւնները, երբ կը սահիք անոնց վրայէն: Պահ մը հրաժարեցէք իրատեսութենէ, իրապաշտութենէ, գործնապաշտութենէ, միւթապաշտութենէ, այն բոլորէն որոնց ծառայելու համար դաստիարակուած ենք, որոնց ամբողջութիւնը կը խորհրդանշուի աստուածաշնչական «Ոսկի Զորք»ով, որուն ծառայելու կը պատրաստէ մեզ ընկերութիւնը: Իմաստասէր մը, Զուսէրլ, կ'ըսէր որ հարկ է երթալ դէպի բաները մերկ եւ միամիտ հոգիով, («il faut aller aux choses avec une âme nue et ingénue», Husserl): «Կիրակնուտք»ի ընթերցումը կրնա՞նք ընել իմաստասէրի թելադրած ընթացքով: Եւ լսել Եասփերզի «երկրաչափական միտք»ով չխաթարուած մանուկը, որ լսելէ ետք թէ ի սկզբանէ կար Աստուած, կը հարցնէ. «Յապա՞ անկէ առաջ»...

«Կիրակնուտք»ը յանկարծ փայլատակող արտակարգ արուեստի գործ մըն է, եւ քիչ մը աւելին, իւրաքանչիւրին եւ իւրաքանչիւր ընթերցման հետ վերստեղծուող տեսակ մը համանուագ, որ կը սպասէ ներշնչուած յօրինող մը՝ որպէսզի հնչէ, ըլլայ տեսակ մը հարցում եւ պատասխան միաժամանակ: Կարծէք ան կառուցուած հայկական տաճար մըն է, իր սլացքով՝ դէպի հոն ուր մեզ շրջապատող աշխարհը կանգ կ'առնէ, ուրկէ անդին կը նուաճուի խորհուրդի եւ պատգամներու վաւերականութիւնը, առանց միջնորդի, առանց ծանծաղելու բառերու խաչաձեւումներու մէջ:

Պրականութեան գիրքերու մէջ կարելի է գտնել

կենսագրական ծանօթութիւններ եւ բազմազոյն բնութագրումներ Միսաք Մեծարեմցի մասին: Քսանմէկ տարեկանին լոյս կը տեսնեն իր բանաստեղծական երկու հատորները, «Ծիածան» եւ «Նոր Տաղեր»: Իր արծակի էջերը լոյս տեսած են իր մահէն ետք, 1934ին, «Ոսկի արիշին տակ» խորագրով: Կարգ մը ժամանակակիցներու բացասական վերաբերումը եւ հետագային մեծանուն քննադատներու հիացական գնահատանքը գրասէրը կրնայ գտնել հրատարակութիւններու մէջ, զորս պիտի չթուեն:

Առանց գաղափարներ փոխ առնելու, պիտի կատարեն «իմ ընթերցումս», հետեւելով բառերու եւ տողերու արթնցուցած լսողական, տեսողական, իմացական եւ բացարձակի հրաւերի արծագնգներուն: Երբեմն կը լսեմ նաեւ առանց պոռոտ բողոքի իր շիջման գիտակցող երիտասարդի մը չճշացող ցաւագին մընունջը, որ «քէն չունի», ինչպէս կ'ըսէ ուրիշ ճակատագրակից մը, բանաստեղծութեան մը մէջ, տրամագծօրէն հակառակը նոյն կացութեան մէջ գտնուող Պետրոս Դուրեանի հօգը ընդվզումին: Տեսակ մը յոյսին առթած խաղաղութիւնը:

Նախ լսենք «Կիրակնուտք»ը⁷

Յուշիկ փախչող իրիկուան ծիրանի լոյսն է գլուարթ...

Ոսկի թեկեր՝ պլլում խունկի թաւիչ մշուշին՝

Կապոյտ ծուպեր, ծիածան, ծրփուն ձախեր,

միտի՛ք վարդ,

Լոյսէ արցունք մոմերու՝ որոնք հանգարտ կը մաշին:

Խունկի ծառաւ իմ հողիս կը ծրծէ պահն այս հանդարտ,

Ոսկեկրրակ աչքերով բուրվառներն երբ կը ճօճին.

Պակուցում մը հողեգրաւ հոն կը թողու. գիտ անթարթ,

Կը զգամ համբոյրն՝ իմ հողիս պարուրող բիլ

մարմաշին:

Մեղեսիկի երանգներ կ'օժեն պարոյրը խունկին.

Խորհուրդին եմ ծնրադիր բազուկներս խաչանիչ՝

Ու կը սպասեմ, որ ծագի հողույս պայծառ Կիրակին...

Ջահերն հիմակ կ'երազեն՝ համակ գիւմրիւթ ու

թարշիշ...

Կամարներէն, խորանէն կը ծագին լոյս ու ծիծաղ.

Հողիս քիչ-քիչ կը թաղուի անուրջին մէջ այս չքնաղ:

Յուշիկ փախչող իրիկուան ծիրանի լոյսն է գլուարթ...

Հնչեակը բանաստեղծութեան ամէնէն դժուար արտայայտութեան կերպն է, մտածումներու եւ զգացումներու մատուցման իր եղանակով, մուտքով եւ աւարտին հորիզոններու վրայ բացուելու իր շարժումով, տարածումով, խորացումով: Տողերու դասաւորումը սոսկ ձեւականութիւն չէ: Իսկ բառը բանի վերածել բանաստեղծին հանճարն է,

որ ուտանալորը կը կերպարանափոխէ եւ ստեղծագործութեան կը վերածէ:

Առաջին քառեակի «շ» ձայնով կրկնուող եւ ինքնամփոփման հրաւիրող շշունջը համակ մթնոլորտ կը ստեղծէ. **«յուշիկ», «թաւիշ», «մշուշ», «կը մաշին»:** Խորքի պաստառը երեկոյի լոյսն է, երբ անհետացող բոցագոյն արեւը կը հագնի ծիրանի, լոյս՝ որ զուարթ է, եւ մեզ կը դրկէ բառի ու ձայնի կապակցութեամբ, պայծառութեան նուաղումով յայտնուելիք «զուարթուն»ներու երեւման, միւս աշխարհի բարի բնակիչները, որոնք կը թելածեն: Այդ շշունջը ինքզինք տեւաբար կը յիշեցնէ երկրորդ քառեակի վերջին բառով՝ **մարմաշով**, առաջին եռեակի **խաչանիշով**, երկրորդ եռեակի թարշիշով: Այս շշունջը թելադրական է, քանի որ կայուն չէ, շարժում ունի, կը ծփայ, առաջին քառեակի երրորդ տողի կրկնուող «ծ» ձայնի հետ, աղօթքին ընկերացող մեղմահունչ ծնծղաներու արծազանգով. **ծոպեր, ծիածան, ծըփուն ձայն**, որոնք կը շարունակուին տարածուելով երկրորդ քառեակի **ծարաւ** եւ **կը ծըծէ** բառերով, առաջին եռեակի իւրաքանչիւր տողին մէջ, **կ'օծեն, ծնրադիր, կը ծագի**, որ հետզհետէ կը մարի երկրորդ քառեակին մէջ, **կը ծագին**, ինքզինք յիշեցնելով վերջին տողին մէջ կրկնուող **ծիրանիով**: Անոնց հետ կու գայ խորհուրդին ընկերացող նաեւ միւս զգայարանքը, գեղ եւ գոյն «միսքի վարդ»ով, որ քիչ մը աւելի կը հեռացնէ բանաստեղծը նիւթական խաբուսիկ աշխարհի ստուերներու իրականութենէն:

Ֆրանսական գրականութեան Ժէ դարու մեծ թատերագիր Ժան Ռասինի նման երաժշտականութիւն ունեցող տողը հիացումով կը յիշուի դասագիրքերու մէջ, աշակերտները կը սորվին, իբրեւ երաժշտականութեան նմուշ. *Pour qui sonnent ces serpents qui sifflent sur vos têtes*: Սուլող «սէ»ն կը յիշեցնէ օծի շարժման ընթացքին լսուած ձայնը: Մեծարենցի տողերուն հետ կը լսուին շշունջը եւ միսքիքի հրաւիրող ծնծղաներու արծազանգը, աւելի հարուստ եւ աւելի բազմերանգ, ծփացող ծիածանով, որոնք իրենց խաղին տրամադրուողը կը փոխադրեն այլուր:

Ձայներու կ'ընկերաման բոյրերը եւ գոյները, վերակենդանացնելով մոգերու ուխտագնացութիւնը, խորհուրդները վերածելով պատկերի: Գոյները. **ծիրանի լոյս, ոսկի թելեր, խունկի թաւիշ մշուշ, կապոյտ ծոպեր, ծիածան, լոյսէ արցունք մոմերու, ոսկեկրակ աչքերը բովառներու**, բիւ մարմաշ - կապոյտ շղարշ -, որ կը շէշտէ եթերային մթնոլորտը -, **մեղեսիկի երանգներ, զիւմրիւթ,**

թարշիշ: Յամագումար՝ մեր ապրած աշխարհէն փոխանցում մը այլ իրականութիւն:

Աստիճանական վերացումով կամ գինովութեամբ, անջատուելով այն բոլորէն զոր սովորաբար կը կոչենք շօշափելի եւ տեսանելի, կը նուաճւինք, քանի որ «կամարներէն, խորանէն կը ծագին լոյս ու ծիծաղ», արդէն հասցէ փոխած ենք եւ «հոգիս քիչ քիչ կը թաղուի անուրջին մէջ այս չքնաղ», այսինքն հաստատուած կ'ըլլայ հաղորդութիւն էականին հետ: Եւ ինչ փոյթ որ իրիկունը կը փախչի, քանի որ անոր ծիրանի լոյսն է զուարթ, լոյսը զուարթուններու, թանկագին քարերու գոյներու եւ եղեմական բոյրերու, որոնք կը տանին իբրեւ ընծայ ստանալու «պակուցում մը հոգեգրաւ», արբշռութիւնը հաւատացեալին, որուն կը յանձնուի մեծ ճամբորդութիւնը սպասող բանաստեղծը, երբ «ջահերը համակ կ'երագեն» թափանցող գոյներ ու անխաթար թարմութիւն, եւ ինք՝ զլացուած կեանքէն ետք երջանկութեան յաւիտեանութիւնը կամ յաւերժի երջանկութիւնը...

Միսաք Մեծարենցի «Կիրակնուտք»ը անդուր յաղթահարելու, մեծ «Է»ին միանալու եւ հաւատքը գտնողի խռովքն է: Եւ ընթերցումը հրաւեր մըն է ուղղուած հաւատացեալին որպէսզի անջատու մը ըլլայ «պակուցում մը հոգեգրաւ», եւ ոչ-հաւատացեալին, մարդոց, որոնք ծնրադրեն խորհուրդին եւ սպասեն որ ծագի պայծառ Կիրակին: Այդպէս ըսած էր նաեւ Պլէգ Փասքալ, թելադրելով ծնրադրել եւ աղօթել, նոյնիսկ երբ հաւատքը բացակայ էր, քանի որ տրամաբանութիւնը երբեք երաշխիք չէ Աստուծոյ գոյութեան կամ չգոյութեան փաստին, եւ ծնրադրել ու աղօթել Նախախնամութեան ընկալման եւ դրական վերաբերումին կը նախապատրաստեն մեզ, որպէսզի տեղի ունենայ անշարք հաղորդութիւնը:

Լսել «Կիրակնուտք»ը: Անսալ նոր ժամանակներու բանաստեղծի խօսքին, մեր մէջ քնացող, անտարբեր, նիւթապաշտ եւ եսասէր մարդը արթնցնող: Յետոյ կրնանք բացուիլ կամ մնալ փակ: Բայց ինչ որ ալ պատահի, կը մնայ արուեստի գործի մը, բանաստեղծութեան գոհարի մը շփուած ըլլալու հարստացումը, մասնակցելով չքնաղ անուրջին, նոյնիսկ եթէ ան կամարներու ներքեւ չի պարզուիր, այլ հոգիներու մէջ կ'արծագանգէ:

Ի՞նչ կը պակսի «Կիրակնուտք»ին ըլլալու համար արդի մարդուն շարականը...

3. Պալեան

16 Մարտ 2009, Պիքֆայա, Լիբանան

ՕԳՆԻՐ ԻՆՁ, ԳԻՇԵՐ

Գիշեր է անքուն:
 Գիշերս անկեղծ կերպար է ստանձնել մի հոգատարի,
 Որ այնքան յաճախ միայնակ ժամին գալիս, փարում է
 Իր նուրբ շղարշով աննիւթ ու թաքուն:
 Ես եմ ու նա է,
 Հարազատ դարձած արդեն շատ վաղուց
 Ու վստահութեամբ իրար ենք հայցում:
 Մութն էլ լիիրաւ քնած փողոցում
 Իմ պատուհանից էլ չի թափանցում:
 Սահմանը գիտի որտեղ կանգ առնի:
 Այստեղ ես եմ ու իմ գիշերը,
 Իմ աննիւթեղէն ողջ երազները,
 Որոնք հիւսում են միայն արթմնի գիշերների մէջ,
 Եւ պարուրում են միայն արթմնի գիշերուայ գոյնով:

Իմ գիշերները, որքան լուսեղ էին, որքան գունեղ էին,
 Երբեմն գողտրիկ, մեղմ սիրահար էին,
 Երբեմն էլ փափաք՝ իղձերով տարուած
 (Որոնք մի գուցէ հեռանկար էին),
 Մի ողջ եութեան հնար ու ճար էին:
 Եւ անհնար էր նրանց չսիրել:
 Այո՛, երբեմն, բայց այսօր ուրիշ մի պատահար է:
 Ես ու գիշերս միմակ ու լուռ ենք,
 Այսօր տկար եմ:
 Մեղանչուած հոգու այս ծանր բեռը այլեւս քարշ տալ շատ անհնար է:
 Գիշերն ուզում է ցաւերս մեղմել, գուցէ թէ նոյնիսկ *հիփնոզել* մի քիչ:
 Ինձ համոզում է, որ շատ յարմար է եթէ ընդունեմ այս պարտութիւնս՝
 Ոչինչ, ի՞նչ արած, մարդ ես, սխալուել ես,
 Մի փոքրիկ անկում միւս հարթութեանը:
 Մեղմում է ինչպէս գթառատ բուժքոյր
 Եւ ինձ թուում է սեփական կեանքս արդէն իմը չէ,
 Եւ ես շատ վաղուց այնտեղ դիտւում եմ մի աներես հիւր:

Օգնի՛ր ինձ, գիշե՛ր, դու ինձ մի՛ խղճա,
 Չեմ ուզում դառնալ լիրբ մեղքին խոնարհ,
 Ոչ ճորտ կը դառնամ եւ ոչ էլ ծառայ,
 Այն գարշելի է վաղուց ինձ համար:
 Չէ՞ որ եղել ես ինձ միշտ հարազատ
 Եւ լուսաբացներ ենք ձօնել հազար,
 Ձօնել ենք մէկտեղ:
 Եկ այս անգամ էլ օգնի՛ր ինձ, գիշե՛ր,
 Մի՛ լացիր թաքուն, թող ես թօթափուեմ սեփական մեղքից,
 Ճանապարհ բացիր անառակ որդուն,
 Որ կոյր յուզմունքին ծախւում է նորից:
 Գիշե՛ր, մի՛ թող ինձ մենակ ու անքուն,
 Ես ու դու այնքան նման ենք իրար,
 Գիտեմ դու էլ ես սիրում լոյս ու սէր,
 Արդէն յոգնել ես մթից այս անճար:
 Արի մեզ համար գտնենք մի հնար,
 Եւ հաւանաբար մեր սերը հանդէպ այն միակ ճշդին,
 Մեզ կը պարգեւի մի նոր ճանապարհ:
 Մենք է՛լ չենք լինի մռայլ, մթագնած,
 Կամ էլ կախարդիչ *հիփնոզով* խաբուած:
 Կը լինենք բարի, ինչպէս մեծ Սէրն է
 Եւ նոյնքան խաղաղ, ինչպէս օրհնուած այն մեծ գիշերն էր,
 Որ Տէրը ստեղծեց առաջին անգամ:
 Իմ փաղաքշական նմանապատկեր, օգնի՛ր ինձ, գիշե՛ր:

ԴՈՒ ՔԵՉ ԳՏԻՐ

Ասում ես սե՛ր է,
 Անբացատրելի օրեր ես ապրում
 Լուրջ սիրահարուա՞ծ,
 Այո՛, առկայ է ինչ-որ մի հարուած,
 Բայց համոզուա՞ծ ես որ այն սիրուց է,
 Թե՞ վարպետօրէն ինչ-որ քողարկուած ու խայտառակիչ
 Մի բութ հարուած է:
 Ախ, աղամորդի, դու էլ իրաւունք ունես սխալուելու,
 Որպէս սխալական եւ սայթաքելու,
 Բայց չխաբնուես, *վակուում* չէ շուրջդ,
 Թւում է՝ արդէն հերիք չէ շունչդ եւ քեզ երջանիկ ես զգում այնքան:
 Բայց ստոր խաբկանք է, որ տապալում է խժռելով քեզ,
 Նետելով անդունդ յաւիտենական:
 Եւ դու դա գիտես:
 Դու մոլորուած ես
 Ուզում ես ճամբէն վերելքիդ գտնե՞ս
 Խիղճդ արթնացրու եւ նա պարզապէս քեզ դուրս կը բերի այնտեղ,
 Որտեղ դու արդէն շատ վաղուց, երկար սպասուած ես:
 Ախ, հազար ափսոս, որ բարձրութիւնը մարդիկ չափում են անկումի գնով...

ՅԱՒԵՐԺՈՒԹԻՒՆ

Կար, հիմա՝ չկայ, շատերն են ասում:
 Ես էլ պնդում եմ, կայ, հիմա էլ կայ,
 Պարզապէս նախկին տեսնող աչքերն են այլեւս տկար:
 Պարզապէս նախկին փնտռող աչքերը հիմա շատ քիչ են:
 Ու համատարած այս կուրութեան մէջ
 Տեսողներին էլ քչերն են տեսնում,
 Ու համատարած այս խլութեան մէջ
 Լսողներն էլ են կասկածում արդէն իրենց լսածին,
 Եւ տեսողներն ու լսողներն անգամ իրենց լսածից,
 Իրենց տեսածից տարակուսում ու պապանձում են:
 Կար եւ էի կայ:
 Կայ այն ամենը ինչ նախկինում էր յուզում ու մեղմում,
 Ինչ նախկինում էր լուանում արդէն անգոյն հոգիներ,
 Եւ դեռ անելին, ամեն ինչ հիմա անելի շատ է,
 Ամեն ինչ հիմա նորամուծուած է, տարրալուծուած է,
 Խեղաթիւրուած է,
 Եւ դեռ անելին՝ ջղաձգուած է, հոգեփլուծուած է:
 Կար, հիմա էլ կայ:
 Պարզապէս մեղքի կեղեւն է արդէն հաստացել այնքան,
 Որ շատերի մօտ արահետները յայտնաբերում են
 Ողնուղեղների տրամաբանութեամբ:

Եւ արծիւների ճախրանքներն ազատ վերափոխուել են
 Յաւի թռիչքի:
 Եւ արտոյտներին արդէն չեն փնտռում,
 Որոնց դայլայլը այն հոգեզմայլ
 Բացում էր փէշերը մեր ճերմակ օրուայ:
 Մի սոված ագռաւ իր դաա՛ն է սփռում
 Եւ դա հերիք է սրան ու նրան:
 Կար եւ էլի կայ:
 Ո՞վ է մեղաւոր, որ հիմա քիչ է,
 Ու թէ փորձում ես մի փոքր տեսնել՝
 Աչքիդ մաղում են իրենց սեփական աւազն ու խիճը:
 Եւ ակամայից ձգտում ես փնտռել այն հողմահալած,
 Տրորուած խիղճը, որ նրան սիրես կեանքից առաւել,
 Որ նրան սիրես ու վերածնունես:
 Կար Աբրահամի լուռ հաւատամքը ամէն ինչից վեր:
 Կար եւ այն խօսքը
 Որ պատգամում է՝
 Այո-ն այո է, ոչ-ը՝ ոչ լինի:
 Կար եւ կը լինի քանի փնտռում ես,
 Զանի տեսնում ես:
 Ու մի օր յանկարծ, թէ աչքիդ լոյսը քեզ դաւաճանի,
 Դու չմոռանաս, որ հոգի ունես,
 Որ սահման չունի այս սկիզբն ու վերջը:
 Զանի՝ փնտռում ես, քո համար՝ սկիզբ է,
 Երբոր դադարես՝ քեզ մօտ է վերջը:

ՄԵԼԱՆԻԱ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ

*Ծնած է 1972-ին, Արցվեան: Աւարտած է Երեւանի Խ. Արզրեանի անուան
 մանկավարժական հիմնարկի բանասիրական բաժանմունքը:*

Գործերէն են՝ «Իմ պատմութիւնը հորիզոնից այն կողմ», «Վերածնունծ կեանք»:

ԱՅՍ ԱԶՔԵՐԸ

Որքան են իմ աչքերը փակել այս աչքերը,
Որ երազեմ նրանց մախմուր կանչերը,
Որքան են իմ աչքերը ծակել այս աչքերը,
Երբ նետել են իրենց նուրբ նետ-նիզակները:

56

Հատորը, որ նուիրուած է Ժիրայր Ղարիպեանի յիշատակին, կը բաղկանայ 198 էջերէ, կը բովանդակէ թիւով 150 բանաստեղծութիւններ, ներկայացուած գլխաւոր երեք հայեացքներու ընդմէջէն՝ «Փողոցը», «Վերջին գիշերուայ երազը», «Աւետարան ըստ... բանաստեղծի», եւ երեք պոէմներ: Թէեւ անիկա կը կրէ «Այս աչքերը» խորագիրը, սակայն հոն կարելի է տեսնել Վարանդի եւ իմաստասիրական աշխարհը, եւ ազգային ու հայրենասիրական ապրումները, եւ քաղաքական հայեացքները, եւ սէրն ու ... բանաստեղծը հրապուրող աչքերը:

Հատորը կը հաստատէ այն տեսակէտը, թէ իւրաքանչիւր բանաստեղծ աշխարհ մըն է նախ՝ իրեն համար, ապա իր ժամանակին ու նաեւ արուեստին համար այն ժողովուրդին՝ ուրկէ կը փոխանցուին իրեն ոգին ու նիւթը ստեղծագործութեան: Հետեւաբար կարելի է ըսել, որ քառասուն երկար տարիներու վրայ ինքզինք ամբողջովին իրագործած բանաստեղծ Վարանդ նմոյշ մըն է իւրայատուկ ոճով քերթողական խառնուածքի մը, որ անդադար կը զգայ ու կը զգացնէ տալու պարտականութիւնը եւ որ ցարդ տուածը անբաւարար կամ քիչ զգալով կը խռովի հոգին:

«... Սա՞ էր իմ ամբողջ տալիքը ... Ազգիս.
... Ապրել եմ իրօք թէ՛ լաւ եւ թէ՛ վատ,
Պարպել օրերի մախաղն ու պարկս,
Բայց այնպէս չանի՝
Մեռնելիս ասեմ.-
- Սա՞ էր, թէ՛ ուրիշ՝
Հաւատարիմս,
Ճակատագիրս՝
Իմ բաժին կեանքը...»
(Խռովք 2)

Սակայն այդ կեանքը ու ինք՝ բանաստեղծը կը հարստանան ամէն կորուստի հետ եւ կը հանդիպին իրարու միասնաբար պայքարելու ունայնութեան զաղափարախօսութեան դէմ:

«Ունայնութեան մէջ նա այդ ամէնն է լեցուն յաւերժով.
Ամէն ինչի մէջ նրան եմ տենչում, որ գտնեմ եւ ինձ,
Իմ կորուստները նա է պարփակել՝ որպէս անծայր ծով,
Անեզրում ահա ես ու եզերքն ենք հանդիպում նորից...»
(Անեզրական եզերքում)

Վարանդի իմաստասիրական միտքը թռիչք ունի, զայն կարելի է գտնել եւ կեանքի, եւ հայրենիքի, եւ քաղաքներու, եւ ազգին նուիրուած բոլոր բանաստեղծութիւններուն մէջ նոր տարագով: Իսկ հոն ուր կը դադրի միտքը դերակատար ըլլալէ կը գործէ բախտը. շատ յաճախ ան ակնարկութիւններ կ'ընէ նաեւ բախտի պարտադրած դերին մեր կեանքերուն մէջ:

«Ուրեմն կեանքըդ առու,
Իսկ բախտդ թելն է ջրի.
Սկիզբ - վախճանդ հեռու,
Տեսնես ջուրն ի՞նչ կը բերի»
(Առու)

*
* *

Հայրենիքին վիշտով ու ցեղին ցաւով տառապող բանաստեղծին զգայուն հոգին երկնած է նաեւ բազմաթիւ քերթուածներ, որոնք կը դրսեւորեն իւրաքանչիւր ազգասէր հայու ճիշդ, ի տես ուժերու թուլացման ու անտարբերութեան՝ հանդէպ ազգային պարտականութիւններու ու սկզբունքներու: Անոր ճիշդ յստակօրէն լսելի է «Պաշտպանութեան ընդմէջէն, որուն վերջին տողերուն մէջ բանաստեղծը պիտի ըսէ. «Պոէ՛տ, սա երգ չէ, փետուրի հեւք չէ, խաւարում ճիշ է, / Զի ցեղիս արեան գիրքը դեռ բաց է, բաց է ... վէրքի՛ պէս»: Նոյն ճիշդ շատ աւելի պոռթկուն, քննադատական ու ամբաստանող ոճով դրսեւորուած է Լեւոնային Արցախի ապստամբութեան նուիրուած «Ապստամբութիւն (Փետրուար 18)» խորագրեալ պոէմին մէջ, ուր բանաստեղծը հայկական գրաւեալ բոլոր հողերուն պատմականը ցաւոտ հեզնանքով դրուատելուն (... Շարուր, Նախիջեւան՝ քեզ, Ադրբեջան, / Արցախ - Կարաբախ՝ նորից քեզ կուրբան. / Ախալքալաք ու Լոռի՝ Վրաստան, / Կարս ու Աուրմալու՝ հալա՛լ, Տաճկաստան) ընդմէջէն կը ներկայացնէ տասնամեակներ շարունակ մեր վէրքը աւելի խորացուցած եւ տակաւին խորացնող ապազգային քաղաքականութիւնը, անպատասխանատու կեցուածքները, արդար պահանջատիրութիւնը տկարացնող քայլերը ու ազգասէր սփիւռքահայուն համար անընդունելի արարքները՝ ազգին դիմագիծը աղճատող:

« ... Զարեմց չարչարում,
Բակունց ենք այրում,
Ասում ենք՝ հայ ենք.
Սեւակ սպանում,
Գալշոյեան գանում,
Ասում ենք՝ հայ ենք.
Աշխարհի՛ թնճուկ - կապերը բացում,
Գտնում ենք լուծում.
Մեր դատը թողած՝
Իրար ենք կրծում,
Ասում ենք՝ հա՛յ ենք ... »

*
* *

Ծագումով արեւմտահայ, ծնունդով սփիւռքահայ իսկ գրականութեամբ արեւելահայ, Նալբանդեանի եւ Վարուժանի ցաւը կրող բանաստեղծը՝ Վարանդ ամէն առիթ օգտագործած է բանաստեղծութեամբ փոխանցելու Եղեռնէն վերապրողներու վկայութիւններ (հայ որբը սրտիս խորապէս մօտ է, / Նրանով յորդ էր՝ մօրս մօր հոգին. / Նրա հայեացքը / սառած աղօթք էր, / Որ փշրուել էր / Դեր Զորի շոգին ... / անդրադառնալու իր մեծ հայրերուն եւս անցած արիւնոտ ճանապարհին, զանոնք ներկայացնելով իբրեւ շնչող զոհերը թուրքին գործադրած ցեղասպանութեան:

«... Տիգրիս - Եփրատն էր կրկին
Հոսում մեր ցուրտ յուշերով,
Ցաւի ակօսը երկու

Ստեղծագործ մեր արիւնի.
Սիրիա, Դեր Ջոր, Ռաս-ուլ-այն,
Գաղթական Իրաքում,
Ուր կապուել է Սաղմն իմ՝
Երկու որբի հարսանիքում...»
(Ողջակիզում)

*
* *

Հատորին մէջ տեղ գրաւած է նաեւ մեր հանճարեղ լեզուի կրած հալածանքներէն (նախքան Եղեռնը թուրքին գործադրած բարբարոսութիւններէն) պատկերներ, ու զարգացած՝ քրիստոնէական աշխարհին լռութեամբ մեղսակցութիւնը վկայող տողեր.

«Հարցնում եմ ողբով, աղերսով անկամ,
Հարցնում եմ հոգով մի վերջին անգամ.
- Ձեր ամենատես աչքերի առաջ,
Արծակելով ճիչ, վայնասուն, շառաչ,
Քանի՞ անգամ եմ կտրել այդ լեզուն՝
Հանճարեղ լեզուն
Իմ արմենական...»
(Դիմում)

Մայրենի լեզուին եւ հայրենի բնաշխարհին գովերգը եւս անպակաս է հատորի էջերէն: Բանաստեղծին համար «Սուրբ է մեր Այբ ու Բենր ... դա մեր հաւատն է՝ մեծ ջահակիրը», ուստի ան կը զգայ որ նոյնացած է հայոց լեզուին հետ, դարձած է ինք լեզուն մայրենի, ու եղած Մեսրոպ Մաշտոցի մագաղաթն ու թանաքը, որով «գրուել է հայոց Այբ ու Բենր»: Ապրումներ ու պատկերներ, որոնց ընդմէջէն կը դրուատէ դարձեալ հայ ժողովուրդի թէ՛ փառաւոր անցեալը, եւ թէ՛ արիւնոտ ճանապարհը, որուն ընթացքին կարողացաւ մնալ կանգուն, ինչպէս իր մայրենի լեզուն: Հետեւաբար ան կը ներկայացնէ հայոց լեզուն իբրեւ անխորտակ էութիւն մը, որ ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ ինք՝ հայն ու հայոց պատմութիւնը.

«Յիրաւի շատ եմ հեղուել աշխարհում,
Թափով մատաղի անմեղ արիւնի.
... Ինձնով կնքել եմ պարտութեան դաշինք:
Մատնել եմ ինձնով պայմանագիր սուտ,
... Ես այն թանաքն եմ, որ գիր է դառել
Մաշտոցի մաքուր մատեանի վրայ:
... Ես բարբառել եմ ասքով Նայիրեան,
Կարկառել եմ իմ առագաստն արմէն՝
Դրախտավայրից մինչ տապան Նոյեան,
- Ես այն Այբ-ն եմ, որ դարձել է Բենր—»
(Մետամորֆոզ)

*
* *

Պարսկահայ բանաստեղծը սիրելով հանդերձ իր քաղաքը, միշտ կը տառապի հայրենիքի կարօտով, բայց այն հայրենիքին, որ կարօտով պիտի գրկէ իր զաւակները բոլոր. այն հայրենիքին, որ ծնունդն է հայու երազանքին: «Կարօտ» բառը ընդգրկող խորագրով բանաստեղծութիւններու շարքը կ'երգէ ոչ միայն Սեւանն ու Երեւանը, այլեւ կը վերծանէ նաեւ կարօտի ծնունդը ու իմաստը մեր կեանքերուն մէջ, ներկայացնելով զայն իբրեւ թախիծի գերագոյն զգացում «որ թողնես ամբողջ հոգիդ կը ծօծի», իբրեւ «կրակով լեցուն / խաւար մի լիճ է, / ուր միանք շատ, իսկ մուրը քիչ է»:

Սէր ու սեռ, գինի ու արբեցում, կին ու խաբուած աղջիկ, տրտունջներ ու լքումներ, քնքշութեամբ լեցուն զրգանքի երազային պահեր կամ սիրոյ անցողակի վայրկեաններ, բոլորը կեանքի տարրեր հանգրուաններուն իրարմէ շատ հեռու թուականներու ընթացքին զգացուած ապրումներ հատորի էջերուն վրայ, եւ յատկապէս «Հանրիէթ» պոէմին մէջ, կու գան մատնելու բանաստեղծ Վարանդի սիրոյ ընկալումները, հիացումն ու հիասթափութիւնը, արտայայտութեան կերպընկալ պայծառութեամբ, անկեղծութեամբ ու զգայարանական տարրի իրականութեամբ:

«Որքա՛ն էի քեզ տենչացել հոգով,
Որքա՛ն մերկացրել աչքով մտովի,
Սակայն յարգելով
Պահուածքդ, գառ իմ
Երագս օծել սրինգով հովւի:
Բայց... հիմա այսքան ես
Յեշտ, էժանագին՝
Ոչ ոք չի կարող
Քո անունը տալ... Սատանից բացի:»

Մինչ հայուհիին սէրը յատուկ տեղ կը գրաւէ բանաստեղծին սրտին մէջ: Անիկա լուսաւորող տէր է, որու համար կ'արժէ ապրիլ ու աշուղի նման երգել անոր աչքերը, վարսերը ու մէջքը:

«Վարսիդ նայելիս՝ ասես օծւում եմ ակունքի ջրով.
Աչքիդ նայելիս՝ ասես այրւում եմ ծովագոյն հրով.
Մէջքիդ նայելիս՝ ասես ասում եմ տունկն այս ձիգ է ինչ
Եւ ... խորտակւում եմ
Սպիտակ ծովի մէջ, երբ նայում եմ ի՛նձ»:

Ու մինչեւ չիրիմ սիրել զայն ու մոռնալու անկարող մխիթարուիլ այդ սէրը գրկելով սիրուհին գրկած ըլլալու հաւասար զգացումով:

«Եւ քանի որ «Սիրահարն գրկելով իր գեղուհուն,
Այն մեռնողին է նման, որ փարւում է իր շիրմին»,
Երբ որ մտնեմ գերեզման, անցնեմ խաւարը անհուն,
Մխիթարեմ պիտի որ՝ քե՛զ եմ գրկել, իմ անգին...»
(Մինչեւ Շիրիմ)

Իրարմէ տասնամեակ մը տարիներ հեռու թուականներ կրող այս հատորին սիրային բանաստեղծութիւնները կը դրսեւորեն գրաւող ու արբեցնող, բոցավառ սիրոյ տենչերը, իրրեւ կեանքի իմաստը ամբողջացնող անհրաժեշտ ապրումներ, բոլոր տարիքներու:

«Քո բաց կուրծքը իմ փակ աչքին ի՞նչ անուրջներ է տալու,
Քո թաց վարսը իմ բաց ռունգին ի՞նչ թարմ շունչեր է տալու,
Աշխարհում կայ իմաստութիւն, կայ կեանք, կայ սէր, մահ նաեւ,
Ես այն մահի ցաւը տանեմ, որ քո ճամբին է գալու...»

(Ս. Վալանթայնի օրը)

*
* *

Շղարշներով վարագուրուած չքնաղ սիրոյ, երազային կապոյտ աշխարհի վերապրումը, իր սիրած էակին հասնելու տենչերն ու կարօտները, սիրոյ պաշտամունքը կատարող հոգիի մը ձայնը, տիեզերքով անգամ անկարող չափելու անհուն սէրը, եւ գերող նայուածքներէն ու այրող շիկնանքէն բոցավառած կրքոտ սիրոյ ցանկութիւնը կը տեսնենք երկնագոյն ու ծովագոյն աչքերը երգող տասնեակ մը բանաստեղծութիւններու մէջ, որոնք իրենց բացայայտած ապրումներով կ'արդարացնեն ընտրութիւնը հատորի «Այս աչքերը» քնարերգական խորագրին:

«Քո աչքերից են սահել աշխարհի ծովերը կանաչ,
... Քո թովչանքից են բառերը որպէս պոէզիա հնչում,
... Այս աշխարհի չափ հաւատում եմ, որ իմ աշխարհն
Ես դու,
Քեզնով երկրամաս, առանց քեզ՝ քար չեմ, նոյնիսկ
մի կղզու...»

(Լիութիւն)

ԴՈԿՏ. ՍԵՂԱ ՔԻԼԷՃԵԱՆ

Պէյրուիթ, 1-6-2009

ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՐԳԻՆ ԱՌԱՆՑՔԸ, ՈՂՆԱՄԻՒՆԸ՝ ԱԶԳԱՅԻՆ ՀՆՉԵՐԱՆՔԻՆ Է, ՈՐ ԿԸ ԲԽԻ ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵԶՈՒԻ... ՀՆՉԵՐԱՆՔԻՆ

ԶՐՈՅՑ՝ ԱՇՈՒՂԱԿԱՆ ԵՐԳԱՐՈՒԵԱՏԻ ՎԱՐՊԵՏ ԹՈՎՄԱՍ ՊՕՂՈՍԵԱՆԻ ՅԵՏ

Թովմաս Պօղոսեան ծնած է Լոռիի Սարչապետ գիւղը, 1954ին: Մեծ պապերը եղած են Ալաշկերտէն, իսկ մեծ մայրերը՝ Մուշէն ու Բարձր Զայքէն: Արեւելեան Զայաստանի յիշեալ գիւղը տեղափոխուած են 1828ին: Զինգ տարեկանին, ծնողքը կը փոխադրուի Թիֆլիս, ուր ան կը ստանայ իր միջնակարգ (10ամեայ) կրթութիւնը՝ հայկական վարժարանի մէջ: Ապա տեղափոխուած է Զայաստան, իրեն հետ բերելով երագներ, որոնք հետագային իրականացած են: Տան մէջ հասակ առած է հայ դասական, ժողովրդային ու աշուղական երգերու մթնոլորտի մէջ: Խորհրդային շրջանին, տան մէջ յաջողած են պահպանել հայ աշուղական ու հոգեւոր երաժշտութեան ավանդները: Ընտանիքին մէջ եղած են հոգեւորականներ: Ազգանունը եղած է Տէր Պօղոսեան: 1937ին, «Տէր»ը խլուած է ընտանիքի անունէն... 1971ին, ընդունուած է «Սայաթ Նովա» աշուղական համոյթի մէջ, որուն ղեկավարն էր համբաւաւոր արուեստագետ եւ աշուղական երգերու վարպետ Վաղարշակ Սահակեան: (Այս համոյթը կազմուած էր 1927ին, Շարա Տալեանի կողմէ: Վաղարշակ Սահակեան, ծնունդով իրանահայ էր եւ Գիւմրիի ամերիկեան որբանոցի սան, երիտասարդութեան օրերուն միացած էր խումբին: 1942ին, Շարա Տալեան խումբին ղեկավարութիւնը յանձնած է Սահակեանի ու ինք անցած օփերային արուեստի կալուածը: Վ. Սահակեան խումբը ղեկավարած է մինչեւ 1972): Պօղոսեան մէկ տարի ուսանած է Եջմիածինի Գեւորգեան ճեմարանը, ապա ուսումը շարունակած է Վանաձորի Մանկավարժական հիմնարկի բանասիրական բաժինին մէջ: Նոյն ատեն մաս կազմած է Վանաձորի «Զորովել» երգի ու պարի խումբին: 1977էն 1981 դասաւանդած է գիւղական շրջանի մը մէջ հայերէն լեզու, պատմութիւն եւ աշխարհագրութիւն: 1980ին ընդունուած է «Թաթուլ Ալթունեան»ի խումբին մէջ: Պետական երաժշտանոցին մէջ հետեւած է Զայերէն Երգի

Բաժինի դասընթացքներուն, աշակերտելով երգահան, երգիչ ու երգաբան Այվազ Ոսկանեանի. որ այժմ Երաժշտանոցի Ազգային Նուագարաններու բաժինի վարիչն է: 1992ին, անկախութեան վերահաստատումէն ետք, երբ փլուզումի ընթացք կը տիրէր, վերականգնած է քսան տարի առաջ կասեցուած «Սայաթ Նովա» համոյթը: Պետական երաժշտանոցը ավարտելէ ետք, կը նուիրուի աշուղական երգարուեստի ուսումնասիրութեան ու ասպարէզին: «Եղիշէ Զարենց» թանգարանին մէջ Զիւանիի, Գարեգին Լեւոնեանի, Շարա Տալեանի ու նման անուանի վարպետներու դիւանները կ'ուսումնասիրէ: Այսպէսով, տիրացած է 15րդ դարէն մինչեւ Զիւանի, ապա նաեւ մինչեւ մեր ներկայի աշուղական արուեստի գանձերու գիտութեան: Այս բոլորը իրեն ներշնչած են ինքնավստահութիւն, որ ինք վերականգնէ «Սայաթ Նովա» երգչախումբը, եւ իրականացուցած է քսան տարիներու երազը, տասներեօթը տարի առաջ: 1970ականներէն, ձեռնարկած է նաեւ բանահաւաքութեան. հաւաքած է շուրջ վեց հազար երգ՝ Զայաստանի, Արցախի եւ Սփիւռքի երգի գանձարանէն: 2000ին հիմնած է աշուղագիտութեան կեդրոնը: Նախա-

գահին է Հայաստանի Աշուղներու Միութեան: Հազիւ տարի մը առաջ, Համագգայինի հետ գործակցաբար հրատարակեց Սայաթ Նովայի երգերէն զոյգ մը խտացեալ ձայնապնակ (CD), մեծ աշուղին ծանօթ, նուազ ծանօթ եւ լուսանցքի մէջ մնացած 31 երգերու գանձ մը, յաջող կատարումով ու գործիքաւորումով: Սկաւառակներուն ընկերացող գրքոյկի երեք սեղմ բացատրականներէն մէկը ստորագրած է մտաւորական ու երաժշտագէտ Պետրոս Ալահայտոյեան: Թովմաս Պօղոսեանի «հետքը գտնելու» կարճ ճամբան, ուրեմն, պիտի ըլլար Ալահայտոյեանը, որուն ցուցմունքով, կապ կը հաստատեմ արւեստագետին հետ, կը ժամադրուինք ու նոյնինքն Ալահայտոյեանի հետ կ'ուղղուին պանդոկ: Նրբանցքին մէջ կը հանդիպինք Թ. Պօղոսեանի: Պետրոսին հետ ունին հեռակայ մտերմութիւն, իսկ ես «նորեկ»ն եմ: Ոչինչ...: Արուեստագետի սրտամօտութեամբ կը բարեւէ մեզ, Պետրոսն ու մեր հիւրընկալը կ'ողջագործուին հարազատի պէս, թէեւ դեմ առ դեմ առաջին հանդիպումն է. կը նստինք զրոյցի: Փայլուն ժպիտ մը միշտ ներկայ է արուեստագետի դէմքին վրայ, որ յայտնապէս կը բխի Հայ երգի ակունքներէն, անոնցմով յագեցած իր էութենէն: Կը խօսի խանդավառութեամբ, վարակիչ կիրքով, մանաւանդ երբ կ'արտայայտուի հայ երգի հարազատութեան պահպանման կարեւորութեան ու միջոցներուն մասին: Եռածայն զրոյցը կը տեւէ աւելի քան մէկ ժամ:

ՍԱՐԳԻՍ ՄԱՅՍԵՐԵՏԵԱՆ.- Նախ խօսինք աշուղական երգի կալուածին ու իւրայատկութեան մասին, նկատի ունենալով Սայաթ Նովայի անուան անսամպլի դերակատարութիւնը այս կալուածին մէջ:

ԹՈՎՄԱՍ ՊՕՂՈՍԵԱՆ.- Սայաթ Նովայի անուան այս խումբը ստեղծուած է 1927ին, Շարա Տալեանի ղեկավարութեամբ: Խումբը գոյատեւած է մինչեւ 1972, վերջին շուրջ երեք տասնամեակներուն Վաղարշակ Սահակեանի ղեկավարութեամբ: Այս խումբը միակը չէր, որ նուիրուած էր մեր աշուղական երգարուեստի պահպանման ու տարածման. Հայաստանի բոլոր արհեստավար խումբերն ու երգիչները կատարած են աշուղական երգեր, որովհետեւ աշուղական երգը մեր ժողովրդական երգերու ամենէն հզօր թելերէն մէկն է: Եթէ նկատի ունենանք, որ մեր ժողովրդական երգը կը բաժնուի երկու գլխաւոր թելերու, այսինքն՝ ֆոլք եւ այսպէս ասած՝ ժողովրդական (երկու բառերը նոյնիմաստ են), ապա, աշուղականը ժողովրդական երգի արհեստավարական փրօֆեսիոնալ թելը կը կազմէ:

Ս.Մ.- Կրնա՞ք մանրամասնել տարբերութիւնը:

Թ.Պ.- Ժողովրդականը աւելի պարզ ծագում ունի. ժողովրդին մէջ բերնէ բերան փոխանցւելով տարածուող երգն է, որ կ'ապրի իր զարգացումը. երբեմն անոր հեղինակը կը մոռցուի կամ կը կորսուի: Աշուղականը անկէ կը տարբերի այն յատկութեամբ, որ վարպետէն կ'անցնի աշակերտին, մասնագիտական ձեւով: Այլ խօսքով, այս արուեստին հետեւողը յատուկ ուսումնառութեան կը կարօտի: Ժողովրդական երգը կը կատարէ ժողովրդի ցանկացած ներկայացուցիչը, այն՝ որ քիչ թէ շատ շնորհք ունի:

ՊԵՏՐՈՍ ԱԼԱՀԱՅՏՈՅԵԱՆ.- Ազգագրական...

Թ.Պ.- Ժողովրդականը՝ ֆոլքն է: Ազգագրական երգ հասկացութիւնը աւելի գիտական գործածութեան արտայայտութիւն է: Իմ կարծիքով, ազգագրական երգը պէտք է կոչել ժողովրդական. անոր մէկ մասնիկն է: Ազգագրութիւնը՝ ժողովրդագիտութեան մէկ կարեւոր մասն է:

Ս.Մ.- Ժողովրդականը՝ լայնածիր բովանդակութեան մը ծածկոյթը կարելի է սեպել, որ ունի տարբեր ենթաբաժանումներ. ազ-

զագրականը, ուրեմն, կարելի է նկատել այդ ենթաբաժանումներն մեկը:

Թ.Պ.- Այո՛, ժողովրդական երգը լայնածիր է: Անոր մասնիկներն են ազգագրականը, աշխատանքայինը, օրօրոցայինը, հորովելները, սուգի, վար ու ցանի, կալի երգեր, եւայլն...

Ս.Մ.- Ի՞նչ կրնաք ըսել Ձեր ղեկավարած Սայաթ Նովա անսամպլի մասին:

Թ.Պ.- Խումբը ունի տասնամեակներու անցեալ ու նուիրուած է յատկապէս Սայաթ Նովայի ու ընդհանրապէս աշուղական երգի կալուածին: 1992ին, շուրջ 20 տարիներու երազս իրականութիւն դարձաւ, երբ յաջողեցայ վերականգնել այս խումբը: Վ. Սահակեանի նախկին խումբէն միայն մէկ գործակից ունեցայ. Գրիգոր Սաֆարեանը: Խումբին միւս անդամները, կազմալուծումէն ետք, ցրուած էին ու տարբեր ճամբաներով կը շարունակէին երաժշտական իրենց ասպարէզը:

Ս.Մ.- Խումբին գործունէութեան հետեւող մը դժուարութիւն չ'ունենար տեսնելու, թէ անիկա նաեւ լայն իմաստով դպրոց է...

Թ.Պ.- Ճիշդ է: Խումբին մէջ կազմաւորուած են բազմաթիւ երգիչներ ու երգչուհիներ, արուեստագէտներ, որոնք աւելի ուշ նախընտրած են իրենց ասպարէզը շարունակել այլ տեղ: «Սայաթ Նովա»-յի անուան անսամպլը, յամենայն դէպս, չ'է բաւականացած միայն երգ ու երաժշտութիւն կատարելով-տարածելով, այլ ապրած է կազմակերպական զարգացում եւս: 2005ին, հաստատեցինք «Սայաթ Նովա Մշակութային Միութիւն»ը, որ կ'աշխատի խթանել աշուղական արուեստը, քաջալերել անոր հետեւողները. միութեան առաքելութիւնն է պահպանել ու զարգացնել արուեստի այս ճիւղը: Երկու տարի ետք, ստեղծեցինք նաեւ «Ջիւանի»-ի անուան աշուղական դպրոցը, որ ունի երեք բաժին. աշուղական երգի բաժին, ուր կան 16 դասարաններ, ստեղծագործական բաժին, ուր սկսնակ ստեղծագործողներու հնարաւորութիւն կը տրուի խորամուխ դառնալու այս արուեստին, կը ծանօթանան տաղաչափութեան, աշուղական երգի օրէնքներուն, երգ յօրինելու հնարքներուն ու միջոցներուն, եւ վերջապէս՝ ազգային նուագարաններու բաժինը, ուր կան տարբեր դասարաններ, ուսուցանելու համար

թառը, քամանչան, սանթուրը, սազը դաբն ու նման նուագարաններ, ընդամենը չորս դասարան: Այս բաժիններէն ստեղծագործականը շուտով ինքն իր մէջ դարձաւ ենթամիութիւն, որ կոչուեցաւ «Հայ Աշուղներու Միութիւն». որ կը խմբէ շուրջ քառասուն ստեղծագործողներ, աշուղներ, որոնք տարբեր սերունդներու կը պատկանին, աւագ, միջին եւ երիտասարդ: Առիթը օգտագործելով ըսեմ, որ սփիւռքեան այս շրջանին մէջ ալ կան աշուղներ, որոնք թերեւս իբրեւ աշուղ ճանաչողութիւն չ'ունին, սակայն ծանօթ արուեստագէտներ են, իսկապէս աշուղ են. անոնց շարքին են Լեւոն Գաթըրճեանն ու Ներսիկ Իսաիրեանը, որոնք ունին ստեղծագործական բազմաթիւ յօրինումներ: Ըսեմ նաեւ, որ ունեցած ենք ստեղծագործողներ, որոնք լիովին չ'են հետեւած աշուղականի «կարգապահական» օրէքներուն, այլ ստեղծագործած են աւելի ազատ ձեւով: Լաւագոյն օրինակն է Շերամը: 20րդ դարուն ունեցած ենք նաեւ Հայրիկ Ղազարեանի պէս ստեղծագործող, որ թէւ տաղաչափութեան խիստ օրէքներուն չ'էր հետեւեր, սակայն աշուղական արուեստի աւանդոյթներու հաւատարիմ էր:

Ս.Մ.- Խումբի վերջին վերականգնումէն առաջ, վերականգնումի այլ փորձեր եղա՞ն:

Թ.Պ.- Այո՛. 84ին, կառավարութեան որոշումով խումբը վերակազմուեցաւ համբաւաւոր խմբավար Ռուբէն Ալթունեանի ղեկավարութեամբ, կոչուեցաւ «Գուսանական երգի Պետական Անսամպլ»: Մեծ վարպետ Թաթուլ Ալթունեանի որդին՝ Ռուբէն, մեր ժողովրդական երգի տաղանդաւոր մասնագէտներէն է, սակայն իբրեւ արհեստավարժ ու ճաշակ՝ ան հաւատարիմ շարունակողն է Թաթուլ Ալթունեանի մշակած եւ բացած ուղիին: Հետեւաբար, Շարա Տալեանի ու Վաղարշակ Սահակեանի «Սայաթ Նովա» խումբը ըստ էութեան չ'վերականգնեցաւ այն առաքելութեամբ, որ ան պահպանողն ու տարածողն էր աշուղական աւանդական երգարուեստին:

Ի՞նչ է «ՀԱՐԱՋԱՏ ՀԱՅ ԵՐԳ»-Ը

Ս.Մ.- Խօսինք մեր երգարուեստի աւանդներուն պահպանումին, հարազատ հայ երգի զարգացման մասին: Ի՞նչ պէտք է հասկնանք հարազատ հայ երգ ըսելով. ի մտի ունինք եր-

գերու այն տարաբնոյթ արտայայտութիւնները, որոնք վերջին շուրջ երկու տասնամեակներուն ողողած են բեմերն ու երգի հրապարակը: Այս ծիրին մէջ, ի՞նչ կարելի է ըսել այն արտայայտութիւններուն մասին, որոնք երբեմն մեր հարազատ ու դարաւոր երգերը կ'որակեն «հինցած» ու զանոնք զանգուածաբար կը մղեն մեր արուեստի առօրեայի սիւնակէն դուրս, զանոնք հեռու կը պահեն նոր սերունդներու հասողութենէն, ասպարէզը ձգելով յաճախ անարուեստ «նորարարութեանց»:

Թ.Պ.- Այստեղ կ'ուզեմ զուգահեռ մը ցոյց տալ մեր մայրենիի վիճակին ու անոր նկատմամբ վերաբերումին հետ: Նոյն շփոթը կայ նաեւ լեզուի կալուածին մէջ, ոչ միայն արտերկրի, այլ նաեւ հայրենիքի մէջ: Այսօր մեր լեզուն աղաւաղուած է անհարկի բառերու կուտակումներով, անիմաստ ու լեզուն ապականող արտայայտութիւններով: Գիտե՞ք, ժողովուրդի խօսակցական լեզւին մէջ յաճախ մտած են օտարաբանութիւններ, սակայն երկար կեանք չեն ունեցած: Այսօր ալ այդպէս է: Նոյնն է վիճակը երգի կալուածին մէջ: Ճիշդ է, որ աղաւաղումներ տեղի կ'ունենան, սակայն չմոռնանք, որ այդ հոսանքներուն դէմ միշտ ալ, բարեբախտաբար, եղած են ճիշդ ուղին պահող մտաւորականներ ու մշակներ, որոնք դիմակալած են ու յաղթական դուրս եկած: Այսօր, մեր երգարուեստի կալուածին մէջ մուտք կը գործեն անցանկալի երեւոյթներ, զորս ես իբրեւ արուեստ չեմ դիտեր: Ցաւալին այն է, որ մեր երգի կալուածին մէջ համեմատաբար աւելցած է այն շերտը, որ հեռացած է մեր ազգային արուեստի բարձր մշակոյթէն, ու կը գոհանայ ժամանակի ռիթմերուն հետեւող, բայց անբովանդակ, մեր ազգային նկարագիրէն դուրս վերիվայրումներով:

Ս.Ս.- Ինչպէ՞ս բացատրել այս երեւոյթը...

Պ.Ա.- Կան ընկերաբանական գործոններ..., ձաքռտուքներ, որոնք կու գան ամերիկեան ու եւրոպական աժան ազդեցութիւններէ, հեռու՝ արուեստի մակարդակէ: Օրինակ, մէկուն կ'ըսէի թէ լաւ ձայն ունիս, ուրիշի մը՝ լաւ բեմական ներկայութիւն ես, եւ այսպէս, կը տարածուի անարուեստ երգ մը, առանց հիմնական կազմաւորման:

Ս.Ս.- Հայաստանի մէջ, խորհրդային տարիներուն մօտ երեւոյթ չենք դիմագրաւած. ի՞նչ փոխուած է, ատենին ի՞նչպէս մակարդակ ու հարազատութիւն կը պահպանուէր...

Թ.Պ.- Հակառակ խորհրդային տարիներու համառուսականացման քաղաքականութեան, մենք ապրեցանք մշակութային ոսկեդար: Բոլոր ասպարէզներու մէջ, գիտութեան, գրականութեան, մանաւանդ երգարուեստի կալուածին մէջ ունեցանք այնպիսի տիտաններ, որոնք վիթխարի դեր ունեցան: Օրինակի համար, Կոմիտասը իր լիութեան մէջ ժողովուրդի սեփականութիւնը դարձաւ այդ տարիներուն: Չենք անտեսեր այս շրջանի հակակրօն ընթացքը, որ կը խանգարէր Կոմիտասի ամբողջական ճանաչումը: Միւս կողմէ, ունեցանք մեծ երգահաններ, ինչպէս Արամ Խաչատուրեանը, Առնօ Պապաճանեանը, Վարդգէս Տալեանը, Ալեքսանդր Յարութեանը, Էդուարտ Միրզոյեանը, Աւետ Տէրտէրեանը, Էտկար Յովհաննիսեանը, Խաչատուր Աւետիսեանը... թուելով միայն մեծագոյնները: Շարքը կարելի է երկարել ու յիշատակել մեծ կատարողներ՝ դասական, ժողովրդական ու աշուղական երգի կալուածներուն մէջ:

Ս.Ս.- Այդ բոլորը ճիշդ են. հարցում. այդ տարիներուն ի՞նչ ձեւով հսկողութիւն եւ մակարդակի հակակշիռ կը պահպանուէին, մինչ հիմա անհիշանութիւնը բացայայտ է:

Թ.Պ.- Ինչպէս որ պետութիւնը տարբեր կալուածներու մէջ ունէր հսկողութեան խիստ միջոցներ, նոյնպէս մշակոյթը կը գտնուէր խիստ հսկողութեան տակ: Ի պատիւ այդ տարիներու մեր մշակոյթի պաշտպաններուն, եւ որքան ալ երկիրը կ'ընթանար համառուսական ճամբաներով, Հայաստանի ղեկավարներու ճկուն վարմունքը առիթ ընծայեց մշակութային ծաղկումի:

«ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԹԱՓԱՆՑԱԾ ԵՆ ԱՐՈՒԵՍՏԻ ԱՂԱՆԴՆԵՐ...»

Ս.Ս.- Այսօ՞ր...

Թ.Պ.- Այսօր, երբ տիրացած ենք մեր անկախութեան ու մենք մեզ կը զգանք մեր տէրը, պարտադրանքի կացութիւն չկայ, կայ ցաւալի մէկ ուրիշ վիճակ. մեր երկրի դռները բացուեցան արտաքին աշխարհի առջեւ. խորհրդային տարիներուն մենք փակ վարագոյրի ետին կ'ապրէ-

ինք: Բաց դուռներուն ճամբով, կրօնական բազմաթիւ աղանդներու հետ, Հայաստան թափանցած են արուեստի բազմաթիւ աղանդներ, որոնք կու գան գրաւելու մեր ազգային մշակոյթի տեղը: Կրօնական աղանդաւորները ոչ մէկ միջոց կը խնայեն, օրինակ, Էջմիածինը դուրս բերելու մեր ժողովուրդի հոգիէն: Նոյնը կը կատարուի երգի կալուածին մէջ. կը փորձեն Կոմիտասն ու Սայաթ Նովան փոխարինել դուրսէն բերուած անարժէք բաներով: Ես համոզուած եմ որ այս բոլորը կը կատարուին, որպէսզի հայ մարդը հեռանայ իր ազգային նկարագիրէն, անջատուի իր ազգային դիմագիծի ստորոգելիներէն:

Ս.Մ.- Ուրեմն այս վիճակը կը նկատէք չարամիտ նպատակի մը արտայայտութի՞ւնը, եւ ոչ թէ պատահական հոսանքի մը ազդեցութիւնը...

Թ.Պ.- Այո. կը կարծեմ, որ նպատակադրուած ընթացք մըն է որ կը կիրարկուի, իբրեւ աւելի լայնածիր քաղաքականութեան մը գործադրումը, նպատակ ունենալով ջլատուած տեսնել մեր ժողովուրդը, թէ՛ հայրենիքի մէջ եւ թէ Սփիւռքի: Աղանդաւորներն ալ կը ծառայեն նոյն նպատակին: Իսկ մասնատումի նպատակը յայտնի է. մասնատուածը ջարդել, ոչնչացնել ու չէզոքացնել՝ շատ դիւրին է: Մեր ժողովուրդը դարեր շարունակ, վեց հարիւր տարի մնաց արտաքին ահաւոր ճնշումներու եւ ազդեցութիւններու տակ, սակայն չջնջուեցաւ, որովհետեւ պահպանուեցաւ անոր ազգային դիմագիծը, նկարագիրը: Պահպանուեցան լեզուն, հաւատքն ու մշակոյթը:

Ս.Մ.- Կայ այլ երես մը. այսօր, նորարարութիւններ կը ներկայանան նաեւ արուեստի զարգացման բացատրութեամբ: Մեր դիմաց պարզուող ընդհանուր պատկերը նկատի ունենալով, ի՞նչ կրնաք ըսել այս մասին. ո՞ր արտայայտութիւնները կարելի է սեպել իբրեւ մեր երգարուեստը զարգացնող երեւոյթներ, կամ նկատել վաղանցուկ ու անարժէք: Չափանիշը ի՞նչ է:

Թ.Պ.- Իրաւ չափանիշը՝ մակարդակի պահպանումը՝ լիարժէք արհեստավարութիւնն է:

Ս.Մ.- Սրհեստավարժ հասկացութիւնը նա-

եւ կը բացատրուի անով, որ անձ մը կամ խումբ մը իր ապրուստը կը շահի երգի մատուցման ճամբով: Ձեր ըմբռնումով, ի՞նչ է արհեստավարժութիւնը. ո՞վ է իրաւ արհեստավարժը:

Թ.Պ.- Արհեստավարժը ան է, որ իր արուեստին լաւագոյնս կը տիրապետէ, եւ ոչ թէ ան՝ որ կը փորձէ տուեալ մասնագիտութեան մէջ տարրական, սկսնակի շարժումներ կատարել: Արհեստավարժը տուեալ կալուածին կը տիրապետէ իր ամբողջութեանը մէջ. ծանօթ է պատմութեան, գրականութեան, տեսութեան... Եւ ինք այդ արուեստին լաւագոյն կրողն է: Մեր արուեստը հիմա կը կաղայ, որովհետեւ ասպարէզ իջած են բազմաթիւ համբակներ, որոնք իրենք զիրենք կը համարեն մասնագէտ: «Համբակ» բառը Ջիւանիին կը պատկանի: Այսօր անարժէքներ ստեղծած են անարժէքութեան դաշտը, ասոնք մարդիկ են, որոնք կը ներկայանան իբրեւ մասնագէտներ: Այդպիսիներ չեն բաւականաճար միայն իրենց կատարած անարժէք երգերը ներկայացնելով, այլ նաեւ կը նստին եւ ուրիշներու կատարումները կը մեկնաբանեն: Սարդիկ՝ որոնք դեռ իրենք մեկնաբան չեն...: Խնդրին հիմքը՝ արհեստավարժութիւնն է: Չմոռնանք՝ որ բոլոր ժամանակներուն ալ եղած են սիրողական դրսեւորումներ, սակայն մշակոյթը պահպանուած է ու փոխանցուած՝ միայն արհեստավարժներու կողմէ: Արհեստավարժները ունին նաեւ կարելոր այլ առաքելութիւն մը. պատրաստել զիրենք փոխարինող, իրենց յաջորդելու կոչուած արհեստավարժներ: Մեր պարագային, կ'աշխատինք ապահովել աշուղական արուեստի շարունակականութիւնը՝ արհեստավարժութեան մակարդակին վրայ: Սիրողականը չի կրնար անհետանալ հրապարակէն: Խնճոյքներու եւ տարբեր առիթներու՝ մարդիկ կ'երգեն. երգը սիրուած բան է զանգուածներուն կողմէ: Սակայն անոնք չեն շարունակականութեան ու զարգացման պահապանները, այլ՝ իսկական արհեստավարժները: Եւ պէտք չէ կարծել, որ արհեստավարժութեան կողքին ընթացող սիրողականն ու անարուեստը կարելի է բոլորովին թօթափել: Ինչպէս որ աղամանդի կողքին կայ փայլուն ապակին, նոյնպէս ալ արհեստավարժներուն կողքին պիտի ըլլան այսպէս կոչուող՝ սիրողականներ: Խնդիրը ուրիշ բան է. մեր ժողովուրդի ճաշակը պէտք է բարձրացնել այնքան,

որ անոր արուեստի պահանջները համապատասխան ըլլան բարձր որակի արուեստի: Այլ խօսքով, հայ երաժշտասերը չերթայ ականջ տալու այն աղմուկին, որ աժան կերպով կը տրամադրուի իրեն, այլ լաւագոյնս ճանչնայ մեր երաժշտութեան բարձր արժէքները, դառնայ անոր տէրը, ապրի անոնցմով, իր երեխաները հաղորդակից դարձնէ անոնց...

Ս.Ս.- Միջոցներ... Դերակատարներ...
պատասխանատուութեանց բաշխումը...

Թ.Պ.- Պարզ չէ. բարդ խնդիր է: Հայրենիքը այսօր ապահով կացութեան մէջ չէ. մենք յարատեւ պատերազմի մէջ ենք: Սփիւռքի մեր հայրենակիցները հաւանաբար այս իրականութիւնը լիովին չեն զգար: Ներկայի դադարը յարաբերական հանդարտութիւն է: Պայքարն ու պատերազմը կը յարատեւեն: Մեր ճիգերուն մեծագոյն բաժինը լարուած է ի խնդիր հայրենիքի ապահովութեան: Այս վիճակը կրնայ երկար տեւել, սակայն միաժամանակ, կարելի չէ մեր մշակոյթի ճակատագիրը բախտի քմահաճոյքին թողուլ: Եթէ մեր հայրենիքին մէջ ապրող ժողովուրդը կորսնցնէ իր նկարագիրին հիմնական գիծերը, արդէն ճամբայ բացուած կ'ըլլայ հայրենիքի կորուստին: Այդ տարածքին վրայ պիտի ապրի մարդոց խումբ մը, որ հայրենք չունի: Հայաստանը կը դադրի հայրենիք ըլլալէ, իսկ անոր վրայ ապրող հաւաքականութիւնը կը կորսնցնէ ազգ ըլլալու արժանիքը, կոչումը, նկարագիրը, կը դառնայ որեւէ ժողովրդային խմբաւորում, որ կ'ապրի պատահական տարածութեան մը վրայ: Մենք մեր հիմնական հարցերը լուծելու միայն մէկ ճամբայ ունինք. այս ճշմարտութեան գիտակից պէտք է ըլլայ իւրաքանչիւր հայ, հայրենիքի մէջ թէ Սփիւռքի. Հայ Դատէն սկսեալ ու բոլոր հարցերը դիմագրաւելու միջոցը՝ մեր բոլոր կարողականութեանց մէկտեղումն է, որպէսզի հզօրանայ մեր հայրենիքը, որ յոյսն է վաղուան մեծ Հայաստանին: Անկարելի բան չէ մեր կարողականութեանց ու միջոցներուն մէկտեղումը, որ մեզի պիտի ընծայէ հզօրանք, ու մեծերը պիտի մղէ հաշուի նստելու մեզի հետ: Այսօր, մեծ ու հզօր պետութիւններ այս ձեւով է որ հաշուի կը նստին փոքրերու հետ: Եթէ մենք յաջողինք այս ընել, դուռը կը բանանք նաեւ մշակութային ու այլ խնդիրներու լուծման առջեւ: Մէկ խօսքով, հզօր հայրենիքը կարողութիւնը կ'ունենայ տէր

կանգնելու թէ՛ Կոմիտասին, թէ՛ Սայաթ Նովային, թէ՛ Մաշտոցին:

Պ.Ա.- Ջիւանիի մօտ ալ այս գաղափարն է տիրապետողը: Եթէ լաւ ուսումնասիրենք **Ջիւանին**, յստակ կը դառնայ, որ անոր մօտ տիրապետողը, գերակշռողը ո՛չ սէրն է, ոչ ալ որեւէ մասնաւոր այլ մտածում ու զգացում, այլ՝ օտարամոլութեան դէմ պայքարն է: Չորս հազար տարուան ծիրանին ամէն տեղ է, իր հոգիին ամբողջ պրիսմակը լեցնողն է, զայն գունաւորողն է ընդդէմ օտարամոլութեան: Այս նկատումով ալ, ըստ իս, **Ջիւանին** մեր հայկական-հայկականութեան դուռները բացող անհատականութիւնն է, աւելի քան Սայաթ Նովան, որքան ալ վերջինը ստեղծագործած ըլլայ երեք լեզուներով, ըլլայ համամարդկային զգացումներու մարմնաւորումը: **Ջիւանիի մօտ տիրապետող է հայկականութեան գործօնը՝ իր բոլոր ստորոգելիներով, լեզուով ու երգային ամբողջ համակարգով:**

Թ.Պ.- Այո՛, Սայաթ Նովան մեծ անհատականութիւն է, համամարդկային քաղաքականութեան բարձրագոյն շերտի չափանիշներով: Իսկ **Ջիւանին**՝ հայկական իմաստով համազգային մեծ արժէք է: Կը կարծեմ, որ **Ջիւանիի** մօտ մարգարէական լոյս կայ, ոչ միայն միտքին ու հոգիին, այլ նաեւ իր ժառանգ թողած մշակոյթին մէջ: Ան ո՛չ միայն մեր ժողովուրդը ճանչցած է իր արտայայտութեանց բոլոր շերտերով, այլ նաեւ մեզի թելադրանքներ կատարած է ճիշդ ապրելու իմաստով, հայ մարդուն ցուցմունք տուած է հայավարի ապրելու, անոր մէջ տեսած է մեր ժողովուրդի յաւերժութեան խարիսխը: Այս պատճառով ալ **Ջիւանին** հայ աշուղական արուեստի, դպրոցի հիմնադիրն է: Իրմէ առաջ ունեցած ենք վիրահայ, պարսկահայ կամ տաճկահայ դպրոցները, սակայն **Ջիւանի**ով հիմնուած է հայ աշուղական ազգային դպրոցը: **Ջիւանիի** հանճարն էր որ հասկցաւ թէ հայ երգի պատուանդանը միայն հայ ժողովրդական երգն է ու անոր վրայ վեր խոյացած՝ հոգեւոր արհեստավարժ երգը, որ ունի հազարամեակներու պատմութիւն: Իրմով սկսածը զարգացում ապրեցաւ հայ աշուղական արուեստին մէջ, կերտելով ազգային բացառիկ երգարուեստ:

Ս.Ս.- Օտար ազդեցութիւններով տարուելու երեւոյթը ինչո՞վ կը բացատրէք: Պարզ

օտարամոլութեամբ, սեփականին մասին անհրաժեշտ գիտելիքի պակասով...

Թ.Պ.- Բացատրեմ իմ կալուածիս վերաբերող իրականութիւններով, օրինակներով: Սուլթանական իշխանութեան ենթակայ հայութիւնը իրաւունք չունէր թրքերէնէ այլ լեզուով արտայայտուելու հասարակական վայրերու մէջ: Երբ երգողը գտնուէր երեք եւ աւելի անձերու ներկայութեան, արդէն հասարակական վայրի մէջ էր: Իսկ աշուղը պէտք է երգէր երեքէն շատ աւելի անձերու ներկայութեան. ու պէտք է երգէր թրքերէնով: Այդ պատճառով ալ ունեցած ենք բազմաթիւ տաղանդաւոր աշուղներ, որոնք ստեղծագործած են թրքերէնով, անոնցմէ հայերէնով ժառանգութիւն չէ մնացած, իսկ անոնց թրքերէնով արտայայտութիւնները՝ արուեստի գոհարներ են: Ես համոզուած եմ, որ այդ ստեղծագործութիւնները մեր ազգային հարստութեան մաս կը կազմեն ու անհրաժեշտ է տէր կանգնիլ անոնց: Ճիշդ այնպէս՝ ինչպէս տէրն ենք Ուիլիըմ Սարոյեանին, Շարլ Ազնաւուրին, մեզի կը պատկանի Յովհաննէս Այվազովսքին...

Պ.Ա.- Մերն են նաեւ ամբողջ գաւառական ու ազգագրական երգերը, որոնց մէջ կան թրքերէն կամ քրտերէն բառեր-արտայայտութիւններ: Կան երգեր, որոնց լեզուն տեղայնական է. քրտերէն է կամ թրքերէն, սակայն ոգին ու ստեղծագործական յղացքը հայկական են: Ասոնք պէտք է մեր ժառանգութեանց մէջ նկատի առնուին իբրեւ հայկական գոհարներ...

Ս.Մ.- ...Ինչպէս որ հայ են Թուրքիոյ մէջ ապրող ու բռնի կերպով իսլամացած-թրքախօս դարձած հայերը: Սակայն այդ մասին խօսիլը մեզ ուրիշ տեղ կը տանի: Եկէ՛ք, վերադառնանք երգի-երաժշտական արուեստի կալուածին: Ակնարկեցիք, որ Զիւանիի եւ մեր երգի պատուանդանը կը կազմէ ժողովրդային ու հոգեւոր երաժշտութիւնը: Կրնա՞ք աւելի մանրամասնել այս յարակցութիւնը:

«ԱՐԵՒԵԼՔԻ ԿԱՍԱՐԵԽՈՒՏՔԻ ՅԱՐԻԼ ԾԻՇԴ ԸՆԹԱՅՔ ՉԷ»

Թ.Պ.- Նախ ըսեմ, որ ցաւօք սրտի, ես այսօր հայ հոգեւոր երգին մէջ ալ խնդիրներ կը տեսնեմ: Մենք հոս ալ հեռացած ենք հայկական ոգիէն, հայ հոգեւորականի երգեցողութեան մէջ

ալ նկատելի է լուրջ փոփոխութիւն: Շատեր քաղաքակրթութիւնը տեսան միայն Արեւմուտքի մէջ ու անոր յարելով՝ հեռացան հայեցի երգեցողութեան ճաշակէն ու ոգիէն: Ընդունելի չէ, որ հայ հոգեւորականը մեր եկեղեցւոյ մէջ երգէ եւրոպացիի նման, համարելով որ այդ ոճը աւելի բարձր է իրականութիւնը այդպէս չէ: Մենք արեւելքի ժողովուրդ ենք, սակայն ճիշդ այդ Արեւելքին մէջ մենք կ'առանձնանանք մեր հայկականութեամբ. մենք Հայկական Արեւելք ենք, եւ բացառիկ տեղ ունինք հոն, նաեւ աշխարհագրական իմաստով: Իմ մէկ ուսուցիչս շատ լաւ բանածեւած էր մեր դրութիւնը. կ'ըսէր՝ մենք Արեւելք ենք Արեւմուտքի համար, եւ Արեւմուտք ենք Արեւելքի համար: Այս հանգամանքով ալ, մեր տեղը բացառիկ է Արեւելքի ու Արեւմուտքի միջեւ: Ցաւալին այն է, որ մենք մեր առանձնայատկութիւններուն մէջ ու անոնցմով վերընծիւղուելու, կատարելագործուելու փոխարէն, մէկը ինքզինք կը նետէ Արեւմուտքի գիրկը, ուրիշ մը կը նետուի Արեւելքի գիրկը: Հետեւա՞նք... Դիմագիծի խաթարում:

ՕՏԱՐ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ԵՒ ՀԶՕՐ ՊԱՏԿԵՐԱՍՓԻՒՌԻ ԴԵՐԸ

Ս.Մ.- Մեկնելով ձեր այս մատնանշումէն, ինչպէ՞ս բացատրել արդիականութեան, եւրոպականութեան անուան տակ տեղի ունեցող երաժշտական ողողումը... Մեր երիտասարդութիւնը այսօր զանգուածաբար կը յարի դէպի մեր այն երգիչները, որոնք բեմական-ցուցադրական՝ «ՇՕ»ի տրամաբանութեամբ բեմ կու գան ու կը դառնան մէկ-մէկ կուռք: Բնականաբար յարգելի են արուեստով ներկայացողները, սակայն յաճախ անորակն ու աղմուկը իսկական խառնիճաղանձ կը ստեղծեն:

Թ.Պ.- Սա ցաւալի իրողութիւն է նաեւ Հայաստանի մէջ: Գիտէ՛ք, պատկերասփիւռը զօրաւոր մեքենայ է: Երբ անիկա կը գործադրուի ոչ-ճիշդ նպատակի համար, երբ միայն աժան միջոցներով դրամ շահիլ կը դառնայ նպատակ՝ հո՞ս կը հասնինք: Պատկերասփիւռը, ըլլալով հզօր միջոց, պէտք է ծառայէ նաեւ ազնիւ նպատակի, դաստիարակէ նոր սերունդները: Ի՞նչ կարելի է սպասել այն պատանիէն ու երիտասարդէն, որ առիթը չէ ունեցած ծանօթանալու Կոմիտասին

ու Սայաթ Նովային: Անոր պարզապես... աղբ կը մատուցուի առատօրէն: Դարմանը, իմ կարծիքով, կը սկսի անկէ, որ գոնէ հայրենիքի մէջ պետական լուրջ վերահսկողութիւն հաստատուի պատկերասփիւռի վրայ: Սփիւռքի մէջ նման բան կարելի չէ, որովհետեւ չունին ազգային նման կառոյց, որ կարողանայ նման վերահսկողութիւն գործադրել:

Ս.Մ.- Սփիւռքի պարագային, այլապէս դիրքին լուծելի երես մը կայ: Գիտե՞ք: Սփիւռքը միաժամանակ հայաստանամետ է ու հայաստանակեդրոն. բացատրեմ. խորհրդային տարիներուն թէ այսօր, ինչ որ Հայաստանէն կու գայ, դիրութեամբ կ'ընկալուի Սփիւռքի մէջ: Անցեալ փուլին, Սփիւռքի մէջ երաժշտական-երգի ծաշակի բարելաւում տեղի ունեցաւ շնորհիւ Հայաստանէն հասնող երգին, երաժշտութեան: Երգի-պարի համոյթը կամ համբաւաւոր երգիչներու եւ երաժիշտներու գործերը տարածող ձայնապնակներն ու յաճախակի երգահանդէսները մեծ բաժին ունեցան բարեշրջումին մէջ: Ասիկա շարունակւեցաւ մինչեւ 90ական տարիները, թէ՛ դասական եւ թէ ժողովրդային երգի-երաժշտութեան կալուածներուն մէջ:

Թ.Պ.- Ճիշդ էք: Այդ տարիներուն Սփիւռք կու գային արհեստավարժ փրոֆեսիոնալ երգիչներ ու երաժիշտներ, արուեստագէտներ, խումբեր: Այդ տարիներուն, դուք Սփիւռքի մէջ հազիւ թէ հանդիպէիք սիրողական երգիչի մը կամ երաժիշտի մը: Այսօր, ճիշդ հակառակն է, ամէն բան գլխիվայր շրջուած է: Հիմա արհեստավարժները զրկուած են յենարանէ ու միւսական միջոցներէ, իսկ սիրողականները, ունենալով միւսական կարելիութիւններ, ողողած են հրապարակը եւ իրենց հակակշիռին ենթարկած են նաեւ սփիւռքեան բեմերը: Տակաւին, մեր մամուլն ալ յաճախ կը մասնակցի այս տարօրինակ երթին: Թերթերու մէջ մեծադիր որակականներով կը ներկայացուին նման երգիչներ ու խումբեր. այս ներկայացումն ալ կ'ըլլայ պատահական գրողներու կողմէ: Աժան ու անհիմն կերպով կը շռայլին «հայրենի տաղանդաւոր, սիրուած համբաւաւոր» որակումները, կը գրեն՝ «աննախադէպ երգահանդէս...»: Նման պատկեր չէք տեսներ հայրենիքի մէջ: Եւ այս որակումները կը տրուին մարդոց, որոնց անունը հայրենիքի մէջ չէ

լսուած իսկ. ի յայտ կու գայ, որ անոնք հեռաւոր ազգականներ կամ խնամիներ ունին հոս...:

Պ.Ա.- Ցաւալի երեւոյթ է: Կ'ուզեմ հոս փակագիծ մը բանալ եւ հարցում մը ուղղել մեր հնագոյն դարաշրջաններու երգերուն մասին: Օրինակ, Խորենացիէն մեզի հասած Վահագնի ծնունդի առասպելին մասին արձանագրութիւն կայ, թէ անոնք երգուած են գողթան երգիչներու կողմէ. այդ շրջանէն մեզի երաժշտութիւն չէ հասած: Ի՞նչ է ձեր կարծիքը՝ այդ ստեղծագործութեանց երգուած ըլլալուն մասին:

Թ.Պ.- Ո՛չ միայն Խորենացիէն, այլ նաեւ Փաւստոս Բիւզանդէն ու այլ պատմագիրներէ մեզի հասած են մեր հին գրականութենէն, մշակոյթի արտայայտութիւններէն պատառիկներ. Վահագնի ծնունդը անոնցմէ մէկն է, կան նաեւ Արտաշէսի ու Սաթենիկի կամ Արտաւազդի պատմութիւնները: Այո, այդ բոլորը իրենց օրերուն երգուած են, ու պատմութիւնը կը վկայէ այդ մասին. անոնցմէ պատառիկներ հասած են գուսանական երգերու ճամբով: Արդէն «գուսան» բառի ստուգաբանութեան մէջ կայ այն կարծիքը, ըստ Աճառեանի, որ արմատը «գովասանական» բառն է, սա պահլաւերէնի ճամբով դարձած է «գուսան» ու վերադարձած է հայերէնին՝ իբրեւ նոր եզր: Յամենայն դէպս, սա լեզւաբանի մասնագիտութեան կալուածին կը պատկանի, չեմ ուզեր այս մասին մանրամասն խօսիլ, որովհետեւ ես աւելի աշուղագէտ եմ: Իսկ «աշուղ» բառին արմատը՝ արաբերէն «աշք», այսինքն՝ «սէր» բառն է: Այս բառը որդեգրուած է տարբեր ազգերու բառամթերքին մէջ, ըստ իրենց բառաստեղծման ու ոճին: Հայերէնի մէջ անիկա դարձած է «աշուղ», պարսկերէնի մէջ՝ «էշխ», թրքերէնի մէջ՝ «աշըք», եւայլն: Խորհրդային տարիներուն թիւրիմացութիւն մը ծագեցաւ եւ այս երկու եզրերը իրարու խառնըւեցան: «Աշուղ»ի փոխարէն սկսան գործածել «գուսան» բառը, առանց անդրադառնալու, որ անոնք տարբեր երեւոյթներ են, ոչ միայն ժամանակի առումով, այլ նաեւ իբրեւ արուեստի տեսակ: Գուսանական երգերը ազատ ոճի ստեղծագործութիւններ են, մինչդեռ աշուղական երգերը՝ խստագոյն կանոններու եւ տաղաչափական օրէնքներու ենթակայ երգեր են: Բացի անկէ, գուսանականը մեր հնագոյն ազգային բանաստեղծութեան տեսակն է, իսկ աշուղականը

արեւելքի մշակոյթներէ մեզի անցնող արուեստն է, որ Զիւանիի հանճարին շնորհիւ վերջնականապէս ազգայնացուածն է:

**«ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՐԳԻ ՈՂՆԱՍԻՒՆԸ՝
ՀՆՇԵՐԱՆԳՆ Է, ԿԸ ԲԽԻ
ՄԱՅՐԵՆԻԻ ՀՆՇԵՐԱՆԳԷՆ»**

Պ.Ա.- Այս ծիրին մէջ, յանկարծաբանութիւնը ի՞նչ բաժին եւ տեղ ունի. ըսիք, որ աշուղականը կանոնագրուած խիստ օրէնքներու կը հետեւէր, եւ սակայն, աշուղը նաեւ տեղւոյն վրայ ստեղծագործութիւն կը կատարէ. արդեօք յանկարծաբանութիւնն ալ որոշ օրէնք ունէ՞ր...

Թ.Պ.- Յանկարծաբանութիւնը աշուղական արուեստի կարեւոր յատկանիշներէն մէկն է, սակայն մնալով աշուղական արուեստի օրէնքներուն սահմանին մէջ: Սա կախում ունէր տուեալ աշուղի տաղանդէն: Տաղանդաւոր աշուղը կարող էր յանկարծաբանել, սակայն տաղաչափական օրէնքներու սահմաններուն մէջ, այսինքն՝ բանաստեղծական յանգերու եւ շեշտադրական ոտքերու ճշգրիտ ձեւակերպումով. անոր հետ հաշտ կ'ընթանար մեղեդին: Կ'ուզեմ կարեւորութեամբ շեշտել հետեւեալը. «ազգային երգ» ձեւակերպումը ունի նուրբ բացատրութիւններ ու հասկացութիւններ. մեղեդին կրնայ հայկական ըլլալ, սակայն մեղեդիով չի պատճառաբանուիր հայերէն երգը: Ազգային երգին առանցքը, ողնասիւնը՝ ազգային հնչերանգն է, որ կը բխի մեր մայրենի լեզուի հնչերանգէն: Երգը՝ հայ երգ է, ազգային երգ է, եթէ անոր առանցքը ազգային հնչերանգն է: Այլապէս՝ չէ: Կան ժողովրդական երգեր, որոնք ունին միեւնոյն մեղեդին ու կ'երգուին տարբեր ժողովուրդներու կողմէ, սակայն հնչերանգը կը տարբերի. օրինակի համար, «Ալ Այլուդս» երգը հայը կ'երգէ ի՞ր հնչերանգով, թուրքը, ազերի կոչուած թուրքը ու քիւրտը՝ իրենց հնչերանգներով, ու հոս է որ կը ստեղծուին տարբերութիւնները: Նման երգեր ունին տարածաշրջանի պատկանելիութիւն, սակայն երգելու ձեւը կը բնորոշուի տուեալ ժողովուրդի լեզուին հնչերանգի իւրայատկութեամբ: Մենք, գիտական մօտեցում ունեցող ժողովուրդ ըլլալով, այս իրականութիւնը կ'ըսենք պարզօրէն, մինչդեռ մեր դրացիները հակամէտ են ամէն բան իւրացնելու եւ վերագրելու իրենց: Կը մոռնան թէ իրենք ո՞ր էին, երբ մենք արդէն հոս էինք...

Ա.Մ.- Մեր ազգային երգի, հարազատ հայ երգի յառաջիկայ զարգացումը ինչպէ՞ս կը տեսնէք. բնականաբար ոչ բացարձակօրէն կառչելով կամ պատանդ մնալով անցեալին, որովհետեւ իւրաքանչիւր դարաշրջան իրեն հետ նորութիւն կը բերէ ու կը նպաստէ այդ զարգացման:

Թ.Պ.- Զիւանիական մտածողութեամբ. այսինքն յենուլ մեր առողջ արմատներուն, տիրապետել մեր ամբողջ հարստութեան, ճամբայ ելլել ճիշդ այս տեղէն. հարուստ գաղափարներով ու գիտելիքով օժտուած մարդը՝ ունակ է նոր մտածողութեան, նոր ժամանակներուն պահանջած ձեւերու ստեղծման, սակայն արդէն իսկ իր մէջ ունենալով հարազատին աւիշը: Առանց մեր ազգային մշակոյթին իւրացման, վաղը ազգային հարազատ մշակոյթ ստեղծել չենք կրնար (ընդգծ. Բ.):

Ա.Մ.- Մանրամասները. ինչպէ՞ս բացատրել, օրինակի համար, ճագ երաժշտական ոճի մուտքը մեր ժողովրդային երաժշտութեան մէջ:

Թ.Պ.- Պէտք չէ վախճալ. անցեալին, երբ սեմֆոնիք ու օփերային արուեստները մուտք գործեցին Հայաստան, կային որոշ մտավախութիւններ. բայց մենք ունեցանք ԱԶԳԱՅԻՆ սեմֆոնիա եւ օփերա: Թող ճազով զբաղին այնպիսի մարդիկ, որոնք կը տիրապետեն մեր ազգային երաժշտական արուեստի յատկանիշներուն, կը տիրապետեն Կոմիտասին, Սայաթ Նովային ու Արամ Խաչատուրեանին: Այս մեկնարկով ստեղծագործող հայ արուեստագէտը կրնայ ճագ ոճով հայկական երաժշտութիւն ստեղծել: Ես չեմ հաւատար, որ ճագի հետեւող արուեստագէտը ազգային դիմագիծ չունի, որ ազգին ալ որ պատկանի, որովհետեւ առանց դիմագիծի արուեստը ոչ մէկուն պէտք է: Իմ կարծիքով, անդիմագիծ մշակոյթը անարժէք երեւոյթ է:

ԱԱՐԳԻԱ ՄԱՅԱԵՐԷՏԵԱՆ
Լոս Անճելըս, Մարտ 2009

**Օանօթ.- Բոլոր ընդգծումները՝ «Բագին»ին:*

ՄՇԱԿՈՅԹ ԵՒ ՄՇԱԿՈՅԹԻ ԳՈՐԾԻՉՆԵՐ

ԴԱԿԱՅՈՒԿԻ ԵՈՇԻՄՈՒՐԱ՝ ԾԱԲՈՆՑԻ ԳԻՏՆԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՒ ՀԱՅԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

ԲԱԳԻՆԻ խմբագրատուն այցելեց ինքնատիպ հիւր մը, ճաբոնցի մտաւորական Դակայուկի Եոշիմուրա, որ հայերէն կը խօսէր Ծագող Արեւու երկրի զաւակի շէշտով: Չարմանալի ոչինչ կայ, երբ հայերս ալ կը խօսինք բաբելական բոլոր լեզուներու շէշտով: Փոքրիկ ժողովուրդ ենք, բայց միշտ պատահած է որ մեր լեզուով, մշակոյթով եւ պատմութեամբ հետաքրքրուող օտարներ ըլլան: Ինչո՞ւ այս ուսումնական անձնաւորութեան մտքի հորիզոնին վրայ երեւցած էին Հայաստանը, հայերը, հայոց պատմութիւնը: Չրոյց մը Դակայուկի Եոշիմուրայի հետ ամիթ էր ներազգային մթնոլորտէ դուրս գալու եւ ընդունուած գնահատման տարազներէ հեռանալու, եւ մենք մեզ դիտելու հեռուներէ եկած գիտակ անձի մը աչքով:

ԲԱԳԻՆ.- Դակայուկի Եոշիմուրա, զարմացած ենք: Զիչ մը խօսեցէք թէ ինչպէ՞ս եւ ինչո՞ւ ձեր մէջ արթնցած է հեռաւոր Հայաստանով եւ հայերով հետաքրքրութիւնը:

Դակայուկի Եոշիմուրա.- Իրաւացի էք: Ինչո՞ւ ճաբոնցի մը, որ հայերու հետ կապ չունէր, կ'ուսումնասիրէ Հայոց Պատմութիւնը: Նախապէս ես ռուսագէտ էի: Տասնըհինգ տարի առաջ, երբ սկսայ ուսումնասիրութիւններս, արդէն տեղի ունեցան ազգային հակամարտութիւններ Նախկին Խորհրդային Միութեան մէջ, Տաճիկստան, Վրաստան, Լեռնային Ղարաբաղ, եւայլն: Սովետական իշխանութիւնը քարոզչութիւն կատարած էր, ըստ որուն երկրին մէջ ազգային հարցերը արդէն լուծուած էին: Սակայն իրականութիւնը հակառակն էր: Եւ այն ատեն է որ զիս հետաքրքրեցին փոքրամասնութիւններու պատմութիւնները:

Բ.- Ծանոթանալու համար Հայոց Պատմության եւ հայ ժողովուրդին, մնացած էք Հայաստանի Հանրապետության մէջ: Խօսեցէ՛ք այդ մասին:

Դ.Ե.- Ես երկու տարի ապրեցայ Հայաստան, որպէսզի զբաղիմ Հայոց Պատմութեամբ, ուսումնասիրեմ ժողովուրդը: Այդ երկու տարիներու ընթացքին նկատեցի, որ հայերը հիւրասեր եւ շատախօս ազգ են: Ճաբոնցիները Նոյնպէս հիւրասեր են, բայց անոնք լաւ կը լսեն հիւրերու ցանկութիւնները, իսկ հայերը կը փորձեն ուրախացնել հիւրերը, իրենց տունները կը հրաւիրեն, ճաշ կը հիւրասիրեն, տարբեր թեմաներով կը զրուցեն: Ճաբոնի մէջ, երկրի արդիւնաբերականացման պատճառով այս սովորութիւնը կը թուլնայ, այլեւս յաճախ զիրար չեն հրաւիրեր: Բացի ասկէ, Ներկայի ճաբոնցիները աշխատանքային ժամերու ընթացքին քիչ կը խօսին, քանի որ եթէ զրուցելով աշխատին կը սխալին իրենց գործին մէջ եւ կը պատժուին: Այս պատճառով ալ ճաբոնական ապրանքները լաւ սարքուած են եւ ճաբոնի տնտեսութիւնը զարգացած է: Իսկ հայաստանցիները, Նոյնիսկ աշխատելու ժամանակ, զիս կը խօսեցնեն եւ երկար ժամանակ կը զրուցեն: Խանութին մէջ ես հաճոյքով գնումներ կը կատարեմ, սակայն կը թուի թէ իրենք շատ չեն աշխատիր: Հիւրասիրութիւնը կարելոր է լաւ ընկերութիւն հաստատելու համար, բայց եթէ այդքան շատ ըլլայ, լաւ եւ գործնական արդիւնք չի ստացուիր: Աւելցնեմ նաեւ որ ճաբոնի մէջ լաւ չեն ճանչնար Հայոց Պատմութիւնը:

Բ.- Քանի որ այսքան մօտէն դիտած էք հայաստանցիները, իբրեւ խորհրդային համակարգէ դուրս եկող ժողովուրդ, ինչպիսի՞ արժեւորում ունիք անոնց նկատմամբ:

Դ. Ե.- Հայաստանցիները դեռ իրենց մտքին մէջ սովետական են եւ անոր համար կը մտածեն երկրէն դուրս գալու եւ փող հաւաքելու մասին:

Բ.- Այս արտայայտութիւնը ինքնատիպ ձեւ մըն էր բացատրելու համար աղետ-արտագաղթը: Վստահօրէն Հայաստան ձեր կեցութեան ընթացքին շփուեցաք երկրի մշակոյթին հետ: Ինչպէ՞ս ընկալեցիք այդ մշակոյթը որ այնքան տարբեր է ձեր մշակոյթէն:

Դ.Ե.- Հայկական մշակոյթը հարուստ է: Հայաստանի մէջ ուշագրաւ է զարգացած դասական երաժշտութիւնը: Ես մանաւանդ շատ սիրեցի Արամ Խաչատուրեանի եւ Կոմիտասի գործերը:

Բ.- Ճաբոնի մէջ ծանօ՞թ են հայ երաժիշտները:

Դ.Ե.- Խաչատուրեան ծանօթ է, որոշ շրջանակներու մէջ ծանօթ է նաեւ Կոմիտաս:

Բ.- Իսկ Ճաբոնի մէջ ծանօ՞թ են հայ գրականութեան, հայ գրողներու գործեր թարգմանուա՞ծ են:

Պահ մը լռութենէ ետք, պատասխանեց.

Դ.Ե.- Ուիլիըմ Սարոյեան թարգմանուած է: Այդքան:

Բ.- Ուիլիըմ Սարոյեան հայածնունդ գրող է, հայագիր գրող չէ, իսկ ազգային գրականութիւնը կ'ըլլայ ազգային լեզուով: Իսկ ըսելիք ունի՞ք սփիւռքահայերու մասին:

Դ.Ե.- Սփիւռքահայերը, մասնաւորաբար մեծ քաղաքներու մէջ ապրողները,

ուրիշ են: Փարիզ, Մոսկուա եւ այլ քաղաքներ, հայկական վաճառատուներու մէջ եւ կը տեսնեմ հայեր, որոնք շատ կը զարմանան երբ ինծի հետ կը խօսին, երբ զիրենք կը խօսեցնեմ, բազմաթիւ հարցումներ կ'ուղղեն ինծի: Սակայն երբ մարդ կու գայ, մեր գրոյցը կանգ կ'առնէ, շուտով միւս գործին կը սկսին: Կ'երեւի թէ ուրիշ ազգերու հետ զօրաւոր մրցակցութիւն կայ:

Բ.- Քանի որ հոս ենք, Պէյրութ, առիթ ունեցա՞ք ծանօթանալու այստեղի հայերուն եւ ի՞նչ են ձեր տպաւորութիւնները:

Դ.Ե.- Կարծեք Եւրոպայի հայերէն ամէլի գրուցասեր են, իսկ հոս ամէլի աշխատասեր են հայաստանցիներէն: Նկատեցի նաեւ որ դեռ հայկական ամանդոյթները կը պահպանուին: Հասարակական վիճակ կը ստեղծէ ապրողներու բնաւորութիւնը: Հոս ալ նկատեցի որ մշակութային կեանք կայ:

Բ.- Ըսիք որ հայ հեղինակներ չեն թարգմանուած ճաբներէնի: Ինծի ծանօթ չեն ճաբոնցի յայտնի գրողներ: Թերեւս թերացում է, բայց օտար այլ լեզուով մըն ալ չեմ կարդացած անոնց գործերը: Կրնա՞ք մեծ գրողի մը անունը յիշել:

Դ.Ե.- Հարուքի Միւրաքամի:

Բ.- Կը յուսամ որ մինչեւ մեր յաջորդ հանդիպումը կարդացած կ'ըլլամ Հարուքի Միւրաքամիէն գիրք մը, կամ այլ հեղինակէ: Կը յուսամ նաեւ որ մինչեւ մեր յաջորդ հանդիպումը հայագիր հեղինակի մը գործը ծանօթացուած կ'ըլլայ ճաբոնի հասարակութեան:

Դոկտ. Դակայուկի Եռչիմուրա սորված է հայերէն, արեւելեան աշխարհաբար, խորհրդային ուղղագրութեամբ, Թոքիոյի համալսարանի արտաքին յարաբերութիւններու ուսումնասիրութեանց բաժինին, հետազօտական կաճառին Ասիոյ եւ Ափրիկէի լեզուներու եւ մշակոյթներու դասախօս է:

Յուսանք որ, Հայաստանի Հանրապետութեան եւ Սփիւռքի մտաւորականութեան եւ Դակայուկի Եռչիմուրայի միջեւ կը հաստատուին սերտ կապեր, որպէսզի կարելի ըլլայ արդիւնաւետ կամուրջ հաստատել հայ եւ ճաբոնցի ժողովուրդներուն միջեւ:

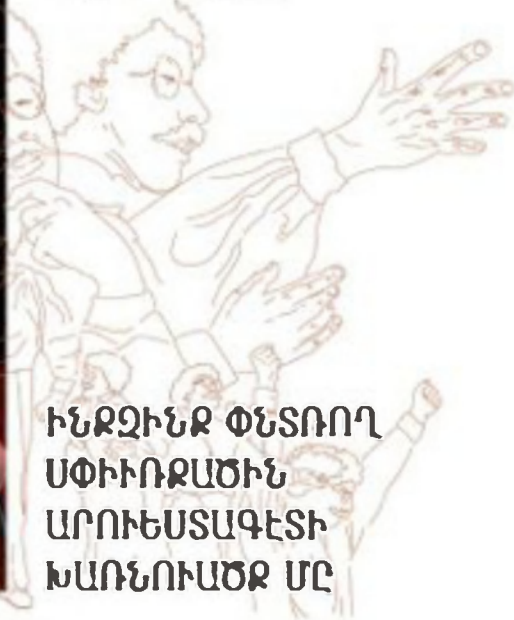
Բ.

Մարտ 2009

ՎԻՉԷՆ՝

**ԻՆՔՉԻՆՔ ՓՆՏՈՈՂ
ՍՓԻՌՔԱԾԻՆ
ԱՐՈՒԵՍՏԱԳԷՏԻ
ՆԱՌՆՈՒԱԾՔ ՄԸ**

Կան որոշ դիմագիծ ունեցող արուեստագետներ, գծուած ուղիով, մեծանուն կամ ոչ: Ուրիշներ, պայմաններու կամ իրենց անհանդարտ եւ յուզական խառնուածքի բերումով, կը փնտռեն իրենք զիրենք կամ այլ բան: Թերեւս կ'անսան երազներու: Սփիւռքածին տիպար է Վիգէն, արուեստի եւ գեղեցիկի իր բնական հակումներուն եւ կացութիւններու յառաջացուցած ճեղքներուն միջեւ բռնուած: Եթէ ան-ջատուած չըլլար իր միջավայրէն...

Կը բաւէ Վիգէնի հարց տալ իր մշակութային լայն առումով նախա-սիրութիւններուն մասին, ան կը յոր-դի, կը փոխադրուի այլուր: «Ման-կութեան տարիներուս կապիկու-թիւններով մթնոլորտ կ'ուզէի ստեղ-ծել: Կը լսէի հօրս երգերը, Դամաս-կոս կամ Պէյրութ: Եւ երգել սորված եմ իրմէ: Բայց դժբախտաբար գաղ-թականի համար վաղուան հացը կարելոր է: Իսկ երգիչ կամ երա-ժիշտ դառնալ, պատրաստութիւն ստանալ, որոշ դասակարգի մը տրուած էր: Այսպէս, կը սիրէի ջու-թակ նուագել, մեծ մայրս ջութակ մը նուիրած էր, բայց... դասը տասնը-հինգ ոսկի էր, չէինք կրնար վճարել: Եւ առանձին կը սորվէի եղանակնե-րը, տօնական օրերուն կը նուագէի: Տասներկու տարեկան էի երբ Պէյ-րութ հաստատուեցանք: Եւ բնական էր, յաճախեցի հայկական վարժա-րան, Հայ Աւետարանական Քոլէժը: Արուեստի սէրս հոն աւելի զարգա-ցաւ, քանի որ աշակերտներուն առիթ կը տրուէր մշակութային ձեռ-նարկներու մասնակցելու, անոնք կը կոչուէին «ակումբ»ներ կային: Բեմ ելլելու առիթներ կը տրուէին. երգ, պար, թատրոն: Բառ մը կը տրուէր վիճակով եւ հինգ վայրկե-ան, յամապատասխան, կը խօսէինք անոր շուրջ, հայերէնով»:

Սիրել չի բաւեր: Բայց կարելոր է համրութեան հետ առաջին եւ որո-շիչ հանդիպումը: Թէ ե՞րբ եւ ինչ-պէ՞ս պատահած է այդ առաջին առիթը, Վիգէն կը պատմէ. «Առաջին անգամ, Դամասկոս հեռատեսիլի մանուկներու երգի եւ արտասանու-թեան յայտագրէն ելոյթ ունեցայ: Ծնողքէս գաղտնի դիմում ըրած էի: Ներկայ եղայ եւ արաբերէն երգեցի, օրուան ժողովրդական երգիչներու երգերը: Տասներեք կամ տասնը-չորս տարեկան էի: Վերջին օրը ծնողքս տեղեակ պահած էի, եւ անոնք դրացիին տունը գացած էին յայտագիրը դիտելու, մենք հեռա-տեսիլի գործիք չունէինք»:

Լայն հասարակութիւնը Վիգէնի ծանօթացաւ Լիբանան, ուր, հազիւ երիտասարդ, տաղանդաւոր բե-մադրիչ եւ արատակարգ դերուսոյց Վարուժան Խտըշեանի «Թատրոն 67»-ի մէջ ցուցաբերեց խոստմնալից

1. 2004: Քեմօն Տիւրքի
2. 1983: Վիգէն ԴՊՕՊՅՈՒՄ

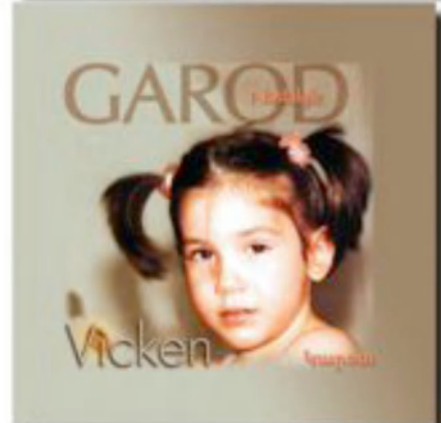
1. 1975: "A Night Out" de Harold Pinter.
2. 1975: "A Night Out" de Harold Pinter.
3. 1973: "Le Marchand de Venise" de William Shakespeare.
4. 1974: "Chapeau de paille d'Italie" de Eugène Labiche.

թատրոնը, միշտ թատրոն ըրած են: Կեանքի մէջ կը խաղայի հաճելի մթնոլորտ ստեղծելու համար: Երբ Ֆրանսա հաստատուեցայ, հակառակ կամքիս թատրոնը դադրեցաւ: Վարուժան Խտըշեանի ղեկավարութեամբ խաղալէ ետք, դժուար էր ուրիշի հետ բեմ բարձրանալ: Ան մեծ գործ տեսաւ, մեծ ամանդ ունի, մէկը որ կրնար փայլիլ անգլիական բեմի վրայ, բայց վերադարձաւ հայութեան, բան մը անելցնելու համար հայ մշակոյթին վրայ»:

Բայց նոր միջավայրին մէջ Վիգէն կառչած մնացած է երգին եւ երաժշտութեան: «Նոր միջավայրիս մէջ շարունակեցի երգել, քանի որ երգը եւ երաժշտութիւնը քանի մը հոգիով կարելի է իրականացնել, իսկ թատրոնը կարիք ունի բազմաթիւ անձերու»:

Երբ հարց կը տրուի թէ ինչո՞ւ կարգ մը դերասաններու պէս խումբ չկազմեց եւ բեմադրիչ չեղաւ, Վիգէն յստակ եւ պարզ կերպով կ'ըսէ. «Ես բեմադրիչ չեմ: Այս երկրին մէջ համեստ կեանքով կարելի չէ բաւարարուիլ, գաղթական էինք եւ հարկ էր աշխատիլ: Բայց աշխատանքէս դուրս սիրած եմ երգել, բեմի վրայ մնալ»:

Զրոյցի ընթացքին կը պարզուէր այն որ Սփիւռքի տղան, որքան որ ալ սէր եւ տաղանդ ունենար, դատապարտուած էր «սիրողական»ի սահմաններուն մէջ մնալու, որ արհեստավարժէն տարբեր որակի վկայութիւն կը բերէ: Թէ Վիգէն հայ երգարուեստի համայնապատկերին մէջ ո՞ր կը տեղադրէ ինքզինք, կը բացատրէ. «Աւելի ճիշդ՝ ուր չեմ: Ես իրականութեան եւ ժամանակի հողի վրայ եմ, այսօր կրնամ ըսել թէ առանց գիտնալու տարբեր բան մը տուած եմ, ցարդ եղածէն եւ կրկնուածէն տարբեր: Երբ Պէյրութ հայերէն չերգեցի, պատճառը այն էր որ չէի սիրեր նորոյն դարձած հայերէն երգերու ձեւը եւ ոճը, տեւաբար լսուող դասական դարձած Թաթուլ Ալթունեանի ձայնապնակները զիս չէին յուզեր: Մէկ կողմէ կար ծագը, միւս կողմէ կային ժողովրդական երգերը, որոնք հայութիւն կը հնչեցնէին, բայց անպայման հաճելի չէին երիտասարդութեան: Բաղդատութեան եզրերը տարբեր են: Հայերէն դասական երգի համար մաս կը կազմէի երգչախումբի, իսկ թատրոնի պարագային կ'ուզեմ շեշտել որ մաքուր հայերէն կը խօսէինք, ուշադրութիւն կը դարձուէր առողջանութեան, ճիգ կ'ըլլար հայերէնը

հասկնալի դարձնելու զանգուածին: Ֆրանսա երբ եկայ պարապ մը զգացի, գտնուեցայ պարտեզի մը մէջ ուր ծառ չկար, եւ իմ միջոցներովս ուղիս պէտք էր որ գտնէի»:

Տաղանդաւոր բայց իր ենթահողէն անջատուած Վիգենի խոստովանութիւնները բացառութիւն հանդիսացող տիպարի մը չեն վերաբերիր միայն: Այդպէս է սփռութեան կացութիւնը: Բայց ինք պէտք էր գտնէր մասնակցութեան իր ձեւը: Այս մասին կ'ըսէ. «Հոս, այս երկրին մէջ, հայերէն կ'երգեմ, առանց արտաքին օժանդակութեան փորձեցի իմ ճամբաս գտնել: Չարմանք կը պատճառէ թերեւս, բայց երբ հայերէն կ'երգեմ, հայրենակիցներէս աւելի նախ օտարները կը հրապուրեմ, հայերէն երգը հասկնալի կը դարձնեմ»:

Թէ ինչպէ՞ս այդ կ'ընէ Վիգեն, ո՞ր հանգրուաններէն կ'անցնի. «Երգերս ունեցան աստիճանական յաջորդական երեք ձեւի մշակումներ: Կ'ընտրէի հին երգերը, անցեալի երգերը, զանոնք կը մեկնաբանէի իմ ձեւովս, առանց տքնաջան աշխատանքի: Ապա, փորձեցի նորը, համեստ միջոցներով, դասականը յարե-

լարելով, զայն պատշաճեցնելով ժամանակի ոգիին, խուսափելով հինին տգեղ նորը հագցնելու փորձութենէն: Այսպէս Յարութ Պեգճեանի հետ յարդարեցինք անցեալի երգերը, որոնք, հարկ է ըսել, արժանացան ժողովուրդի դրական ընդունելութեան: Այն օրերուն էր որ Շարլ Ազնաւուր մեզ հրաւիրեց իր հեռատեսիլային «Լը կրան էշիքիէ» յայտագրին մասնակցելու: Երբ հարց տրուեցաւ Ազնաւուրի թէ ինչո՞ւ այս երկու երիտասարդները հրաւիրած էր, ան պատասխանեց որ անոնք կ'երգէին հայերէնը ունկնդրելով ժամանակի ոգին եւ ոճը: Մեր անցեալի երգերը կ'արտայայտէին կարօտ, յիշատակ, զգացական էին: Կրնայ զարմանալի թուիլ, բայց կարօտի աշխարհը ներկայ Հայաստանը չէր իմ սերունդի պատանիներուն համար, այդ աւելի Լիբանանն էր, ծննդավայր եւ մեր զգացումները օրօրած երկիրը: Մեր հին երգերուն մէջ կը պակսէր ժամանակակից հայուն կեանքը: Այս պատճառով ալ քաջութիւն ունեցայ նոր երգեր գրելու: Այսպէս է «Բարեւ» երգին ծնունդի բացատրութիւնը: Հոս բարեւ տալն անգամ սուղ է, մարդիկ բարե-

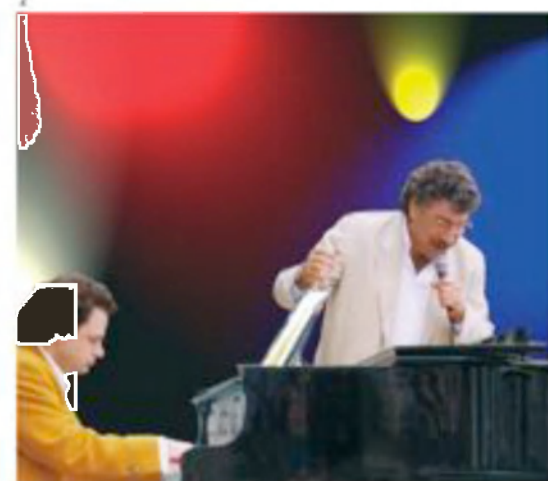

լել չեն զիտեր, առանձնացած են: Երգեցի նաեւ հայ բանաստեղծի գործը, զոր անգիր սորված էի, Վահան Թէքեեանի «Եկեղեցին Հայկական»ը, քանի որ մեր եկեղեցին մեր ժողովուրդն է, ժողովուրդին մէջ մտած է, ան նաեւ մեր մշակոյթն է»:

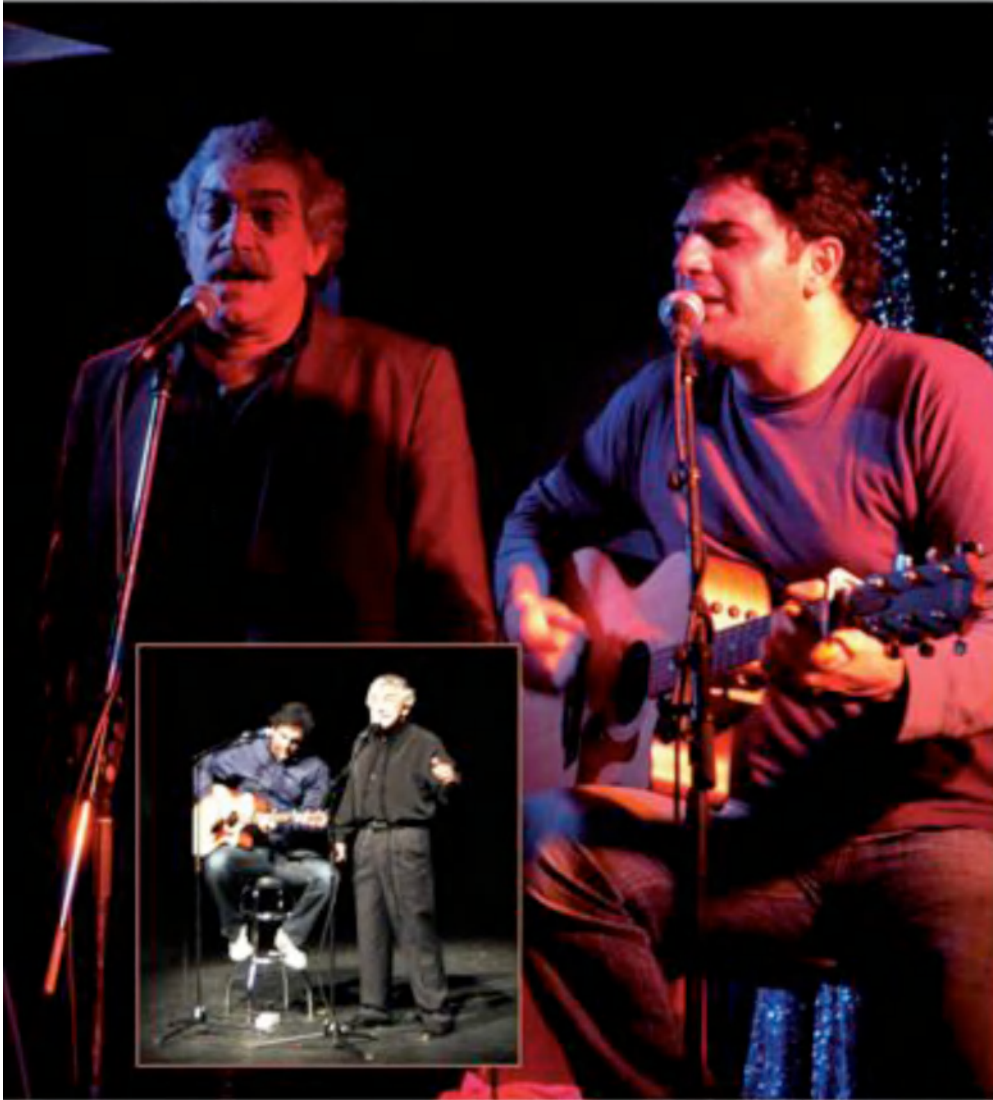
Բայց Վիգէն հետամուտ եղած է բացուելու դէպի նորը եւ նոր սերունդը, հարազատը ծուլելու արդիականի մէջ: Այս շրջանի մասին կ'ըսէ. «Կ'ուզէի հայ երգին մօտեցնել պատանիները, հասնող սերունդը, իմ մանկութիւնս բերել եւ ծուլել ներկային մէջ, բաղդատել, հաճելի ըլլալ նորերուն եւ հաճելի դարձնել երգը: Այս հարկ էր ընել առանց ուրիշ ժողովուրդներէ փոխառութիւն ընելու, անշահ թարգմանութիւններ ընելու: Մանկական երգերս այս ոգիի եւ ցանկութեան արտայայտութիւնն են»:

Վիգէն տակաւին անխարդախ կիրք ունի, եւ այդ կարելոր է ստեղծելու ու տեսելու համար: Ունի հե-

ռանկարներ: Միաժամանակ կը խօսի անցեալի փորձի մասին. «Յարութ Պեզճեան եւ ես, մեր գործակցութեան շրջանին համոզուած էինք, որ ինչ որ կ'ընէինք կարելոր էր եւ տեղ կրնար հասնիլ: Ինձի համար ցաւ է որ այդ աշխատակցութիւնը կասեցաւ: Ապա հաստատուեցաւ ինքնատիպ գործակցութիւն մը ֆրանսացի տաղանդաւոր երաժիշտ Փաթրիս Փերերայի հետ, որ հրապուրուեցաւ հայ երգով ու երաժշտութեամբ, անոնց մէջ գտաւ ինքնատիպ մեկամաղձոտութիւն մը: Երբ չես զիտեր լալ, չես կրնար խնդալ: Ան այսպէս գնահատեց հայ երգին ինքնատիպութիւնը եւ միասին աշխատեցանք դաշնաւորումներու համար: Նոր ծրագիրներ կան, որոնք իրականացման ընթացքի մէջ են: Պատմեն: Հեռաձայն մը ստացայ Գերմանիայէն: Ենթական անծանօթ էր: Կը խօսէր կէս հայերէն եւ կէս անգլերէն: Կ'ուզէր որ հանդիպէինք: Խօսեցաւ իր մանկութեան յիշատակներուն մէջ մնա-

ցած «Յարութ»ի մասին: Օրին, հայրը գնած է այդ ձայնապնակը եւ միշտ ունկնդրած են: Հայրը երգը սիրած է: Հանդիպեցանք: Կ'ուզէր վերապրեցնել այդ ոճը, ուր նորութիւն կար, պահելով հանդերձ հայ երգին ինքնութիւնը: Կը ցանկար իր հօր եւ իր սիրած երգը վե-

րականգնել: Երեսուն տարի ետ գացին: Ուրախացայ: Չէի կրնար չքաջալերել այս երիտասարդին նախածեռնութիւնը եւ միասին կ'աշխատինք ծրագրի մը իրականացման համար»:

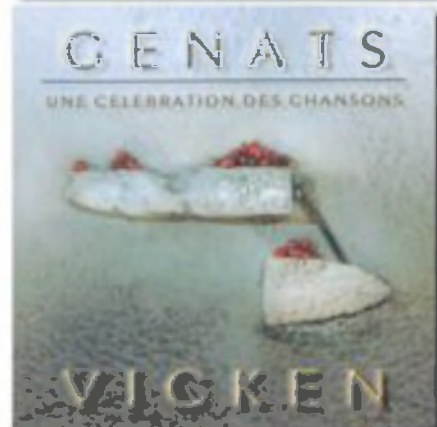
Գերմանիա երգած են, ինք եւ այդ երիտասարդ Արէնը, իրենց ընկերացած են գերմանուհիներ՝ հայերէն երգելով: Փորձը կը շարունակուի:

Զրոյցը կը շարունակուի ոգեկոչումներով, յուշերով, կը տողանցեն ուսուցիչներ եւ ընկերներ: Վիգէն ինք կ'ամփոփէ զրոյցը. «Հայ ծնած են, հայ են, կը սպասարկեն հայ երգին, ինչ որ ունիմ ստացած են հայ դպրոցէն, հայ թատրոնէն: Ինձի համար երգը մաս կը կազմէ ինքնութեանս, էութեանս...»:

Վիգէն ամբողջական իրականացումներու չհասած Սփիւռքի տաղանդաւորներէն մէկն է, հայկական կացութեան արտայայտութիւնը, որուն նկատմամբ հեռանկարային

ծրագրումներ չենք ունեցած եւ չունինք, եւ այդ պատճառով ոմանք կը գտնեն իրենց ուղին, իրենց միջոցներով, ուրիշներ կը խամրին, մեր մշակութային անդաստանը զրկելով տաղանդներու նպաստէն:

Բ.
Մայիս 2009

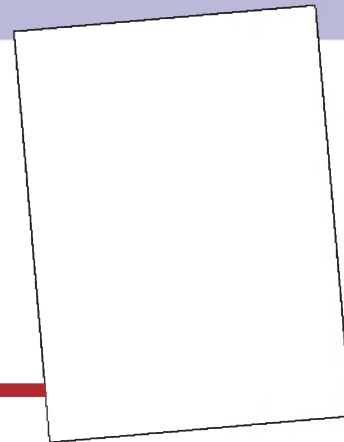
1. 2003 : Concert à Los Angeles avec Patricia Peyrieras au piano.
2. 2003 : Concert à Chaville/France avec Patricia Peyrieras au piano.
3. 2009 : Concerts en Allemagne avec Aron Emirsian à la guitare.

E, E, G, les compacts disques disponibles de VICKEN

Nouveau
CD "ARTAR" en cours de réédition.
Sortie prévue en Juin 2009

«ԿԱԿԱԶԻ ԿԱՆՉԸ»

- Բանաստեղծություններ -
Շողիկ Մինասեան
Էդվինա Չարլզ Հրատարակչություն
Լոնտոն, 2005

«ՆՈՒԱՆ ՀԱՏԻԿՆԵՐ»

- Բանաստեղծություններ -
Շողիկ Մինասեան
Էդվինա Չարլզ Հրատարակչություն
Լոնտոն, 2006

**«ՀԱՅ ԲՆԱԿՉՈՒԹԵԱՆ
ԷԹՆՈԿՐՕՆԱԿԱՆ ՎԵՐԱԿԵՐՊՈՒՄՆԵՐԸ
ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆՈՒՄ»
(1923 -2005 թթ.)**

- Գիտական աշխատություն -
Կարեն Հրանտի Խանլարեան
«ԽԱՉԻԿ ՊԵՊԻԿԵԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱԿԱՆ
ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ» -ԹԻԻ 1
Անթիլիաս, 2009

«ՅՈՐՉԱՆՈՒՏԸ»

Ստեփան Ալաջաջեան
«ՆՈՐ ԿԵԱՆՔ» Մատենաշար թիվ 41
Լոս Անճելես, 2009

«ԱԼԵԿՈԾ ԽՈՐՔԵՐ»

-Բանաստեղծություններ-
Նանոր Ինճճիկեան
Հալեպ, 2006

«ՀԱՅԱՋԵԱՆ ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ»

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԱՋԵԱՆ
ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱՄԲՈՆԻ
Պէյրուք, 2009

«ՀԱՏԸՆՏԻՐ ՀԱՅ ՀԻՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԵԱՆ»

Հատոր Ա.
Զուլալ Գազանճեան
Վենետիկ - Մ. Ղազար, 1998

«ԱՄԷՆՈՒՆ ՏԱՐԵՑՈՅՑԸ»

Թեոդիկ
ՀԱՅԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ ԳԱԼՈՒՍ
ԿԻԼՊԵՆԿԵԱՆ ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ
1914, Ը. Տարի
Բ. Հրատարակություն
Հալեպ, 2009

